

T.C.

NİĞDE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE İMTİHAN MOTİFİ

ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yüksek Lisans

Hazırlayan

Merve BOZDOĞAN

NİĞDE 2013

ÖZET

Geçmişten günümüze üzerinde pek çok araştırmanın yapıldığı halk hikâyeleri, sözlü edebiyatın önemli estetik yaratılarından birisidir. Estetik bir yaratı olmanın yanında halk hikâyeleri, kültürel değerleri içinde barındıran bir ansiklopedi vazifesi görür. Yazılı ve sözlü gelenekteki en canlı ve renkli yaratılar olarak değerlendirilen halk hikâyelerinde yer alan imtihan motiflerinin tespit edildiği bu çalışma, bu alanda yapılan diğer çalışmalar gibi, Türk halk kültürü araştırmalarına hizmet edecektir. Türk Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Üzerine Bir İnceleme adlı çalışma özet, önsöz, giriş, sonuç ve kaynakçanın dışında iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde; halk hikâyesi nedir, halk hikâyelerinin genel özellikleri, halk hikâyelerinin yapısı, halk hikâyelerinin kaynakları, halk hikâyelerinin tasnifi, halk hikâyeleri üzerine yapılan çalışmalar, halk hikâyelerinin anlatmaya dayalı türlerle ilişkisi ve halk hikâyelerini inceleme metotları konuları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Çalışmanın “Motif Kavramı Üzerine” adını taşıyan birinci bölümünde, motif terimi ile ilgili genel bilgi verildikten sonra, Stith Thompson’un belirlediği ve Motif Indeks Of Folk Literature adlı eserinde yer verdiği motif ana başlıkları sıralanmıştır. “Türk Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi” adını taşıyan ikinci bölüm, kendi içerisinde altı kısma ayrılmıştır. Öncelikle hikâyelerde tespit edilen sabır imtihanı ile alakalı motifler verilmiştir. İkinci olarak Hak âşığı imtihanı ile ilgili tespit edilen motifler, üçüncü olarak tanıma imtihanı motifleri, dördüncü olarak evlilik imtihanı motifleri, beşinci olarak hüner imtihanı motifleri ve son olarak cinsiyet belirleme imtihanı ile ilgili motifler çalışmada yer almıştır. Verilen her imtihan motifinden sonra, o imtihanla ilgili kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir. İmtihan motiflerinin tespiti, daha önceden belirlenen yetmiş halk hikâyesi ve bunların varyantları üzerinde yapılmıştır. “Sonuç” adını taşıyan bölümde incelemeyi bütünüyle ele alan bir değerlendirme yapılmıştır. Kaynaklar bölümünde, incelemeye konu olan bütün yazılı kaynaklar alfabetik sıra ile verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk kültürü, halk hikâyeleri, motif, imtihan

ABSTRACT

From past to present, there are a great number of research on folk tales that are one of the important aesthetic creation of the oral literature. Beside to being an aesthetic creation, folk tales officiate encyclopedia which nestle cultural meaning. On this studying, test motifs that take part in folk tales to be evaluated as the most lively and colorful creations in written and oral tradition, have been determined and this studying is going to attend to searching of Turkish folk culture like the other studying had been done at this area. A Study on Exem Motif in Turkish Folk Stories afoot two chapters apart from abstract, preface, entry and bibliography. In the chapter of entry, short informations has been given about what is the folk tales, general features of folk tales, form of folk tales, sources of folk tales, classification of folk tales, the studies on folk tales, relation between folk tales and types depend on representation and methods of observation folk tales. In the first chapter called on the concept of motif main titles of motif, which had been ranked in the work called by Stith Thompson has been compiled after general information about term of motif had been given. The second chapter called The test motif in the turkish folk tales has been separated to six parts. Firstly motifs about patience test that had been determined in tales, has been given. Secondly determined motifs about test of god lover, thirdly motifs of identification test, fourthly marriage test motifs, fifthly skill test motifs and the last motifs about gender determination tests have took part at the studying. After given every test motif, a short evaluation about that motif has been ranked. Determination of test motifs have been done on seventy folk tales defined before and their varient. Examine the whole section dealing with the nameof the result is presented. All written sources about this studying has been given alphabetically at he part of bibliography.

Keywords

Turkish culture, folk tales, motif, test

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE İMTİHAN MOTİFİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yüksek Lisans

Hazırlayan
Merve BOZDOĞAN

Danışman
Doç. Dr. Nedim BAKIRCI

NİĞDE 2013

ONAY SAYFASI

Doç. Dr. NEDİM BAKIRCI danışmanlığında MERVE BOZDOĞAN tarafından hazırlanan "Türk Halk Hikayelerinde İmtihan Motifi Üzerine Bir İnceleme" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 21.03.2013

JÜRİ :

Danışman : Doç. Dr. Nedim Bakirci

Üye : Doç. Dr. Salihaddin Bekli

Üye : Doç. Dr. Faruk Çolak

N. Bakirci

S. Bekli

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet ÖZEL
Enstitü Müdürü

ÖZET

Geçmişten günümüze üzerinde pek çok araştırmanın yapıldığı halk hikâyeleri, sözlü edebiyatın önemli estetik yaratılarından birisidir. Estetik bir yaratı olmanın yanında halk hikâyeleri, kültürel değerleri içinde barındıran bir ansiklopedi vazifesi görür. Yazılı ve sözlü gelenekteki en canlı ve renkli yaratılar olarak değerlendirilen halk hikâyelerinde yer alan imtihan motiflerinin tespit edildiği bu çalışma, bu alanda yapılan diğer çalışmalar gibi, Türk halk kültürü araştırmalarına hizmet edecektir. Türk Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Üzerine Bir İnceleme adlı çalışma özet, önsöz, giriş, sonuç ve kaynakçanın dışında iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde; halk hikâyesi nedir, halk hikâyelerinin genel özellikleri, halk hikâyelerinin yapısı, halk hikâyelerinin kaynakları, halk hikâyelerinin tasnifi, halk hikâyeleri üzerine yapılan çalışmalar, halk hikâyelerinin anlatmaya dayalı türlerle ilişkisi ve halk hikâyelerini inceleme metotları konuları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Çalışmanın “Motif Kavramı Üzerine” adını taşıyan birinci bölümünde, motif terimi ile ilgili genel bilgi verildikten sonra, Stith Thompson’un belirlediği ve Motif Indeks Of Folk Literature adlı eserinde yer verdiği motif ana başlıkları sıralanmıştır. “Türk Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi” adını taşıyan ikinci bölüm, kendi içerisinde altı kısma ayrılmıştır. Öncelikle hikâyelerde tespit edilen sabır imtihanı ile alakalı motifler verilmiştir. İkinci olarak Hak âşığı imtihanı ile ilgili tespit edilen motifler, üçüncü olarak tanıma imtihanı motifleri, dördüncü olarak evlilik imtihanı motifleri, beşinci olarak hüner imtihanı motifleri ve son olarak cinsiyet belirleme imtihanı ile ilgili motifler çalışmada yer almıştır. Verilen her imtihan motifinden sonra, o imtihanla ilgili kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir. İmtihan motiflerinin tespiti, daha önceden belirlenen yetmiş halk hikâyesi ve bunların varyantları üzerinde yapılmıştır. “Sonuç” adını taşıyan bölümde incelemeyi bütünüyle ele alan bir değerlendirme yapılmıştır. Kaynaklar bölümünde, incelemeye konu olan bütün yazılı kaynaklar alfabetik sıra ile verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk kültürü, halk hikâyeleri, motif, imtihan

ABSTRACT

From past to present, there are a great number of research on folk tales that are one of the important aesthetic creation of the oral literature. Beside to being an aesthetic creation, folk tales officiate encyclopedia which nestle cultural meaning. On this studying, test motifs that take part in folk tales to be evaluated as the most lively and colorful creations in written and oral tradition, have been determined and this studying is going to attend to searching of Turkish folk culture like the other studying had been done at this area. A Study on Exem Motif in Turkish Folk Stories afoot two chapters apart from abstract, preface, entry and bibliography. In the chapter of entry, short informations has been given about what is the folk tales, general features of folk tales, form of folk tales, sources of folk tales, classification of folk tales, the studies on folk tales, relation between folk tales and types depend on representation and methods of observation folk tales. In the first chapter called on the concept of motif main titles of motif, which had been ranked in the work called by Stith Thompson has been compiled after general information about term of motif had been given. The second chapter called The test motif in the turkish folk tales has been separated to six parts. Firstly motifs about patience test that had been determined in tales, has been given. Secondly determined motifs about test of god lover, thirdly motifs of identification test, fourthly marriage test motifs, fifthly skill test motifs and the last motifs about gender determination tests have took part at the studying. After given every test motif, a short evaluation about that motif has been ranked. Determination of test motifs have been done on seventy folk tales defined before and their varient. Examine the whole section dealing with the nameof the result is presented. All written sources about this studying has been given alphabetically at he part of bibliography.

Keywords

Turkish culture, folk tales, motif, test

ÖN SÖZ

Sözlü edebiyatın önemli estetik yaratıları olarak değerlendirilen halk hikâyeleri, anlatı geleneğimizin en son halkasını teşkil etmektedir. Bu nedenle masal, destan, efsane, türkü vs. birçok sözlü türü bünyesinde bulundurmaktadır. Bu önem hikâyelerimizin, epik, mistik ve reel çizgileri bünyesinde bulundurarak karmaşık ama dolgun bir yapıya sahip olmasından ileri gelmektedir. Bu yönü halk hikâyeleri, üzerinde çokça durulması gereken bir konudur. Türk insanını yüzyıllar boyunca hem eğiten hem eğlendiren halk hikâyeleri, kültür mirasının korunmasında önemli bir yere sahiptir. İşte bu nedenle halk hikâyeleri üzerinde yapılacak her inceleme Türk halk kültürü araştırmalarına hizmet etmiş olacaktır.

Konu, şekil ve anlatım bakımından değişik bir tür olan halk hikâyeleri, yapı bakımından da planlı bir özellik gösterir. Anlatının en küçük unsuru olan motiften epizota, epizottan bütüne varan bir içyapı oluşumu, halk hikâyelerinin genel karakteri olarak belirlemektedir. İşte halk hikâyelerini inceleme metotlarından birisi hikâyenin içyapısını oluşturan motiflerin araştırılmasıdır. Motif, hikâye etmenin en küçük unsurudur. Hikâyeleri en küçük unsur olan motiflere ayırarak incelemek daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar çıkarılmasını sağlar. Bu bilgidен yola çıkarak, Türk kültürüne katkı sağlaması amacıyla hazırlanan bu çalışmada, bazı halk hikâyelerinde tespit edilen imtihan motifiyle ilgili bir araştırma yapılmıştır. Çalışma Ensar Aslan'ın "Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Kompleksi" başlıklı makalesi esas alınarak hazırlanmıştır.

Çalışma Ön Söz, Giriş, iki bölüm ve Sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde halk hikâyeleri ile ilgili genel bilgiler verdikten sonra, halk hikâyeleri üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Çalışmanın "Motif Kavramı Üzerine" adını taşıyan birinci bölümünde motif terimi üzerinde durulduktan sonra, Stith Thompson'un Motif Index Of Folk Literature adlı eserinde yer alan motif ana başlıkları sıralanmıştır.

İncelemenin "Türk Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi" adlı ikinci bölümünde belirlenen yetmiş halk hikâyesinde tespit edilen imtihanla ilgili motifler değerlendirilmiştir.

"Sonuç" adını taşıyan son bölümde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesine yer verilmiştir. Son olarak çalışma hazırlanırken faydalanan kaynaklar "Kaynaklar" başlığı altında alfabetik sırayla verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmamı hazırlarken yakın ilgi ve desteğini gördüğüm, karşılaştığım problemlerin çözümünde fikirlerini paylaşan, şahsi kütüphanesinden yararlandığım değerli hocam Doç. Dr. Nedim Bakırcı'ya teşekkürü borç bilirim. Kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Doğan Kaya'ya, çalışmam boyunca bana rahat bir ortam hazırlayan ve desteğini esirgemeyen eşim Muhammed Akarsu'ya teşekkür ederim. Çalışmam boyunca manevi desteklerini gördüğüm, bana daima yol gösteren, dedem Şahin Bozdoğan'a, annem Safiye Bozdoğan'a ve babam Kürşat Bozdoğan'a minnet ve şükranlarımı sunarım.

Şubat 2013

Merve Bozdoğan

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	3
ABSTRACT	4
ÖN SÖZ.....	5
GİRİŞ.....	9
1.HALK HİKÂYESİ NEDİR?.....	9
2. HALK HİKÂYELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	11
2.1.Şekil Özellikleri	11
2.2. Muhteva Özellikleri	12
3. HALK HİKÂYELERİNİN YAPISI.....	14
4. HALK HİKÂYELERİNİN KAYNAKLARI	16
5.HALK HİKÂYELERİNİN TASNİFİ.....	18
6. HALK HİKÂYELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	24
7. HALK HİKÂYELERİNİN ANLATMAYA DAYALI TÜRLERLE İLİŞKİSİ	31
7.1. Halk Hikâyesi Destan İlişkisi.....	31
7.2. Halk Hikâyesi Masal İlişkisi	32
7.3. Halk Hikâyesi Efsane İlişkisi.....	33
7.4. Halk Hikâyesi Roman İlişkisi	34
8. HALK HİKÂYELERİNİ İNCELEME METOTLARI	34
8.1. Epizotlarına Göre İnceleme	35
8.1.1. Kahramanın Ailesi.....	35
8.1.2. Kahramanın Doğumu	35
8.1.3. Kahramanlara İsim Verilmesi	35
8.1.4. Kahramanın Eğitimi	35
8.1.5. Kahramanların Âşık Olmaları	35
8.1.6. Kahramanın Sevgiliyle Karşılaşması	36
8.1.7. Kahramanın Gurbete Çıkması.....	36
8.1.8. Sevgilinin Bir Başka Erkekle Evlendirilmek İstenmesi	36
8.1.9. Kahramanının Gurbete Dönüşü.....	36
8.1.10. Sonuç.....	36
8.2. Motiflerine Göre İnceleme.....	36
BİRİNCİ BÖLÜM.....	38

MOTİF KAVRAMI ÜZERİNE	38
İKİNCİ BÖLÜM	41
TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE İMTİHAN MOTİFİ.....	41
1. Sabır İmtihanı	46
2. Hak Âşığı İmtihanı	50
3. Tanıma İmtihanları	76
3.1. Kişisel Özelliklere Göre Tanıma	76
3.2. İşaretle Tanıma.....	78
3.3.Benzeterek Tanıma	84
4. Evlilik İmtihanları	85
5.Hüner İmtihanları	105
6. Cinsiyet Belirleme İmtihanı.....	107
SONUÇ	109
İNCELENEN HİKÂYELER.....	111
KAYNAKLAR.....	114

GİRİŞ

1.HALK HİKÂYESİ NEDİR?

Kültür, bir toplumun hayat tarzı, kültürü oluşturan unsurlar da bu tarzın aynalarıdır. Halk hikâyeleri, Türk Edebiyatının ve bütünüyle Türk kültürünün önemli hazinelerinden birisidir. Bu hazine içerisinde, Türk milletinin çok eski zamanlardan bugüne ulaştırdığı birçok değer yer alması, halk kültürü araştırmaları yönünden oldukça önemlidir.

Yaşanmış ya da yaşanması mümkün olayların nakledilmesi olarak tanımlanabilecek hikâye kelimesini, bir terim olarak ilk defa dokuzuncu yüzyılda Cehiz kullanmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinde hikâye hakkında şunlar söylenmektedir:

“.....Arapça olan kelimenin lügat manası bir sözü ve bir haberi nakl ve rivayet eylemek, bir nesneye benzemek, bir kimseyi fiilen yahut kavlen taklit eylemek, bir kimseden bir söz nakletmektir. Kelime ayrıca anlatı, benzeme, tarih, destan, kıssa, masal, latife, fıkra, roman, siyer, menkıbe, maktel, vs. gibi birbirinden farklı muhtevalara sahip ve fakat umumiyetle olaya dayalı anlatım unsurlarını da karşılamaktadır.....” (Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 2002: 313).

Çalışmaya öncelikle, çalışmanın konusunu oluşturan halk hikâyelerinin tanımı ve genel özellikleriyle ilgili bilgi vererek başlanacaktır. Halk hikâyeleriyle ilgili geçmişten bugüne pek çok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamalardan bazıları şu şekildedir:

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinde halk hikâyesi “Belki eskiden destanların gördükleri vazifeleri üzerine almış yeni ve orijinal bir nev’in mahsulleri” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 2002: 313).

Şükrü Elçin tarafından halk hikâyesi şu şekilde tanımlanmıştır:

“.....Arap dilinde başlangıçta kıssa ve rivayet olarak düşünülen, sonraları eğlendirmek maksadı ile taklit manasında kullanılan hikâye deyimi, gerçek ve hayali bir takım vakaların, maceraların hususi bir üslupla, sözle nakil ve tekrarı demektir. Bu tarif, az bir farkla bugün anladığımız halk ve modern hikâye türü içinde kabul edilir. Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde efsane, masal, menkabe, destan vs. mahsullerle beslenerek, dini, içtimai

hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir.....” (Elçin 1986: 444).

Ali Berat Alptekin halk hikâyelerini genel özelliklerini göz önüne alarak şu şekilde tarif etmiştir:

“.....Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık vs. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk-Arap-İslam ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatmalardır.....” (Alptekin 1997: 8).

Eflatun Cem Güney halk hikâyeleri hakkında şöyle bir tanımlama yapmıştır: “Halkın gönül dünyasını dile getiren ölmez hikâyelerdir.” (Alptekin 1997:7).

Otto Spies, halk hikâyelerini şöyle tarif etmiştir: “Bir sevgiliyi elde etme yolundaki maceraları anlatan masal.” (Boratav 1988:64).

Pertev Naili Boratav ise halk hikâyeleri hakkında şunları söylemiştir:

“.....Bunlar yeni şartlara uygun yeni bir edebi nevin mahsulleridir; bazılarının mevzularının eski destanî eserlerin mevzularıyla müşterek olduğu tahmin edilebilir; bundan başka birçok temalar ve motifler hatta birçok ifade kalıpları da bu destanî eserlerden, onların yerlerini almış olan halk hikâyelerine geçmiş olabilir. Fakat bu hiçbir zaman halk hikâyelerinin menşelerinin destan diye göstermeyi icabettirmez.....” (Boratav 1988: 62).

Doğan Kaya’nın konu ile ilgili tanımlaması ise şu şekildedir:

“.....Halk hikâyelerimiz İran, Kafkasya, Orta Asya, Hindistan ve Arabistan anlatı geleneklerinden beslenen, satırları arasında örtük ve açık bu coğrafyaların kültürel etkilerini taşıyan, Anadolu ocağında bizim insan ve dünya görüşümüze göre pişirilip kotarılmış halk edebiyatı türlerindendir.....” (Kaya 2000:7).

Doğan Kaya Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü adlı eserinde halk hikâyelerini şöyle tanımlamıştır:

“.....16. yüzyıldan beri anlatılan, efsane, menkabe, destan gibi türlerle beslenip halk kültürünün pek çok ögesini ihtiva eden ve halkın roman ihtiyacını karşılayan bir anlatım türü.....” (Kaya 2010: 355).

Buraya kadar verdiğimiz tanımlardan sonra halk hikâyeleri için şunları söyleyebiliriz: “Halk hikâyeleri esas olarak anlatmaya dayalı olan, nazım nesir karışık bir yapıya sahip, gerçek veya hayalî, aşk veya kahramanlık konularının ya da her iki konunun bir arada bulunduğu hadiselerin bir anlatıcı tarafından nakledilmesidir.”

Bütün Türk dünyasında anlatmaya dayalı edebî bir tür olarak bilinen halk hikâyeleri, coğrafi ve tarihi değişiklikler nedeniyle farklı isimlerle anılmaktadır.

Azerbaycan’da dastan, hekâye; Türkmenistan’da dessan; Özbekistan’da dastan; Kazakistan’da hikâye, dastan, yır; Kırgızistan’da angeme, ikaya, dastan, yır; Tataristan’da hikeye, dastan; Başkurlarda yır, cır; Uygur Türklerinde rivayet, destan, hikâye; Gagavuzlarda annatmak; Balkan Türklerinde hikâye, masal gibi isimlerle bilinmektedir (Alptekin 1997: 8).

2. HALK HİKÂYELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1.Şekil Özellikleri

Âşıkların tasnif edip geliştirdiği halk hikâyelerini diğer halk edebiyatı türlerinden ayıran en belirgin şekli özellik, nazım nesir karışımı bir yapıya sahip olmalarıdır. Halk hikâyelerinde kahramanların başlarından geçen olayların anlatıldığı kısımlar nesir; duygu ve heyecanı ifade eden, kahramanların, özellikle de âşıkların söyleştikleri veya hikâyenin ana kahramanının en yakınındakilere derdini açtığı kısımlar ise nazımdır.

Halk hikâyelerinin mensur kısımlarında hikâyeci istediği değişiklikleri yapabilir. Hikâyeye bir başka hikâye ekleyebilir. Bu şekilde hikâyecinin sonradan eklediği hikâyelere “karavelli” denir. Hikâyeci hikâyeden sevmediği kısımları da çıkabilir.

Hikâyeci hikâyenin mensur kısımlarında sahip olduğu özgürlüğü manzum kısımlarda kaybeder. Hikâyeci manzum kısımlardaki şiirleri olduğu gibi vermek zorundadır, değişiklik yapamaz. Çünkü bu kısımlarda söyleyeceği şiirleri, ustalarından öğrendiği gibi vermek zorundadır, sadece sınırlı bazı değişiklikler yapabilir.

Hikâyeci hikâyenin asıl kısmında yer alan şiirlerin haneleri arasına bir mani veya sekiz heceli bir türkü ekleyebilir. Hikâyelerin özellikle giriş kısmında aslında olmayan, anlatıcı tarafından sonradan eklenen bu manzum parçalara “türkülerin peşrevisi”, “selçuk”, “sersuhane” gibi adlar verilir. Bu durum daha çok şiir söyleme kabiliyeti ve şiire merakı olan anlatıcıların hikâyelerinde görülür (Alptekin 1997: 10).

Hikâyelerde yer alan şiirler genellikle hikâyenin ana kahramanları tarafından söylenirler. Kahramanlar birbirlerine olan aşklarını, sevgilerini, acılarını, özlemlerini, ıstıraplarını hep şiirle ifade ederler. Hikâyelerde bazen ikinci dereceden kahramanlar da şiirler söyleyebilirler.

Bazı halk hikâyeleri tamamen mensur şekilde oluşabilir, yani içerisinde manzum parçalar olmayabilir. Bu şekilde tamamen nesir ile anlatılan veya kaleme alınan hikâyelere “kara hikâye” denir. Bu tür hikâyeler daha çok masalların etkisiyle oluşmuştur. Çünkü masallar mensur ürünlerdir. Hikâyelerde mensur kısımlardan manzum kısımlara geçilirken “aldı sazi ...” gibi kalıp ifadeler kullanılır. Hikâyelerin girişinde de tıpkı masallarda olduğu gibi kalıplaşmış ifadeler vardır. Örneğin; “Efendim, olsun deminiz, olmasın geminiz, hayra dönsün serenceminiz. Deyiller ki ...” gibi. Hikâyelerin sonu bir dua ile tamamlanır: “Hikâyemiz burada menziline yetti. Allah darda kalanları, murat üstünde olanları muradına kavuştursun.” gibi (Alptekin 1997: 12).

Hikâyelerin dili sözlü ve yazılı varyantlarda farklılık gösterir. Sözlü varyantlarda dil sade ve anlaşılır olmasına rağmen yazmalarda oldukça ağır ve ağıdalıdır. Hikâyenin nazım kısımlarında genellikle şimdiki zaman ve geniş zaman kipi kullanılırken, nesir kısımlarında görülen geçmiş zaman kipi kullanılır. Sözlü varyantlarda kullanılan cümleler sade, kısa ve basittir. Bu cümleleri ümmi veya yeterli eğitim almamış bir âşığın kurduğu bellidir.

Yazma halk hikâyeleri sözlü varyantlarına göre daha uzun, şiirleri daha fazladır. Günümüzde sözlü kaynaklardan tespit edilen halk hikâyelerinin oldukça kısaldığı, manzum kısımların ise tamamıyla unutulduğu görülmektedir. Ancak Doğu Anadolu Bölgesi’nde hala âşıklar kahvesinin bulunduğu ve burada geleneklere uygun hikâyelerin anlatıldığı bilinmektedir (Alptekin 1997: 13). Çünkü o bölgede hikâye anlatma geleneği hala canlılığını korumaktadır. Nesilden nesile bir gelenek çerçevesinde anlatılan hikâyelerin, aynen olmasa bile az çok değişikliklerle günümüze kadar gelmesi mümkündür.

Bir halk hikâyesi metninde hikâyeci, halk şiirinin hemen hemen her şeklindeki ve türündeki örnekleri kullanabilir. Halk hikâyelerinin içinde masal, efsane, fıkra, dua, beddua, deyim, atasözü, bilmece vs. örnekleri yer alabilir.

2.2. Muhteva Özellikleri

Halk hikâyelerinin konuları genellikle aşk ve kahramanlıktır. Aşk konulu hikâyelere Ercişli Emrah, Derdiyok ile Zülfüsiyah, Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre vs. örnek gösterilebilir. Kahramanlık konulu hikâyelere ise Köroğlu, Kaçak Nebi vs. örnek

gösterilebilir. Bazı halk hikâyelerinde ise aşk ve kahramanlık konuları birlikte işlenir. Bu hikâyelere ise Kirmanşah, Yaralı Mahmut, Şah İsmail ve Bey Böyrek hikâyeleri örnek verilebilir. Halk hikâyelerinde geçen olaylar yaşanmış ya da yaşanması mümkün olaylardır. Bu nedenle teşekkül ettikleri tarihi devre ait olaylar bazen aynen bazen de hikâyeye gerçekliği içinde hikâyelerde yer alır. Hikâyelerde geçen olayların çoğunda olağanüstülükler vardır (Alptekin 1997 19).

Halk hikâyelerinde ana kahramanlar çoğunlukla tek çocuk olurlar. Anne ve babasının biricik çocuğu olan bu kahramanlar olağanüstü şekilde dünyaya gelirler. Hiç çocuğu olmayan baba derdine çare aramak için genellikle vezirini yanına alarak gurbete çıkar, yolda bir pınardan abdest alıp namaza durup Allah'tan bir evlat dilemek için dua edeceği sırada ak saçlı bir ihtiyar, genellikle Hazreti Hızır, ortaya çıkar. Bu ihtiyar çocuğu olmayan babanın derdini bilir ve onun derdine derman olmak için ona genellikle bir elma veya başka bir meyve verip, karısıyla bölüşüp yemelerini, eğer hikâyeye kahramanlık konusunu işliyorsa kabuklarını da ahırdaki ata yedirmelerini, tembih eder. Vakti gelince bir çocuklarının olacağını, ancak çocuğa kendisi gelmeden isim verilmemesini söyler ve kaybolur. Çocuğun olağanüstü doğumunda ortaya çıkan bu ak saçlı ihtiyar hikâyenin ilerleyen bölümlerinde yeniden ortaya çıkar. Kahraman zor durumda kaldığında ona yardımcı olur. Kahramana ad verir, gideceği mesafeleri kısaltır gibi.

Hikâyelerdeki kahramanlar hem saray çevresinden hem de halk arasından olabilir. Hikâyelere bakıldığında genellikle kızlar saray çevresinden ve zengin, erkekler ise halk arasından ve fakirdir. Kahramanlar çoğunlukla dört şekilde birbirlerine âşık olurlar:

- **Bade İçerek:** Mezarlıkta, su kenarında veya ıssız bir yerde dert ile uykuya dalan kahraman rüyasında pirleri görür. Pirlere kahramana üç bade sunarlar. Bunlardan birincisi Allah, ikincisi pirlere, üçüncüsü bir güzelin aşkıdır. Pirlere kahramana genellikle âşık olacağı güzelin resmini gösterirler. Kahraman son badeyi içtikten sonra bayılır. Saz sesi ile kendisine gelir, hemen sazı alarak rüyasında gördüklerini bir şiir ile anlatır.

- **Aynı Evde Büyüyen Kahramanlar Kardeş Olmadıklarını Öğrenince:** Aynı evde yaşayan kız ile erkek kahraman birlikte büyürler. Beraber okula giderler. Ancak bir arabozcu, genellikle bir cadı, çıkıp kardeş olmadıklarını söyleyince birbirlerine âşık olurlar.

- **Resme Bakarak Âşık Olma:** Erkek kahraman bir yerde gördüğü güzelin resmine bakınca âşık olur. Bu güzelin resmini bazen pirlere veya Hz. Hızır, bazen de hikâyedeki bir kişi gösterebilir.

- **İlk Görüşte Âşık Olma:** Birbirini tanımayan iki genç bir yerde ilk defa karşılaştıklarında birbirlerine âşık olurlar (Alptekin 1997: 20-21).

Halk hikâyelerinin anlatıcıları genellikle âşıklardır. Kahvehanelerde, köy odalarında sazları ile halk hikâyelerini anlatan âşıklar, geçimlerini de bu yolla sağlarlar. Âşıklarla başlayan halk hikâyesi anlatma geleneğine daha sonraları meddahlarda ortak olmuşlardır. Geleneğimizde masalların anlatıcıları olarak nasıl kadınlar karşımıza çıkıyorsa, destan ve halk hikâyelerinin anlatıcıları da genellikle erkeklerdir.

Bazı hikâyeler dışında (Kerem İle Aslı, Ferhat İle Şirin, Tahir İle Zühre vs.) halk hikâyelerinde âşıklar umumiyetle birbirlerine kavuşurlar. Ancak kahramanlar kavuşana kadar başlarından pek çok hadise geçer. Bazı hikâyelerin sonu ayrılıkla bitmesine rağmen dinleyiciler sevgililerin kavuşmasından yana oldukları için, anlatıcı dinleyicilerin bu isteklerine bağlı olarak âşıkları kavuşturabilir (Alptekin 1997: 23).

Hikâyelerden bazıları âşıkların hayatları etrafında oluşmuştur. Bu hikâyelerde âşıkların başlarından geçen aşk maceraları işlenir. Bu hikâyeler daha çok Azerbaycan sahasında yaygındır. Tahir, Kerem, Abbas, Emrah aslında birer âşıktır. Bunlar başlarından geçen aşk hikâyelerini çeşitli hadiselerle süsleyerek anlatmışlardır. Halk hikâyelerinde mekân dünyadır. Mekân bazı hikâyelerde dar, bazı hikâyelerde ise geniş bir coğrafyaya yayılır. Birkaç İran, Hint ve Arap kaynaklı halk hikâyesinin dışında diğer hikâyeler millidir, bütün Türk dünyasında anlatılır. Halk hikâyelerinde asıl kahramanların yanında kahramanların yakın çevresi (anne, baba, kardeş), idareciler (padişah, vezir, bey), yardımcı şahsiyetler (ak saçlı ihtiyar, bezirgânlar), arabozucu tipler (kocakarı, kara vezir, üvey anne) ve insan olmayan tipler (at) yer alır (Alptekin 1997: 24).

3. HALK HİKÂYELERİNİN YAPISI

Halk hikâyesi anlatma geleneği içerisinde Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinin önemli bir yeri vardır. Bu gelenek ülkemizde özellikle Sivas, Kars, Erzurum gibi şehirlerde kahvehanelerde ve köy odalarında canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Pek çok yerde unutulmaya yüz tutan bu gelenek, bu bölgelerde hala canlılığını korumaktadır. Günümüze ulaşan birçok hikâyeyi tasnif eden âşıkların bugün büyük hikâyeler olarak nitelendirilebilecek bu hikâyelerinin hemen hepsi bu coğrafyalarda anlatılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde anlatılan hikâyelerin yapısı üzerine şunlar söylenebilir:

Halk hikâyeleri genellikle kalıp ifadelerle başlar. Bu kalıp ifadelere daha çok yazma nüshalarda rastlanır. Formel adı verilen bu kalıp ifadeler halk hikâyelerine masallardan geçmiş olabilir.

Sözlü gelenekte hikâye bir fasılla başlar. Fasil umumiyetle divanî tarzında olup, aruzun fâilâtün/fâilâtün/fâilâtün/fâilün vezniyle söylenir. Ancak hikâyecilerin birçoğu aruz veznini bilmedikleri için bu vezni hece veznine uydurmaya çalışırlar. Bunun sonucunda 4+4+4+3, 8+7=15 duraklı bir nazım şekli ortaya çıkar. Divanînin ardından tecnis adı verilen cinaslı bir türkü söylenir. Türküden sonra tekerleme adı verilen ikinci bir türkü söylenerek fasıla devam edilir. Tekerlemenin ardından cinassız bir koşma söylenir. Koşmayı bir destan takip eder. Bu arada Köroğlu’ndan bir parça söylemek şarttır. Köroğlu’ndan bir parça söylenmezse onun güceneceğine, hatta Kırat’ın sabaha kadar âşığın kayınvalidesinin kapısında kişneyeceğine inanılır. Hikâyeci bir âşıkta ve mecliste başka âşıklar varsa bir muamma sorarak cevap ister. Diğer âşıklar muammayı şiirle cevaplamaya çalışırlar. Âşık muammanın cevabını alamazsa bir dörtlükle cevabı kendisi verir. Halk hikâyesi geleneğinde sorulan muammalar hep usta âşıklara aittir. Böylece hem usta âşıklar yâd edilmiş hem de diğer âşıklar sınanmış olur. Saz faslı bittikten sonra bazı âşıkların döşeme adını verdikleri mensur tekerleme başlar. Tekerlemede olmayacak şeyler komik şekilde anlatılır. Bu hadiseler aynı zamanda âşığın başından geçmiş hadiseler olarak dinleyiciye nakledilir. Annesinden, ninesinden veya hanından dayak yiyen âşık sazını kaptığı gibi saz meydanına gelir ve hikâyesinin döşemesini anlatmaya başlar. Asıl hikâye bir dua ile başlar (Alptekin 1997: 26-29).

Hikâye manzum ve mensur olmak üzere iki kısımdan oluşur. Hikâyeler genellikle bir gecede bitmez. Hikâyeci hikâyenin uygun bir yerinde durur ve istirahat verir. Hikâyenin bu kısmına halk hikâyesi anlatma geleneğinde “hikâyenin yatılacak yeri” denir. Ertesi gün âşık kaldığı yerden hikâyeyi anlatmaya başlamadan önce sekiz veya on birli hece ölçüsüyle kendisinden, irticali olarak bir türkü okur. Hikâyenin sonunda âşık sevdalıları birbirlerine kavuşturur. Onların düğünlerini de hikâye ettikten sonra hikâyedeki kahramanlardan birine veya ortamdaki âşıklardan birine bir güzelleme okutur. Bu bölüm hem sözleri hem de makamı bakımından neşeli bir türküdür. Doğu Anadolu Bölgesi’nde bu türkölere toy adı verilir. Son olarak âşık, tüm hasretler ve garipler için dua ettikten sonra hikâyesini bitirir (Alptekin 1997: 30-31).

4. HALK HİKÂYELERİNİN KAYNAKLARI

Halk hikâyelerinin kaynağı konusunda çeşitli görüşler vardır. Halk hikâyelerinin menşei meselesiyle, her hikâyenin mevzuunun kaynakları meselesi birbirine karıştırılmaktadır. (Boratav 1988: 37). Bu konuda ilk ciddi çalışmayı yapan Fuat Köprülü'dür. Köprülü meddahlarla ilgili makalesinde halk hikâyelerinin kaynaklarını şu şekilde sınıflandırmıştır:

1.Eski Türk ananesinden geçen mevzular,

2.İslam ananesinden geçen dini mevzular,

3.İran ananesinden geçen, ekseriyetle dini olmayan ve bazen de zahiri bir İslami renge boyanmış mevzular (İran yolu ile geçen Hint mevzuları da bu devre girebilir) (Alptekin 1997: 38).

Ignacz Kunoş konu ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

“.....Lisan ve mevzularından istidlal edildiğine göre bunların ilk vatani Azerbaycan ve İran, Türklerinin oturdukları yerlerdir. Bunlar, hakikat halde Türkmenlerin kahramanlık masallarıdır. Sırasına göre, Osmanlı veyahut İran Türkleri arasına gelmiş, yerine göre Şii ve Sünni bir renk almış, herhalde Anadolu'dan evvel Azerbaycan'da yaşamıştır.....” (Boratav 1988: 37).

Meszaros'a göre Türk halk romanlarının anavatanı Arabistan ve Acemistan'dır (Boratav 1988: 37).

Kunoş'un halk hikâyelerini Türkmenlerin Anadolu'ya beraberlerinde getirdikleri hakkındaki fikrine Otto Spies de katılır. Spies'e göre bunlar sonradan kıyafet değiştirmişler, bugünkü hallerini almışlardır. Bir kısmının menşei edebidir; yüksek edebiyattan bozularak halk edebiyatına geçmiştir (Boratav 1988: 37).

Nihat Sami Banarlı ise halk hikâyeleriyle eski çağların destanları arasında bir fark görmediği için halk hikâyelerinin kaynakları hakkında da açık ve kesin bir açıklama yapmamıştır. Banarlı'nın halk hikâyelerinin kaynakları ile ilgili görüşleri şunlardır:

“.....Önsüz bir geçmişi olan halk hikâyelerimizin en eski verimleri bugün elimizde yoktur. Bulunan halk hikâyeleri Ulusal Türk Edebiyatının eskiliği ile ölçülemeyecek kadar yeni sayılır.” XVII. asırdan itibaren başlattığı halk

hikâyeleri için “yalnız bir tek kişinin, bir tek ozanın kendi verimi olarak ortaya konulmadığı, bunlarda bütün bir ulusun birleşik yaratıcılığı, birleşik duygu ve düşünceleri bulunduğu” fikrini ileri sürmüş ve milli hikâyeler kısmını oluşturmuştur. Banarlı bir de “klasik edebiyattan doğma hikâyeler” kısmını oluşturmuştur.....” (Boratav 1988: 37).

Pertev Naili Boratav halk hikâyelerini dört büyük kaynak biçiminde ele almıştır:

1. Olmuş vakalar,
2. Yaşamış veya yaşadığı rivayet olunan (bazılarının yaşamış olma olasılığı çoktur) âşıkların tercüme-i halleri,
3. Köroğlu menkabeleri ve bu tipte diğer menkabeler,
4. Klasik manzum hikâyeler, masal ve hikâye kitapları ve sözlü gelenekteki masallar (Boratav 1988: 38-39).

Şükrü Elçin ise halk hikâyelerinin kaynakları hususunda şöyle bir sınıflandırma yapmıştır:

1. Türk kaynağından gelenler,
2. Arap-İslam kaynağından gelenler,
3. İran-Hint kaynağından gelenler. (Elçin 1981: 444-445).

Azerbaycan halk hikâyeleri alanında çalışan Azerbaycanlı araştırmacı M. H. Tehmasib halk hikâyelerinin kaynaklarını şu şekilde değerlendirmiştir:

1. Nağıllarla bağlı mehebbet dastanları,
2. Gedim eposla bağlı mehebbet dastanları,
3. Yazılı edebiyata bağlı mehebbet dastanları,
4. Orijinal mehebbet dastanları,
5. Mecazi mehebbet dastanları (Alptekin 1997: 40).

Bir başka kaynak ise Azerbaycan halk hikâyelerinin kaynaklarını dört ana başlık altında toplamıştır:

1. Bazı halk hikâyeleri kaynaklarını rivayet, hikâye, efsane ve kıssadan alır,
2. Bazı halk hikâyelerinin kaynaklarını masallar teşkil eder,

3.Bazı halk hikâyeleri âşıkların hayat hikâyeleri etrafında teşekkül eder,

4.Bazı halk hikâyeleri ise oldukça eski olup bunlar bütün dünyada bilinmektedir.

Bu tür hikâyelerin konusu şu şekilde sınıflandırılabilir:

a.Baba ve oğlun birbirlerini tanımadan savaş meydanında karşılaşması,

b.Erkeğin bilmeden kendi nişanlısının düğününe gitmesi,

c.Erkeğin gittiği yerden geri dönmesi,

d.Kahramanlık göstererek nişanlanma (Alptekin 1997: 41).

Ali Berat Alptekin ise halk hikâyelerinin kaynakları konusunda şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

1.Türk kaynağından gelen halk hikâyeleri,

2.Arap, Fars ve Hint kaynağından gelen halk hikâyeleri,

3.Masal-efsane kaynaklı halk hikâyeleri,

4.Âşıkların hayatlarından kaynaklanan halk hikâyeleri. (Alptekin 1997: 42).

5.HALK HİKÂYELERİNİN TASNİFİ

Halk hikâyeleri üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar halk hikâyelerini konularına, biçimlerine ve çıkış yerlerine göre değişik şekillerde tasnif etmişlerdir.

Halk hikâyelerinin tasnifi ile ilgili ilk adımı Ignacz Kunos atarak “Turkische Volksromane in Klein-Asien” başlıklı yazısında halk hikâyelerini üç kısma ayırmıştır. Kunos’un halk hikâyelerini mevzuları bakımından tasnifi şöyledir:

1.Kahramanlık romanı,

2.Saz şairlerinin romanı,

3.Saz şairlerinin kahramanlık romanı (Alptekin 1997:43).

Otto Spies, Kunos’un bu tasnifini beğenmez, bu sathi ve görünüşe göre yapılmış bir tasniftir diye eleştirir. Ona göre edebiyatta halk hikâyelerinden ancak bir tip masal diye bahsedilebilir. Fakat Kunos halk hikâyeleri ile ilgili çalışmalarında bu tasnife bağlı kalmıştır.

Nihat Sami Banarlı da halk hikâyeleriyle ilgili bir tasnif yapmıştır. Banarlı tasnifinde destanları ve masalları da halk hikâyeleri ile aynı grupta değerlendirmiştir. Banarlı'nın konu ile ilgili tasnifi şöyledir:

- a.Menkıbevi kahramanlık hikâyeleri,
- b.Aşk hikâyeleri,
- c.Klasik edebiyattan doğan hikâyeler (Alptekin 1997:43).

Pertev Naili Boratav halk hikâyelerini konularına göre değerlendirmiş ve şöyle bir tasnif yapmıştır:

1. Kahramanlık Hikâyeleri

A. Köroğlu Kolları

- İlk Kol
- Kasab-ı Cömert veya Ayvaz Kolu
- Kösenin Kolu
- Koca Bey Kolu
- Mamaç Bezirgân veya Tekelti Kolu
- Demircioğlu veya Telli Nigar Erzurum Kolu
- Kiziroğlu Mustafa Bey Kolu
- Bağdat Turna Teli Kolu
- Hasan Paşa Silistre Kolu
- Bolu Bey Kolu
- Halep Kolu
- Dağıstan Kolu
- Gürcistan Kolu
- Deli Kara Kolu
- Hasan Bey-Dağıstan Kolu
- Kaytaz Kolu
- Kiziroğlu Mustafa Bey Kırım Kolu
- Kenan Kolu
- Kayseri Kolu
- Köroğlu'nun Oğlu Haydar Bey Kolu
- Son Kol

B. Diğer Kahramanlık Hikâyeleri

I. Köroğlu Dairesine Bağlı Olanlar

- Celali Bey ve Mehmet Bey
- Kirmanşah

II. Diğer Hikâyeler

- Eşref Bey
- Salman Bey
- Latif Şah
- Cihan ve Abdullah
- Arslan Bey
- Mustafa Bey
- Ahmet Han
- Şah İsmail
- Bey Böyrek
- Haydar Bey
- Hurşit Bey
- Yaralı Mahmut

1. Aşk Hikâyeleri

I. Kahramanları Muhayyel Olanlar

- Mirza-yı Mahmut
- Ülfetin
- Derdiyok İle Zülfü Siyah
- Elif İle Mahmut

II. Âşık Şairlerin Romanlaşmış Hayatları

a. Yaşadıkları Rivayet Olunan Âşıklar

- Ercişli Emrah ile Selvi Han
- Âşık Garip
- Tufarganlı Abbas
- Âşık Kerem
- Kurbanı
- Tahir Mirza

b. Yaşadıkları Muhakkak Olanlar

- Âşık Ali İzzet

- Sümmani
- Gökçeli Ali Esker
- Hasta Hasan
- Dikmetaşlı Dede Kasım
- Kara Gelin
- Karacaoğlan
- Vüdat-ı Hasta

2. Bu Kategorilere Tamamıyla Girmeyen Hikâyeler

I. Aşk Maceraları

- Ali Şir Hikâyesi
- Gündeşlioğlu
- Hasan ile Mihrican
- Erzurumlu Hoca Fenayi'nin Oğlu Mahzuni
- Yahudi Kızı
- Namuslu Kız
- Kamber'in Beyşehir'deki Macerası
- Âşık Ömer'in Şair Olması
- Abdullah Çavuş
- Furkani

II. Meşhur Kaçaklara Ve Kabadayılara Ait Hikâyeler

- Deli Yusuf Bey
- Kerem Bey
- Kazar
- Mihrali Bey
- Kaçak Nebi (Boratav 1988: 35-36)

Eflatun Cem Güney halk hikâyelerini hacimleri ve konuları bakımından ayrı ayrı tasnif etmiştir. Hacimlerine göre halk hikâyeleri:

a.Koca Hikâyeler,

b.Kara Hikâyeler.

Eflatun Cem Güney halk hikâyelerini konuları bakımından ise şu şekilde tasnif etmiştir:

- a. Konusu bir yerde geçen yürekler acısı bir vakıadan alan (gerçek) hikâyeler,
- b. Özünü babayiğitlik maceralarından alan (kahramanlık) hikâyeler,
- c. Mayasını halk şairlerinin hayatından alan (âşık) hikâyeler (Güney 1971:41-63).

İsmail Habip Sevik halk hikâyelerini hacimleri ve şekilleri bakımından inceleyerek şöyle bir tasnif yapmıştır:

- a. Büyük Halk Hikâyeleri,
- b. Bozlaklar (Alptekin 1997:44).

Mustafa Nihat Özön halk hikâyelerini dört grupta incelemiştir. Özön'ün konu ile ilgili tasnifi şu şekildedir:

- A. Klasik edebiyatımızın manzum hikâyeleri,
- B. Klasik edebiyatımızın mensur hikâyeleri,
- C. Halk arasında yazılışından okunan hikâyeler,

D. Zümrelerin kendine mahsus ve gayelerine uygun şekle soktukları hikâyeler (Özön 1985: 39-40).

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'ndeki halk hikâyesi maddesini yazan İnci Engünün ve Mustafa Kutlu halk hikâyelerini musannifi ve konularına göre tasnif etmişlerdir:

A. Musanniflerine Göre Hikâyeler

- **Musannifi Belli Olan Hikâyeler:** Doğu Anadolu hikâyeciler, bu hikâyelerin bir kısmını bizzat meydana getirmiş veya derlemiş yahut da belirli nazım parçaları ilave etmişlerdir. Dikmetaşlı Dede Kasım; Posoflu Fakiri; Elesger; Erivanlı Necef; Çıldırılı Âşık Şenlik; Ardanuçlu Efkarı; Arpaçaylı Mehmet Kasım; Posoflu Müdami vs.
- **Musannifi Belli Olmayan Hikâyeler:** Bu hikâyeler büyük ölçüde âşıkların hayatı etrafında teşekkül etmiştir. Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Ercişli Emrah vs.

B. Konularına Göre Halk Hikâyeleri

- **Sevda Hikâyeleri:** Âşıklık geleneğinin özelliklerini en iyi gösteren hikâyelerdir. Bu tür hikâyelerin bazılarını kahramanı âşıklardır. Kerem, Garip vs. Bazılarının kahramanları ise çeşitli kesimlerden seçilmiştir. Elif ile Mahmut, Tahir ile Zühre vs.

- **Kahramanlık Hikâyeleri:** Köroğlu Kolları, Kirmanşah vs. (Türk Dümnyası Edebiyat Tarihi 2002: 359-360).

Ali Berat Alptekin'in halk hikâyeleri ile ilgili tasnifi şöyledir:

a.Sadece Türkiye'de tanınan âşıkların hayatları etrafında teşekkül eden halk hikâyeleri,

b.Sadece Azerbaycan'da bilinen âşıkların hayatları etrafında teşekkül eden halk hikâyeleri,

c.Anadolu, Azerbaycan ve diğer Türk boyları arasında bilinen âşıkların hayatları etrafında teşekkül eden halk hikâyeleri. (Alptekin 1997:51).

Ali Duymaz'ın konu ile ilgili tasnifi şu şekildedir:

A. Konuları Bakımından Halk Hikâyeleri

a.) Aşk Hikâyeleri: Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber vs.

b.) Kahramanlık Hikâyeleri: Köroğlu Kolları

c.) Aşk ve Kahramanlık Hikâyeleri: Şah İsmail, Elif ile Mahmut vs.

B. Coğrafi Yayılışları Bakımından Halk Hikâyeleri

a.) Anadolu'da Bilinen Halk Hikâyeleri: Kozanoğlu, Sümmani ile Gülperi vs.

b.) Türk Dünyasının Bir Bölümünde Bilinen Halk Hikâyeleri: Çora Batır, Kozı Körpeş ile Bayan Sulu vs.

c.) Türk Dünyasının Bir Bölümünde Bilinen Halk Hikâyeleri: Köroğlu, Tahir İle Zühre vs. (Duymaz 1996: 47).

Öcal Oğuz, realist halk hikâyeleri dışında kalan Türk halk hikâyelerini konu kaynakları bakımından şu şekilde tasnif etmiştir:

1.Bir âşık-şairin biyografisi,

2.Bir âşık-şairin şiirlerinin bir musannif tarafından hikâyeleştirilmesi,

3.Destanların hikâyeleşmesi,

4.Yaşanmış bir olayın hikâye şeklinde tasnif edilmesi,

5.Eski astral tasavvurların folklorlaşarak hikâyeye konu teşkil etmesi,

6.Masal, efsane, menkabe, fıkra gibi küçük hacimli anlatım türlerinin hikâye tasnifine ilham vermesi,

7.Yabancı kültürlerde (Arap, İslam, Fars, Hind vd.) teşekkül eden mevzuların halk hikâyesi şekline dönüştürülmesi (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-127924/h/giris-editorden.pdf>, 13 Aralık 2012).

Konu ile ilgili son olarak Nerin Köse'nin yapmış olduğu tasnif verilecektir. Nerin Köse halk hikâyelerini şekil, hacim ve konuları bakımından tasnife tabi tutmuştur. Bu tasnif şu şekildedir:

A. Şekil Bakımından Halk Hikâyeleri

I. Türkölü Halk Hikâyeleri

- Klasik Halk Hikâyeleri
- Kasideler
- Bozlaklar

II. Türkölüz Halk Hikâyeleri

- Karavelliler
- Kara Hikâyeler

B. Hacimleri Bakımından Halk Hikâyeleri

- Uzun Halk Hikâyeleri
- Kısa Halk Hikâyeleri

C. Konuları Bakımından Halk Hikâyeleri

I. Aşk Hikâyeleri

- Kahramanları Muhayyel Olan Hikâyeler
- Âşık–Saz Şairlerinin Hayat Hikâyeleri

II. Kahramanlık Hikâyeleri

- Köroğlu Kolları
- Diğer Kahramanlık Hikâyeleri

III. Realist Hikâyeler (Köse 1997: 100-104).

6. HALK HİKÂYELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türk edebiyatında hikâye geleneğinin İslamiyet öncesi devirlere kadar uzandığı eldeki kaynaklar vasıtasıyla bilinmektedir. Destanların teşekkül ettiği dönemden, menkıbe özelliklerinin ağır bastığı hikâyelere ve divan edebiyatında yaygınlaşan aşk hikâyelerine kadar edebiyatımızda zengin bir anlatı çeşitliliği hâkimdir.

Halk hikâyeleri on altıncı yüzyıldan itibaren sözlü kaynaklarda görülmeye başlamıştır. Halk hikâyelerinin o tarihten bugüne geçirdiği serüven şu şekilde olmuştur: Bugünkü manada hikâyeye en yakın metin daha çok menkıbe özelliklerinin ağır bastığı Satuk Buğra Han Destanı'dır. Yine aynı yüzyıllarda teşekkül eden Battal Gazi, Danişment Ahmet Gazi destanları yüzyıllarca Anadolu'da sözlü ve yazılı kaynaklarda yer almış ve kahramanlık konusunun işlendiği bu hikâyeler sevilerek okunup anlatılmıştır. İslami edebiyatın ilk aşk hikâyeleri arasında Ali'nin hece ölçüsüyle, dörtlükler halinde yazdığı Yusuf Kıssası ve Şeyyad Hamza'nın Yusuf ile Züleyha mesnevisi yer alır (Alptekin 1997: 59).

Destandan halk hikâyesine geçiş devri eseri olarak hemen her araştırmacı Dede Korkut Hikâyelerini zikretmektedir. On ikinci yüzyılda Oğuzlar ile Kıpçaklar arasındaki mücadelelerin anlatıldığı, on beşinci yüzyılda yazıya geçirilmiş olduğu düşünülen Dede Korkut Hikâyelerinin halk hikâyeciliği geleneği içerisinde önemli bir yeri vardır. Hem bu yönü hem de Türklerin İslamiyet'e geçiş devri eseri olması bakımından ayrıca bir öneme sahip olan Dede Korkut Hikâyeleri destandan halk hikâyesine geçişin ilk basamağını oluşturur. Dede Korkut Hikâyeleri ile Halk hikâyeleri arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerliklerden en dikkat çekici olanı her iki anlatımın da nazım-nesir karışımı olmasıdır. Her iki anlatımdaki konu ve motif benzerlikleri de önemli bir benzerliktir.

Âşık şiiri ile halk hikâyeciliğinin başlangıç tarihi hemen hemen aynıdır. Bu hususta Fuad Köprülü şunları söylemektedir:

“.....Anadolu ve Rumeli Türklerinin eski edebî hayatında meddahlığın çok büyük bir yeri vardır. Çünkü bizde halk hikâyeciliğini temsil edenler asırlardan beri meddahlar olmuştur. On beşinci yüzyıldan itibaren kıssahanların yerini meddahlar almaya başlamış, kıssahan, meddah tabirleri de bu sırada aynı manada kullanılmışsa da on yedinci yüzyıldan başlayarak meddah tabiri daha yaygın bir hal almıştır.....” (Köprülü 1986:361).

Meddahlık geleneği on beşinci yüzyıldan itibaren kültürümüze girer ve İstanbul, Bursa gibi merkezlerde kendisini göstererek canlı bir şekilde icra edilir. Arap Nedim, Aşki, Borazan Tevfik, Ayvaz Oğlu, Hayali, Derviş Mehmet, Şekerci Salih on beşinci yüzyıldan itibaren meddahlık yapan bazı isimlerdir (Alptekin 1997:61-62).

Halk hikâyelerinin başlangıç tarihi olarak on altıncı yüzyılın sonu gösterilir. Halk hikâyeleri üzerine araştırma yapan araştırmacılar hikâyelerin yaygın olarak anlatıldığı sahanın Doğu Anadolu ve Azerbaycan olduğu konusunda hemfikirdirler. Zaten halk hikâyeciliği ile

âşıklık geleneği yan yana yürümüştür. Âşıklar bir yandan sazları eşliğinde âşık meclislerinde koşmalar söylerken diğer yandan da halk hikâyelerini anlatmışlardır. On yedinci yüzyıl da halk hikâyeleri yönünde zengin bir dönem olmuştur. Pek çok âşığın hayatları etrafında hikâyeler teşekkül etmiştir. Köroğlu, Kerem, Âşık Garip ve Ercişli Emrah bunlardan bazılarıdır (Alptekin 1997: 63).

On sekizinci yüzyıl, halk hikâyeleri yönünden Anadolu'nun zayıf olduğu bir devredir. Azerbaycan'da ise bu yüzyılda halk hikâyeleri güçlü bir varlık göstermeye devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda artık Anadolu'da realist halk hikâyeleri varlık göstermeye başlamıştır.

Halk hikâyeleri üzerindeki çalışmalar on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren başlamıştır. Halk hikâyeleri ile ilgili 2002 yılına kadar yayımlanmış olan çalışmaları, Ali Berat Alptekin “Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı” adlı eserinin ikinci baskısında değerlendirmiştir. Bu eserler burada tekrar edilmeyecektir. Çalışmada 2002 yılından itibaren halk hikâyeleri ile ilgili yayımlanan eserlere yer verilecektir. Ayrıca halk hikâyeleri üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri de sıralanacaktır.

Metin Ekici 2004 yılında “Türk Dünyasında Köroğlu” (Ekici 2004) adlı çalışmasını yayımlar. Çalışmada Köroğlu'nun ilk kolunun Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Uygur Türklerine ait varyantları verilmiştir.

Ali Berat Alptekin ve Nizamettin Coşkun tarafından 2006 yılında yayımlanan “Çıldırli Âşık Şenlik Divanı” (Alptekin-Coşkun 2006) adlı çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Âşık Şenlik'in tasnif ettiği üç halk hikâyesine yer verilmiştir.

2008 yılında yayımlanan Fikret Türkmen, Mete Taşlıova ve Nail Tan tarafından hazırlanmış olan “Âşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyeleri” (Türkmen vd. 2008) adlı eserde ünlü âşık Şeref Taşlıova'nın hayatı, şairliği, hikâyeciliği konuları ile ilgili bilgiler verildikten sonra anlattığı halk hikâyesi metinleri “Usta Malı Halk Hikâyeleri”, “Kendi Tasnifi Halk Hikâyeleri” ve “Serencam Tipinde Halk Hikâyeleri” olmak üzere üç başlık altında verilmiştir. Eserde yirmi iki halk hikâyesi metni yer almaktadır.

2009 yılında yayımlanan Fikret Türkmen ve Mustafa Cemiloğlu'nun birlikte hazırladıkları “Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri” (Türkmen-Cemiloğlu 2009) adlı eserde Şevki Halıcı'nın hikâyeciliği konusuna değinildikten sonra ondan derlenen halk hikâyesi metinleri verilmiştir. Kitapta on beş hikâye metnine yer verilmiştir.

Yine Fikret Türkmen ve Mustafa Cemiloğlu'nun birlikte hazırladıkları ve 2009 yılında yayımlanan “Âşık Mevlüt İhsani'den Derlenen Halk Hikâyeleri” (Türkmen-Cemiloğlu 2009) adlı çalışmada Âşık Mevlüt İhsani'den derlenen yirmi halk hikâyesi metnine yer verilmiştir.

Refiye Okuşluk Şenesen'in doktora çalışması 2009 yılında basılmıştır. “Adana Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği” (Okuşluk 2009) adlı çalışmada, Adana halk Hikâyeleri derlenip yazıya geçirilmiştir. Adana'da halk hikâyeciliği geleneği ile ilgili tespitler yapılmış ve derlenen hikâyeler biçim, üslûp ve içerik bakımından incelenmiştir.

2010 yılında Hatice İçel'in “Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme” (İçel 2010) adlı çalışması yayımlanmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmada Bolu Beyi Kolunun yapısal bakımdan incelenmesi, kolda yer alan değişler, dil ve üslup özelliklerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise konu ile ilgili beş metin yer almaktadır.

Yüksek Lisans Tezleri

KAYA, Doğan (1987), “Mahmut İle Nigar Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

ŞİMŞEK, Esmâ (1987), “Arzu İle Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

ÇETİN, İsmet (1988), “Türk Halk Hikâyeleri İçinde Hikâye-i Uğru İle Kadı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KÖSE, Nerin (1989), “Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

EKİCİ, Metin (1989), “Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri”, (Ankara 1995), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

KARATAŞ, Aynur (1992), “Elif İle Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir Çalışma”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

ALBAYRAK, Nurettin (1993), “Dini Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri (Kaynakları ve Metin Tesisi)”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ALTINKAYNAK, Erdoğan (1993), “Halk Hikâyeleri (Metin-Tahlil)”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

YILDIZBAŞ, Süleyman (1993), “Asuman İle Zeycan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

KARADEMİR, Mahmut (1993), “Halk Hikâyeleri Külliyyatı (Selim-i Cevheri, Zeynel Esnam, Duhter-i Şah-ı Keşmir) Metin-İnceleme”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

İZZETTİN, Aytaç (1994), “Salman Bey İle Dürratel Hanım Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

BÜYÜKKIRCALI, Sibel (1994), “Derdiyok İle Zülfi Siyah Hikâyesi (Transkripsiyon-İnceleme)”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

YAZICI, Osman (1995), “Behram İle Gülhendan Hikâyesi Üzerine Bir Araştırma Ve İnceleme”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

KUZUCULAR, Şahamettin (1996), “Esref Bey Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

SÖNMEZ, Sevgül (1996), “Alman Halk Hikâyeciliği İle Türk Halk Hikâyeciliğinin Teorik Olarak Karşılaştırılması”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ŞENER, Bilge (1996), “Hurşit İle Mahmihri Hikâyesi (İnceleme-Metin)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇETİN (GEDİK), Nilgün (1998), “Şah İsmail Hikâyesi Üzerinde Monografik Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AKKAŞ, Saffet (1999), “Derdiyok İle Zülfü Siyah Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

ATAY, Serap (1999), “Çıldılı Âşık Şenlik’in Şiirlerinde Ve Hikâyelerinde Geçen Kişiler”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

ŞENOCAK, Ebru (2000), “Leyla İle Mecnun Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

DURAK, Turan (2000), “Hikâyet-i Âşık Garib”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

TOMAN, Hatice (2000), “Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Kadın”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

MENDİLLİ, Mehmet (2001), “Köroğlu’nun Son Kolu Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

TOMO, Bilgi (2001), “Gül İle Sitemkar Hikâyesinin Varyantları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

İLHAN, Gülnur (2002), “Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Çocuk”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

SAÇKESEN, Ahmet (2003), “İzmir’de Yaşayan Âşıklardan Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

KAYA, Tuğba (2003), “Osmaniye Halk Hikâyeleri Üzerinde Bir Araştırma”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

GÜLTEKİN, Mustafa (2004), “Latif Şah Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

DURAN (ERBUDAK), Serpil (2004), “Hurşit İle Mihri Hikâyesinin Varyantlarıyla Karşılaştırılması”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

DEMİRBAŞ, Oğuz (2005), “Realist Halk Hikâyelerinden Cevri Çelebi Hikâyesi, Hikâye-i Temimdâr Ve Ferdane Hanım Hikâyesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TÜLÜCE, Ozan (2005), “Çukurovalı Âşık Mustafa Köse’den Derlenen Türkölü Hikâyeler (İnceleme-Metin)”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

AYDOĞAN, Emine (2006), “Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Mitolojik Unsurlar”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÖZAY, Yeliz (2007), “Metinlerarası İlişkilerde Türk Halk Hikâyeleri”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AKÇAR, Mehmet (2010), “Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerindeki Erkek Kahramanlar Üzerine Tip Araştırması”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Doktora Tezleri

BAŞGÖZ, İlhan (1949), “Biyografik Türk Halk Hikâyeleri”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

BALİ, Muhan (1967), “Ercişli Emrah ve Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi”, (Erzurum 1973), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TÜRKMEN, Fikret (1972), “Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, (Ankara 1974 / 1995), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

MAKAS, Zeynelabidin (1982), “Tufarganlı Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

KARADAĞ, Metin (1984), “Erzurum ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

SEYHAN, Gülşen (1990) “Koroğlu Destanı (Azerbaycan Varyantı) İnceleme-Metin”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

RAYMAN, Hayrettin (1991), “Âşık Sümmani, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

DUYMAZ, Ali (1992), “Kerem İle Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, (Ankara 2001), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

ÖZSOY, Bekir Sami (1993), “Posoflu Âşık Müdami Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

KÖSE, Nerin (1993), “Seyfölmülük Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ÇOLAK, Faruk (1994), “Şah İsmail Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

İNAYET, Alimcan (1995), “Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ÇETİN, İsmet (1995), “Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Cenknameleri”, (Ankara 1997), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

OKUŞLUK, Refiye (2000), “Adana Halk Hikâyeleri ve Adana Halk Hikâyeciliği Geleneği”, (Adana 2009), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

7. HALK HİKÂYELERİNİN ANLATMAYA DAYALI TÜRLERLE İLİŞKİSİ

Halk hikâyeleri, halk edebiyatının diğer türleriyle mukayese edildiğinde aralarında bir takım benzer ve farklı özelliklerin olduğunu görülür. Halk hikâyelerinin diğer edebi türlerle ilişkisi kısaca şu şekilde değerlendirilebilir:

7.1. Halk Hikâyesi Destan İlişkisi

Halk hikâyelerinin anlatmaya bağlı türlerden birisi olan destanlarla farklı ve benzer yönleri vardır. Destan ile halk hikâyesi arasındaki en önemli fark, şekil yönündendir. Destanlar nazım şeklindedir, halk hikâyeleri ise nazım-nesir karışık bir yapı gösterirler. İkinci önemli fark ise her iki anlatmaya dayalı türün sembolize ettiği hayat tipidir. Halk hikâyeleri yarı göçebe veya yerleşik düzene geçmiş insanın hayatını sembolize ederken destanlar, göçebe hayatın izlerini taşır. Buna bağlı olarak işledikleri konularda da farklılıklar görülür. Halk hikâyelerinde aşk, sevgi ve kahramanlık konuları ya bağımsız ya da iç içe işlenmesine karşılık destanlarda bir milletin milli şuur ve kolektif inanç birliği ile hareket ederek özlediği ülküyü gerçekleştirme yolundaki kahramanlıklar dile getirilir.

İki tür arasındaki diğer önemli bir fark da destandaki dış mücadelelerin halk hikâyelerinde iç mücadele haline dönüşmesidir. Destan kahramanlarının sahip olduğu özelliklerin, karşılaştıkları olağanüstülüklerim ise halk hikâyelerinde daha gerçeğe yakın olduğunu söyleyebiliriz. Destan kahramanı bütün zorlukları sahip olduğu olağanüstü güç ile gerçekleştirir, fakat halk hikâyelerinde özellikle birinci derecede önemli kahramanlar, Hz. Hızır'ın, pirin, dervişin veya ihtiyarın yardımı ile zorlukları yener. Örneğin; Kerem ile Aslı hikâyesinde “yolda kara borana tutulan Kerem ile Sofi'ye aksakallı bir ihtiyar yardım eder (Alptekin, 1997: 349). Razıhan ile Mahfiruze adlı hikâyede de “Hz. Hızır bostancı ile duvarı yıkarak iki âşığı kurtarır” (Alptekin 1997: 350).

Destan ile halk hikâyesi arasında benzer bir takım özellikler de vardır. Her iki türünde bir anlatma geleneğine sahip olması benzer özelliklerden birisidir. Bir diğer benzerlik ise destanlarda kahramanların yaşam tarzına, örf ve adetlerine, inanışlarına rastlanılmasıdır. Halk hikâyelerinde de anlatıcının kültürünü, yaşadığı bölgenin özelliklerini hikâyesine yansıttığı görülür.

Destanlar tarih değildir. Umumiyetle aydınlar tarafından yazılan tarihler yanında ve tarihi olaylar karşısında halk kitlelerinin duygu ve düşüncelerini aksettirirler. Halk hikâyeleri

de tarih değildir fakat içinde tarihi olayların anlatıldığını, kahramanlıkların dile getirildiğini görürüz. Köroğlu ve kollarına bağlı olarak anlatılan hikâyeleri buna örnek olarak verebiliriz.

Halk hikâyelerinin mekânı dünya olmasına rağmen yer yer mekânın, Kaf Dağı, yer altı dünyası vs. gibi masal ülkeleri olduğu da görülür. Dolayısıyla hadiselerin geçtiği mekân yönü ile de iki tür arasında benzerliğin olduğunu söyleyebiliriz. Kirmanşah hikâyesinde olaylar bu tür mekânlarda geçer. Ayrıca destan ve halk hikâyeleri “rüya, Hz. Hızır, at vs” gibi motif unsurları bakımından da benzerlik gösterdikleri görülür.

7.2. Halk Hikâyesi Masal İlişkisi

Anlatmaya dayalı iki tür olan masal ile halk hikâyesi arasında benzer ve farklı yönler vardır. Masallar seri ve kısa tahkiye tekniğine sahip mahsullerdir. Masalların diğer önemli bir vasfı da hayal ürünü olduğunu anlatıcının en çok hatırlattığı ürün olmasıdır. Halk hikâyesi–masal münasebeti konusunda Pertev Naili Boratav şunları söyler: “Birçok halk hikâyelerini nazım parçalarından ve anlatan hikâyecinin kendi sanat ananesine uyarak getirdiği unsurlardan arındırdığımız zaman tamamıyla bir masal elde ediyoruz. Hatta fantastik unsurlar itibarıyla da birçok halk hikâyeleri masal karakterini gösterirler.” (Boratav 1988: 64). Halk hikâyelerinin yazma nüshalarında bu özellikler daha çok ortaya çıkmaktadır. Bu durum Otto Spies’in halk hikâyelerini bir masal çeşidi olarak görmesine neden olmuştur. Ona göre halk hikâyeleri bir sevgiliyi elde etme yolundaki maceraları anlatan masallardır (Boratav 1988: 64).

İki tür arasındaki en belirgin farklılık masalların beynelmilel halk hikâyelerinin ise milli olmasıdır. Halk hikâyelerinde işlenen iki temel konu vardır. Bunlar aşk ve kahramanlıktır. Masallarda ise pek çok konu işlenebilir ve masalların sonunda bir ders veya mesaj verme amacı vardır.

Halk hikâyeleri masallara göre daha gerçeğe yakındır. Masalların olağanüstü mekân, zaman, kahraman ve hadiselerden oluşmasına karşın halk hikâyelerinde konu gerçek hayattan alınarak hayali unsurlarla süslenir. Köroğlu ve keleşlerinin tarihte gerçekten yaşamış olduğu bilinmektedir fakat onların başlarından geçen pek çok hadise de hayali unsurlar göze çarpmaktadır.

Halk hikâyeleri metin olarak daha uzun masallar ise kısadır. Halk hikâyelerinin yazma ve matbu metinleri bulunur, masallar ise genellikle anonimdir.

İki tür şekil bakımından da farklılık arz etmektedir. Halk hikâyeleri şekil bakımından nazım nesir karışımı bir yapıya sahipken masallar mensur metinlerdir.

Masal ile halk hikâyelerinin benzerlik gösteren özelliklerinden birisi her iki anlatmanın da hususi anlatıcılarının olmasıdır. Masalların özel anlatıcıları “masal anası” tabir olunan kişilerdir. Masallar daha çok kadınlar tarafından uzun kış gecelerinde evlerde çocuklara anlatılır. Halk hikâyeleri ise erkek anlatıcılar, meddahlar, âşıklar tarafından yine uzun kış gecelerinde kahvehanelerde geniş bir dinleyici kitlesine anlatılır.

Masallarda da halk hikâyelerinde de kahramanlar olağanüstü özelliklere sahip şahsiyetlerdir ve olayların merkezindedirler. Halk hikâyelerindeki kahramanlar biricik oğul veya biricik kız olmak suretiyle de masal kahramanlarının karakterindedir. Her iki anlatmada da kahramanların hepsi aynı vasfı taşırlar; güzellikleri, yaşları hep aynı şekilde betimlenir.

Masalardaki formel dediğimiz kalıp ifadeler masallaşan halk hikâyelerinde de bulunmaktadır. Buna sözlü kültür geleneği içerisinde nazım kısımların zamanla unutulması ile masallaşan “Leyla ile Mecnun” hikâyesinin bir varyantını örnek gösterebiliriz

Her iki türde de “aksakallı ihtiyar, Hz. Hızır, yardımcı hayvan, olağanüstü hadiseler, resme bakarak veya rüyada iken âşık olma vs” gibi motifler ortaklık göstermektedir. Bazı masalların sonunda adeta masalı özetleyen atasözleri vardır. Meddahlar tarafından anlatılan halk hikâyelerinde tıpkı masallardaki gibi atasözü, deyim ve nasihatlerin yer aldığını görürüz.

7.3. Halk Hikâyesi Efsane İlişkisi

Anlatmaya dayalı türlerden birisi de efsanelerdir. Efsaneler şahıs, yer ve hadiselerle ilgili olarak anlatılan, esas vasfı inandırıcılık olup belirli bir şekli ve üslubu olmayan halk edebiyatı ürünleridir. Efsaneler ile halk hikâyelerinin büyük bir benzerliği yoktur. Efsaneler halk hikâyelerine göre kısa metinlerdir. Efsanelerin esas vasfı inandırıcılıktır. Halk hikâyeleri ise aşk ve kahramanlık konularının işlendiği anlatılardır. Efsanelerin ilk anlatıcıları belli değildir. Halk hikâyelerinin ise musannıfı başlangıçta bellidir, zamanla anonimleşmiştir.

Halk hikâyelerinin içinde efsane özelliği gösteren kısımlar bulunmaktadır. Bu özelliğe “Arzu ile Kamber” ve “Tahir ile Zühre” hikâyelerini örnek gösterebiliriz. Her iki hikâyenin sonunda da dünyada birbirine kavuşamayan iki âşığın mezarı arasında ayrılıklarına sebep olan kocakarının mezarı olur. Bu mezarların üzerinde her yıl biri beyaz diğeri kırmızı iki gül açar. Bu iki gül birbirine kavuşacağı sırada kocakarının mezarının üzerinde biten karaçalı bu

kavuşmaya mani olur. Ayrıca halk hikâyelerindeki kahramanların doğumu, âşık olmaları, gurbete çıkmaları vs. konularında pek çok efsane özelliği gösteren parçalara rastlanmaktadır.

Efsane ile halk hikâyelerinin bir diğer ortak noktası her iki anlatmada da mekânın günümüz dünyası olmasıdır. Ayrıca her iki anlatmada da geçen hadiselerden bazılarının tarih sayfasında rastlanılmaktadır. Halk hikâyelerinde geçen olayların da efsanelerde bahsi geçen hadiselerin de gerçek olduğu kabul edilir. Ayrıca bazı halk hikâyesi kahramanları, efsanelere de kahraman olabilmektedir.

Zamanla bazı halk hikâyelerinin efsaneleştirildiği görülür. Halk hikâyelerinin içindeki nazım kısımlar anlatma geleneği çerçevesinde zaman içinde unutulmuştur. Hikâyenin sadece olay kısmı mensur olarak anlatılır olmuştur.

7.4. Halk Hikâyesi Roman İlişkisi

Halk edebiyatının konusu olmamakla birlikte diğer bir anlatma türü de romandır. Destandan romana geçişte önemli bir basamak oluşturan halk hikâyeleri, romandan realistik bakımından ayrılır. Romanlar halk hikâyelerinden daha realisttir. Farklılıklardan bir diğeri romanlardaki aşkın halk hikâyelerindeki gibi mükemmel olmayışıdır. Dolayısıyla romanlarda halk hikâyelerindeki gibi âşğın sevgili uğruna diyar diyar dolaşması görülmez. Nadir olarak âşğın sevgili uğruna canını tehlikeye attığı, bu vasıtayla gerçek aşkın büyüklüğü ifadeye çalışılır.

Halk hikâyeleri genellikle mutlu sonla biter. Romanlarda hayatın gerçekliği gözler önüne serilir. Romanlar mensur ürünler iken halk hikâyeleri nazım-nesir karışımı bir yapıya sahiptir.

Romanlardaki betimlemeler halk hikâyelerine göre daha teferruatlıdır. Bir güzelin, tabiatın, mekânın tasviri bazen sayfalarca sürebilir. Halk hikâyelerinde ise tasvirler klişe cümlelerle yapılır. Yapılan tasvirler ya bir güzelin ya bir çirkinin ya da hikâyede belirgin bir fonksiyonu olan bir kişinin belirgin özelliklerini ifade etmek şeklindedir. Halk hikâyelerinde anlatıcının halk dili ile olan sade ifadeleri romanda yerini daha üst seviyede bir dile bırakır. Halk hikâyelerindeki kahramanlar genellikle padişah, vezir çocuklarıdır. Romanlarda ise her tabakadan insana rastlamak mümkündür.

8. HALK HİKÂyelerİNİ İnceleme Metotları

Halk hikâyelerini inceleme söz konusu olduğunda iki metot akla gelmektedir. Bunlar:

- I. Epizotlarına Göre İnceleme
- II. Motiflerine Göre İnceleme

8.1. Epizotlarına Göre İnceleme

8.1.1. Kahramanın Ailesi

Bu bölümde daha çok erkeğin ailesinden bahsedilir. Baba genellikle padişah veya beydir. Çok zengin ve tüm imkânlara sahip olmasına rağmen çocuk sahibi olamaz. Bu derdine derman aramak için yanına vezirini alarak, gurbete çıkar.

8.1.2. Kahramanın Doğumu

Bu bölümde hem erkek hem de kadın kahramanın doğumları anlatılır. Doğum epizotu halk hikâyelerinde genellikle şu şekildedir: Bir ülkenin padişahının hiç çocuğu olmaz. Padişah bu derdine çare bulabilmek için gurbete çıkar. Bir çeşme veya pınar başında abdest alır iki rekât namaz kılar. Namazdan sonra yemek yenmeye başlanır. Tam bu sırada aksakallı ihtiyar bunların yanına gelir. Bu aksakallı ihtiyar padişahın ve yanındakinin derdinin çocuksuzluk olduğunu bilir. Onlara genellikle bir elma veya yiyecek herhangi bir şey verir. Bu elmayı ikiye bölüp eşleriyle birlikte yemelerini söyleyip ortadan kaybolur. Eğer hikâye kahramanlık konulu ise elmanın kabuklarını da ahırdaki at yiyecektir. Vakti zamanı gelince çocuk doğar.

8.1.3. Kahramanlara İsim Verilmesi

Elmayı veren derviş doğacak çocuğa kendisi gelmeden isim verilmemesini tembih eder. Çocuk doğduktan sonra aksakallı ihtiyarın tembihini tutan çocuğun ailesi çocuğa isim vermezler. Çocuk uzun yıllar isimsiz olarak dolaşır. Çevresindeki herkes çocuğa adsız diye seslenince ailesi daha fazla dayanamaz ve çocuklarına isim vermeye karar verirler. Tam isim verecekleri sırada aksakallı ihtiyar gelir ve çocuğun adını koyar.

8.1.4. Kahramanın Eğitimi

Hikâyelerde kahramanlar genellikle birlikte okula giderler.

8.1.5. Kahramanların Âşık Olmaları

Halk hikâyelerinde kahramanlar bade içerek, aynı evde büyüyen kahramanlar kardeş olmadıklarını öğrenince, resme bakarak ve ilk görüşte olmak üzere dört şekilde birbirlerine âşık olurlar.

8.1.6. Kahramanın Sevgiliyle Karşılaşması

Hikâyelerde bade içen sevgililer uzun müddet baygın vaziyette kalırlar. Kimse onları ayıltmak için çare bulamazken ihtiyar bir kadın sazın teline dokunur ve baygın durumdaki âşık ayılır. Sazı eline alır ve rüyasında gördüklerini bir türkü ile anlatır, daha sonra türküler söylemeye devam eder.. Uzun süren gurbetten sonra iki âşık karşılaşır. Birbirlerine şiirler söyleyen sevgililer bir süre sonra birbirlerini tanırlar.

8.1.7. Kahramanın Gurbete Çıkması

Sevgilisine kavuşan erkek kahraman, evine dönüp olan biteni anne ve babasına anlatır ve kıza dünür olunur. Bu esnada kızın babası kızını vermek için büyük bir engel çıkarır. Erkek kahraman bu engeli kaldırmak için gurbete çıkar.

8.1.8. Sevgilinin Bir Başka Erkek Evlendirilmek İstenmesi

Erkek kahraman sevgilisini almak için gurbete çıkmışken kızın babası kızı bir başkasına verir. Kız zaman kazanmak için bir istekte bulunur. Tam zaman dolacakken erkek kahraman gurbetten döner. Düğün meydanına iner ve orada bulunan âşıklarla atışır. Kız sevdiği erkeğin döndüğünü anlar ve durumu evlenmek üzere olduğu kahramana anlatır. Böylece iki âşık ikinci defa kavuşurlar.

8.1.9. Kahramanın Gurbete Dönüşü

İki âşık birbirine kavuştuktan sonra erkek kahramanın memleketine dönerler.

8.1.10. Sonuç

Baba memleketine dönen kahraman kırk gün kırk gece süren bir düğünle muradına erer ve ömrünün sonuna kadar mutlu mesut yaşar.

Bazı hikâyelerin sonunda araya giren kötü kalpli cadı sevenleri ayırır. Çeşitli maceralardan sonra sevgililer tam kavuştukları esnada ölürler. Âşıkların mezarları yan yana yaptırılır. Anlatıldığına göre her baharda bu mezarlardan birer gül çıkar. Tam birbirlerine doğru eğildiklerinde, ortadan bir karaçalı çıkıp bu kavuşmaya engel olur (Alptekin 1997: 85-88).

8.2. Motiflerine Göre İnceleme

Motiflerine göre inceleme esas olarak masallarda görülen bir inceleme metodudur. Burada masallarda görülen motif incelemesinin halk hikâyelerine tatbik edildiği görülür. Motif incelemesi daha çok sevgi-aşk konulu halk hikâyelerinde kullanılan bir inceleme

metodudur. Bu metot Türkiye’de ilk defa Erzurum ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar adlı doktora tezine tatbik edilmiştir (Alptekin 1997: 88). Bu çalışmada da incelenecek halk hikâyelerindeki imtihan motifleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOTİF KAVRAMI ÜZERİNE

Sözlü edebiyat mahsulleriyle alakalı olarak sıkça kullanılan motif terimi, Fransızca bir kelime olup, Latince ‘motivum’ dur. Motif terimi musiki, resim, el sanatları, edebiyat gibi pek çok alanda farklı anlamlara gelmektedir.

Motif terimi ile ilgili ilk olarak Stith Thompson’un değerlendirmelerine yer verilecektir. Stith Thompson, bütün halk edebiyatı araştırmalarını ilgilendiren Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatı Motif İndeksi) adlı altı ciltlik çalışmasında, çeşitli dünya anlatılarında tespit ettiği motifleri alfabetik olarak sıralamıştır. Eserin altıncı cildinde ise konu ve kavramların dizini verilmiştir. Thompson bu çalışması ile sözlü edebiyat mahsullerinin incelenmesi konusunda araştırmacılara yeni bir metot sunmuştur. Stith Thompson The Folktale adlı eserinde motif terimini şu şekilde açıklar:

“.....Motif, bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.....” (Ekici 2008: 74).

Bu tariftten sonra Thompson motiflerin şu üç gruptan birinde yer aldıklarını söyler: Birinci grupta yer alanlar; “Tanrılar, olağanüstü hayvanlar, cadılar, devler ve periler gibi şahane yaratıklar ve hatta gözde olan en küçük çocuk veya hain üvey anne gibi gelenek tarafından bilinen insan karakterlerini de içine alan masalların aktörleri”. İkinci grupta yer alanlar; “bir hareketin arkasındaki büyülü objeler, olağanüstü görenekler, acayip inanmalar ve benzeri gibi unsurlar”. Üçüncü grupta yer alanlar; “tek tek olaylar” dır.

Bu gruplandırmanın ardından Thompson motif ile ilgili şu bilgileri verir:

“.....Anlatmaya ait motifler bazen çok basit kavramlardan oluşup, geleneksel anlatmalarda devamlı şekilde yer alırlar. Bunlar periler, cadılar, devler, ejderhalar, hain üvey anneler, konuşan hayvanlar, vb. gibi görülmemiş yaratıklar olabilir. Motifler şahane dünyaları içine alırlar ki orada büyü her zaman güçlüdür. Büyü ise görülmemiş fiziki meydana gelişler ve oluşlardır.....” (Ekici 2008: 74).

Thompson bunları söyledikten sonra bir anlatmadaki her şeyin motif sayılamayacağını, bir unsurun motif olabilmesi için bir takım farklı özelliklere sahip olması gerektiğini ise şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Motif terimi çok esnek bir şekilde bir masaldaki herhangi bir unsur için kullanıldığında kesinlikle unutulmamalıdır ki, geleneğin bir parçası olabilmek için bir unsur insanların onu hatırlayacağı ve tekrar edeceği geleneğe has bir özelliğe sahip olmak zorundadır. Sahip olunan bu özellik sıradan ve bayağı bir özellik değil, farklılığı gösteren bir özelliktir.....” (Ekici 2008: 74).

Stith Thompson bahsettiği bu farklılıkların daha iyi anlaşılabilmesi için şu örneklendirmeleri yapmıştır:

“.....Masalda bir anne olmak motif değildir. Hain üvey anne ise bir motif olabilir, çünkü o en azından görülmemiş bir şey olarak düşünülmüştür. Hayatın gelişigüzel olayları motif değildir. ‘John giyindi ve kasabaya doğru yürüdü’ demek hatırlamaya değer bir tek motif bile ihtiva etmez, fakat ‘kahraman kendisini görünmez yapan şapkasını giydi; büyülü, uçan halısına oturdu ve güneşin doğusundaki, ayın batısındaki ülkeye gitti’ demek en azından dört motifi, yani şapkayı, halıyı, şahane ülkeyi ve büyülü hava yolcuğundan oluşan motifleri ihtiva eder.....” (Ekici 2008: 74-75).

Stith Thompson tarafından belirlenen motif ana başlıkları şunlardır:

- A. Mitolojik Motifler
- B. Hayvanlar
- C. Yasak (Tabu)
- D. Sihir (Büyü)
- E. Ölüm
- F. Olağanüstülükler (Harikuladelikler)
- G. Devler
- H. Denemeler (Sınama, Test Etme)
- J. Akıllılar ve Aptallar
- K. Aldatmalar

- L. Talihin (Kaderin) Tersine Çevrilmesi
- M. Geleceği Belirleme
- N. Şans ve Kader
- P. Toplum
- Q. Ödüller ve Cezalar
- R. Tutsaklar (Esirler) ve Kaçaklar
- S. Anormal Zulümler
- T. Evlilik
- U. Hayatın Tabiatı
- V. Din
- W. Karakter Özellikleri
- X. Mizah
- Z. Çeşitli Motifler (Thompson 1955: 29-35).

Bilge Seyidoğlu doktora tezi olan Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar adlı çalışmasında motif kavramı ile ilgili şu bilgileri verir: “Hikâyenin parçalanamayan en küçük parçasıdır (Vesselovskij). Thompson’a göre de, masalın gelenekte ısrar edici güce sahip en küçük unsurudur.” (Seyidoğlu 1975: 83).

Saim Sakaoğlu ise Masal Araştırmaları adlı eserinde motifle ilgili olarak Stith Thompson’un yapmış olduğu tanımı aynen aktarır (Sakaoğlu 1999: 75). Bin dokuz yüz yetmişli yıllardan iki binli yıllara kadar motifi tarif eden araştırmacıların tanımları genellikle Thompson’un tanımı ile aynıdır.

Motif kavramı ile ilgili bu bilgiler değerlendirilince Thompson’un tanımının pek çok araştırmacı tarafından aynen kabul edildiği görülür. Bazı araştırmacılar ise Thompson’un tanımından yola çıkarak motif kavramını daha derinlemesine açıklamaya çalışmışlardır.

Bütün bunlardan yola çıkarak motif için; ulusal ya da evrensel kültüre ait unsurların, masal, hikâye, destan gibi estetik yaratılardaki en küçük parçasıdır, denilebilir. Yani motifler hem evrensel hem de ulusal kültüre ait hazineleri içinde barındıran hazine sandıklarıdır. Kültürün sırlarını koruyarak gelecek nesillere ileten unsurlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE İMTİHAN MOTİFİ

Halk hikâyeleri konu, şekil ve anlatım bakımından diğer halk edebiyatı ürünlerinden farklılık gösterir. Halk hikâyelerinin motiflerden yola çıkılarak araştırılması gerektiği konusunda Ensar Aslan şunları söylemektedir:

“.....Anlatımın en küçük unsuru olan motiften epizota ve epizottan bütüne varan bir içyapı oluşumu, halk hikâyelerinin genel karakteri olarak belirlemektedir. Halk hikâyelerinde geçen hadiseler çoğunlukla mantıklı gerekçelere dayandırılarak, olağan unsurlarla gelişip devam eder. Ancak bazı hadiseler içinde fantastik unsurların da yer aldığı görülür. Maddi ve manevi bakımdan hiçbir zaman yenilmeyen, olağanüstü yeteneklerle donatılmış kahramanların varlığı ve faaliyetleri, sihrin ve büyünün yer alması da halk hikâyelerinde görülen ve yadırganmayan bir durumdur. Halk hikâyelerinin araştırılması ve incelenmesinde önemli sayılabilecek yöntemlerden birisi de motif araştırmasıdır. Çünkü hikâyeyi, hikâyenin en küçük unsuru olan motiften hareketle araştırıp incelemek daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar çıkarmamızı sağlar. Bu yöntemle motiflerin diğer halk hikâyelerindeki paralellerinin tespiti ve karşılaştırılması yapılır.....” Aslan 2001: 5).

Bu çalışmada bazı halk hikâyelerinde tespit edilen imtihan motifi üzerinde durulacaktır. Kahramanın ölümüne bağlı olduğu sevgilisine kavuşabilmek için bazen insanlarla bazen de doğaüstü varlıklarla yaptığı mücadelelerde önüne çıkarılan engellerden olan imtihan, çeşitli şekillerde uygulanmaktadır. Çoğunlukla kompleks bir yapı gösteren imtihan motifi, anlatımda birbirini izleyen ve iç içe geçmiş halkalar halinde gelişir. Kahramanlar bu tür imtihanlarda karşılarına çıkan her türlü engeli, Allah’a sığınarak çözerler ve muamma ve tuzakları türkü ile cevaplarlar.

Çalışmaya konu olan halk hikâyelerini Stith Thompson “Motif Index of Folk Literature” adlı eserinde motif yapılarına göre değerlendirmiştir. Adı geçen çalışmada Stith Thompson imtihan motifini “H” maddesinde “İmtihanlar” adı altında incelemiştir. Adı geçen eserde imtihan motifi şu şekilde tasnif edilmiştir:

H. İMTİHANLAR

H0–H199. Tanıma İmtihanları

H0 Kimlik İmtihanları

H10 Genel bilgiye göre tanıma

H20 Benzeterek tanıma

H30 Kişisel özellikleri vasıtasıyla tanıma

H50 Fizikî özelliklerinden veya vücut işaretlerinden tanıma

H80-H149 İşaretle tanıma

H80 İşaretle tanıma

H90 Süs eşyası ile tanıma

H100 Bölünmüş işaret parçalarını birleştirerek tanıma

H110 Kumaş veya elbiseden tanıma

H120 İşaretle tanıma-Çeşitli

H150 Tanımanın şartları

H200-H299 Doğruluk İmtihanları

H210-H239 Suçluluk ve masumluk imtihanları

H210 Suçluluk ve masumluk imtihanları

H220 Karakter veya dayanıklılık denemesi

H240 Doğrulukla ilgili diğer imtihanlar

H300-H499 Evlenme İmtihanları

H300 Evlilikle ilgi imtihanlar

H210-H359 Evlilik imtihanları (Erkekler için)

H310 Evlilik imtihanları (Erkekler için)

H360-H399 Gelinlik İmtihanları

H360 Gelinlik imtihanları

H400-H459 Namus imtihanları

H400 Namus imtihanları

H410 Sihirli objeler veya tahammül denemesi ile namus imtihanı

H430 Namus göstergeleri

H440 Diğer namus belirtileri

H460 Eşlik testleri (Kadın)

H480 Babalık testleri

H490 Diğer evlilik testleri

H500-H899 Zekâ testleri

H500 Zekâ veya kabiliyet testleri

H530-H899 Bilmeceleler

H540 Bilmecelelerin sorulması

H570 Bilmecelelerin cevaplandırılması

H580 Anlaşılmaz cevaplar

H600 Sembolik anlamlar

H620 Çözölemeyen problem: Masalın şaşırtıcı sonu

H630 Mükemmellikle ilgili bilmeceleler

H660 Mukayese bilmeceleleri

H680 Mesafe bilmeceleleri

H690 Miktar ve ağırlık bilmeceleleri

H700 Sayı bilmeceleleri

H710 Değer bilmeceleleri

H720 Mecazî bilmeceleler

H770 Tanımlama bilmeceleleri

H790 Olağanüstü şartlar üzerine düzenlenen bilmeceleler

H810 Kutsal kitaplar ve efsaneler üzerine düzenlenen bilmeceleler

H840 Diğer bilmeceleler

H900-H999 Cesaret İsteyen İşlerle İlgili İmtihanlar: Vazife

H900 Zorla verilen vazife

H910 Öneriye karşılık yapılması gereken vazifelerin tayini

H920 Vazifelerin tayin edicileri

H940 Vazife tayini-Çeşitli

H950-H999 Vazifelerin yerine getirilmesi

H960 Kabiliyet veya akıl yoluyla yerine getirilen vazifeler

H970 Yardımla yerine getirilen vazifeler

H1000-H1119 Vazifelerin Özelliği

H1010-H1049 Yerine getirilmesi mümkün olmayan vazifeler

H1020 Tabiatın yasalarına aykırı vazifeler

H1030 Diğer yerine getirilmesi mümkün olmayan vazifeler

H1050-H1089 Mantığa aykırı görünen vazifeler

H1050 Mantığa aykırı görünen vazifeler

H1090 Olağanüstü sürat gerektiren vazifeler

H1100 Usandırıcı, can sıkıcı vazifeler

H1130 İnsanüstü vazifeler

H1150 Vazife: Çalma, zorla elde etme veya öldürme

H1180 Çeşitli vazifeler

H1200-H1399 Kahramanlık İmtihanları: Araştırma

H1200-H1249 Devam eden şartlarda araştırmalar

H1200 Araştırma

H1250 Öbür dünyada araştırma

H1260 Üst dünyada araştırma

H1270 Alt dünyada araştırma

H1280 Diğer ülkelerde araştırmalar

H1290 Diğer dünyalarda araştırmalarla ilgili çeşitli motifler

H1300 Tek olanın araştırılması

H1320 Sihirli nesneler veya hayvanlar için araştırma

H1360 Tehlike hayvanlar için araştırma

H1370 çeşitli araştırmalar

H1400-H1599 Diğer İmtihanlar

H1400-H1449 Korku imtihanları

H1400 Korku testi

H1410 Korku testi: Korkunç bir yerde durma

H1420 Cinlerle korkusuzca yolculuk

H1430 Hayaletlerle korkusuzca yolculuk

H1440 Korkunun ğrenilmesi

H1450-H1499 Dikkat imtihanları

H1450 Dikkat imtihanı

H1460 Mezarda nöbet imtihanı

H1470 Diğer dikkat imtihanları

H1480 Dikkat imtihanlarında başarı

H1500-H1549 Tahammül imtihanları

H1500 Tahammül imtihanları

H1510 Yaşama gücünün denenmesi

H1540 Tahammül yarışması

H1550-H1569 Karakter imtihanları

H1550 Karakter imtihanları

H1570-H1579 çeşitli imtihanlar (Thompson 1955:367-369).

Bu alımda incelenen yetmiş halk hikâyesinde imtihan motifleri ve paralelleri tespit edilerek gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Sabır İmtihanı

Stith Thompson'un Motif Index of Folk Literature adlı eserinde "H328. Aşk imtihanı: Tahammül gücü" maddesinde değerlendirdiği sabır imtihanları halk hikâyelerinde rastlanan imtihan motiflerinden birisidir.

İncelenen halk hikâyelerinde tespit edilen imtihan motiflerinden biri sabır imtihanıdır. Bu imtihan genellikle şu şekilde gelişir: Kahraman sevgisinin gücü denenmek için huzura getirilir. Kahramandan içinde sevdiğinin adının geçmediği bir türkü söylemesi istenir. Eğer sevgilisinin adını anarsa, boynu vurularak veya ayağına taş bağlanıp suya atılarak öldürülecektir. İncelenen halk hikâyelerinde kahramanlar, söyledikleri türkülerde sevgililerinin adını anarak, sabır imtihanını kaybetmişlerdir. Fakat buna rağmen çeşitli faktörlerin yardımıyla isteklerine ve sevgililerine kavuşmuşlardır.

Sabır imtihanının tespit edildiği hikâyelerden biri Tahir ile Zühre hikâyesidir. Tahir ile Zühre hikâyesinde Tahir'i yakalayıp padişahın huzuruna getirirler. Padişah Tahir'i o halde görünce cellâda emreder: "Vurun şu tuz ekmek bilmez haini, cihanda namı nişanı kalmasın, âleme ibret olsun." der. Hemen ulema ile vüzera ve müftü ayağa kalkıp: "Padişahım Tahir'i bize bağışla, devlete layık olan hapsetmektir, belki bir gün gelir lazım olur." derler. O zaman padişah, "Eğer Tahir mecliste beni ve Zühre'yi anmadan üç hane türkü söylese azad ederim. Eğer anarsa yemin ediyorum boğazını keserim." der. Tahir türküsünü söylemeye başlar.

Bülbülü har ağlatır

Âşığı yar ağlatır

Ben feleğe neyledim

Beni her har ağlatır

Gül için bülbül ağlar

Derdi sinemi dağlar

Mecnun gibi Tahir'in

Mekânı olsun dağlar

Tam bu sırada Zühre, kafesinin perdesini açıp Tahir'e görünür. Tahir Zühre'yi görünce aklı başından gider, padişaha verdiği sözü unuttur:

Âşık oldum bu rûye

Canım verdim bu rûye

Karşımda bir ay doğdu

Benzer Zührem huriye

Padişah türkünün son hanesinde Zühre'nin adını duyunca “Tez vurun boynunu!” diye emir verir. Bunu duyan Tahir, iki rekât namaz kılmak için cellâtlardan müsaade alır. Tahir abdest alıp namaz kıldıktan sonra “Ya Rabbi, bu anda benim ruhumu al” diye dua eder. Elini yüzüne sürerek ruhunu teslim eder (Türkmen 1998: 245).

Hikâyede padişahın Tahir'den Zühre'nin adını anmadan türkü söylemesini istemesi, bir çeşit sabır imtihanıdır. Tahir türküsünün ilk iki hanesini söylerken padişahın isteğine uyarak Zühre'nin adını anmaz. Aşkından vazgeçmez ama duygularına hâkim olup boynunun vurulmasını engellemek ister. Ancak Zühre'yi görünce, ona olan aşkının gücü, aklının ve mantığının önüne geçer. Duygularını kontrol edemez ve söylediği türkünün son hanesinde sevgilisinin, Zühre'nin adını anar. Burada Tahir'in aşkının ve sevgisinin ne kadar kuvvetli olduğu özellikle vurgulanmak istenmiştir. Bu imtihan motifinde sevgi unsurunun, ölümün önüne geçtiği görülür. Hikâyenin düğüm noktası ise sevgilinin adının geçmediği türkünün söylenmesidir. Bu düğüm noktası aşk ve imtihan unsurları ile kompleks bir şekilde gelişir (Aslan 2001: 6).

“.....Tahir bu hikâyede sabır imtihanını kaybeder, öleceği kesindir. Sevgisi uğruna haksız yere boynunun vurulmasındansa, Allah'a canını alması için dua eder ve Allah onun duasını kabul eder. Tahir'in sevgisinin gücü ve haklılığı inancına yansıtılarak aşk uğruna ölüm manevi bir kılığa büründürülür. Ölümü cellâtların elinden değil de, kendisinin arzuladığı gibi Allah'ın emriyle gerçekleşmiş olur. Böylece aşk uğruna ölüm yüceleştirilmiş ve güzelleştirilmiştir.....” (Aslan 2001: 6).

Sabır imtihanının tespit edildiği bir diğer hikâye Yaralı Mahmut hikâyesidir. Mahmut Kara Vezir ile evlendirilmek istenen sevgilisi Mahbub'un düğününe son günde yetişir. Kara Vezir'in Eşik ağasının kurduğu plan üzerine Mahmut, kıyafet değiştirerek “Osmanlı âşığı” kılığında düğün evine gider. Düğünde bulunanlar Mahmut'tan türkü söylemesini isterler. Bunun üzerine Mahmut sazını alıp meydana çıkar ve şu türküyü söyler:

Aramızı karlı dağlar alıptır

Gözlerim görmüyor buralar indi

Seyragibi yar köyünden sürseler
Gör ne güzel olur buralar indi

Aramızda hile oldu şer oldu
Bülbülün yerini şimdi sar aldı
Vezirin başına dünya dar oldu
Kopacak burada tufanlar indi

Mecnun Leyla için gezer bu dağda
Bülbülün hasreti kaldı bu bağda
Mahmut figan eder bu subh-ü çağda
Yetişe Mahbub’a nağmeler indi

Mahmut türküsünde hem Kara Vezir’i taşıyarak onunla alay eder, hem de Mahbub’un adını anar. Bu sözleri işiten Kara Vezir, Mahmut’un boynunu vurmaları için cellâtlara emir verir. Perdenin arkasından bunları dinleyen Mahbub, Mahmut’u tanır ve Kara Vezir’e “Âşığın dili bağlanmaz bırak söylesin.” diyerek müdahale eder. Mahbub’un yüzünü gören Mahmut dayanamaz ve türkü söylemeye devam eder:

Eser bâd-ı saba kaldırır yüzden
Gerdana dökülür telin incidir
Tepretme muyların değer buhağa
Dolanır yüzünde halin incidir

Buraya gelmeseydim nicolur halım
Ya Rabbi Vezir’e yetir bir ölüm
Kara zağ ne bilir kadrini gülün
Sundurur kadehi kolun incidir

Mahmut da kurbandır kadir bilene

Nasıl düştün bu kötünün eline

Hiç tamah etmedim dünya malına

Yüzdürür zevrağı telin incidir

Kahraman duygularına hâkim olamaz. Ölümü göze alarak hem kimliğini açığa vurur hem de sevgilisinin adını söyler. Böylece kahraman bu sabır imtihanını kaybeder. Bu kahramanın sevgisinin büyüklüğünün göstergesidir. Ya ölümü ya da sevgilisini tercih etmek durumunda olan kahraman, sevgilisini seçerek hem hikâyedeki gerilimi ve heyecanı artırır hem de sevgisinin büyüklüğünü ve ölümsüzlüğünü ortaya koyar. (Aslan 2001:8).

Sabır imtihanının tespit edildiği bir diğer hikâye de Latif Şah hikâyesidir. Hikâyede Fas padişahı güzelliğiyle dillere destan Mihriban Sultanın namını işitir. Fas padişahı Mihriban Sultanı almak için başpehlivanı Esfendiyar'ı büyük bir ordu ile Hindistan'a gönderir. Esfendiyar şehri kuşatarak padişahın kızını ister. Padişah korkusundan kızını vermeye razı olur. Olayları işiten Latif Şah Esfendiyar ile savaşır ve onu öldürür. Böylece hem Hindistan şehrini hem de Mihriban Sultanı kurtarmış olur. Padişah Latif Şahı huzuruna çağırır ve "Dile dileğini, vereyim muradını, yalnız namusuma dokunma!" der. Bunun üzerine Latif Şah şu türküyü söyler:

Dinleyin şevketlim vasfedim halım

Gör ne hayallere uyuf gelmişem

Geçifti başıma çarhın çemberi

Ol ehlet taşına deyif gelmişem

Divane dervişem değilim deli

Senden istemezem devleti malı

Kavim gardaşımı ahababı eli

Şah babamı ağlar goyuf gelmişem

Yar yolunda kurdum cengi davayı

Ahırında hayli çektim cefayı

Yetirsen murada ben beynevayı
Mihriban Sultanı deyif gelmişem

Ben Latifem bindim aşkın atına
Ser kurban eylerem var gıryatına
Gözüm göre göre ölüm katına
Ecel gömleyini geyif gelmişem

Padişah namusuma dokunma demesine rağmen Latif Şah Mihriban Sultanı istediğini söyleyince, cellâtlar ellerini kılıçlarına atarlar. Çünkü padişahın sözü çiğnenmiştir ve bunun cezası ölümdür. Bu tehlikeyi gören Latif Şahın lalası padişaha kendini tanıtır. Latif Şahın Yemen padişahının oğlu, kendisinin de veziri olduğunu söyler. Bunun üzerine padişah kızı Mihriban Sultanı Latif Şaha verir. Hikâyede Latif Şah padişahın uyarısına rağmen duygularına hâkim olamaz ve sevgilisinin adını söyler. Sabır imtihanı motifinin diğer halk hikâyelerindeki paralelleri gibi burada da kahraman ölümü göze alarak sevgisini ön plana çıkarır. Kahraman söylediği türkü ile hem padişahın sorusuna cevap vermiş hem de isteğini dile getirmiştir. Ancak bu hikâyedeki sabır imtihanında kahramanın rakibi yoktur. Padişah ona dilek ve isteklerini sorar o da padişahın kızını ister. Latif Şah burada kahramanlığı, dürüstlüğü ve sevgisinin büyüklüğü ile sevgilisine kavuşmuş olur (Aslan 2001: 9).

2. Hak Âşığı İmtihanı

Bu imtihan motifi Stith Thompson'un adı geçen eserinde bulunmamaktadır, çünkü Hak âşığı olmak Türk halk hikâyelerine özgü bir motiftir. Halk hikâyesi geleneğinde badeli âşıkların Hak âşığı olduğuna inanılır. Bu imtihan motifinde kahramanın Hak âşığı olduğuna inanmayan kişiler tarafından bir takım imtihanlardan geçirildiği görülür.

Hak âşığı imtihanının tespit edildiği hikâyelerden biri Emrah ile Selvi Han hikâyesidir. Şah oğlu Şah Abbas, Emrah'ın Hak âşığı olup olmadığını öğrenmek için onu bir imtihandan geçirmek ister. Eğer Emrah bu imtihanı kazanırsa Selvi'yi ona verecek, kazanamazsa boynunu vurduracaktır. Şah Abbas'ın Mirza Kulu adında bir oda hizmetçisi vardır. Mirza Kulu aslında erkek kıyafeti giyinmiş Cevahir adında güzel bir kızdır. Mirza Kulu'nun Cevahir olduğunu yalnızca Şah Abbas bilir. Şah Abbas kalbinde bir muamma tutarak, Yakup Han'a

der ki: “Sor bakalım bu âşığa, benim kalbimde tuttuğum muamma nedir?” Yakup Han, Emrah’tan Şah Abbas’ın kalbinde ne tuttuğunu sorar. Gerçekten Hak âşığı olan Emrah, Şah Abbas’ın gizli sırrını, şu türküyü söyleyerek açıklar:

Emrah doğmuş günün erdi zevale

İnceldi bu kadın, döndü hilale,

Lütfiye Cevher elde piyale

Şahım bir cananın aşkı candadır. (Ozanoğlu 1964:55).

Muhan Bali’nin hikâye ile ilgili çalışmasında bu imtihana Emrah’ın verdiği cevap şu şekildedir:

Meydanda dolaşan bu Mirza Guli

İsmi Cevahir, Şaham kız değil midir (Bali 1973: 139).

Şah Abbas, birinci imtihanı kazanan Emrah’a muamma sormaya devam eder. Şah Abbas’ın sarayında kafeste beslediği altı yüz elli yaşında Talhan adlı bir kuşu vardır. Bu kuşu, Şah Abbas’tan başka gören ve bilen yoktur. Şah Abbas, Yakup Han’ın Emrah’tan kafesteki kuşunun adını ve kaç yaşında olduğunu söylemesini ister. Yakup Han da Şah Abbas’ın bu sualini Emrah’a sorar. Bu muammanın cevabı da Allah’ın takdiriyle Emrah’a malum olur. Şah Abbas’ın kafeste saklı olan kuşunun adının Talhan olduğunu ve altı yüz elli yaşında olduğunu bir türkü ile söyleyerek, ikinci muammayı da çözer. Bunun üzerine Şah Abbas; “Selvi Emrah’ın badeli sevgilisidir. Hemen ellerini çözün, düğünleri yapılsın” der. Fakat Şah’ın bu kararına huzurda bulunan Şah’ın on iki veziri şiddetle karşı çıkarlar ve Emrah’a şiddetli bir zehir içirmek suretiyle onu bir imtihandan daha geçirmek isterler. “Eğer Emrah Hak âşığı ise ona zehir tesir etmez” derler. Şah Abbas Emrah’a sorar: “Oğlum eğer kendine güveniyorsan zehri iç, yoksa günah benden gitti.” der. Emrah zehri sadece Selvi’nin elinden içebileceğini söyler. Selvi zehir kadehini uzatınca, Emrah şu türküyü söyler:

Dağlar al giyinmiş deryalar kara

Vücudum sağ değil ciğerim yara

İster zehir etsin meni bin pare

İçerem Selvihan senin elinden

İster zehir olsun isterse ağı

Melekler çevirmiş sol ile sağ
Bize zulüm eden Şiraz'ın begi
İçerem Selvihan senin elinden

Emrah kimi var mı bir bahtı kara
Saydım ağ gerdanında ben sıra sıra
İster zehir etsin meni bin pare
İçerem Selvihan senin elinden

Emrah, Selvi'nin uzattığı zehir kadehini alır. Tam içeceği sırada Pir yetişir ve şahadet parmağını zehre dokundurarak zehri keser. Pir, sadece Emrah'ın gözüne görünmüştür. Emrah zehri içer, fakat zehir Emrah'a hiç tesir etmez. Şah oğlu Şah Abbas'ın huzurunda yapılan üç imtihanı da kazanan Emrah Selvi'ye kavuşur (Bali 1973: 142).

Hikâyede, Emrah'ın geçirdiği üç aşamalı imtihan motifi kompleksinin ilk ikisi muamma türünde, sonuncusu ise zehir motifine bağlı olarak yapılmıştır. Muammaların çözümü Emrah'ın Hak âşıklığının manevi gücü ve yeteneği ile gerçekleşmiştir. İçtiği zehrin etkisiz hale getirilmesi ise pir yardımıyla olmuştur. Zehrin etkisinin pir yardımıyla kesilmesinde de Hak âşığı olmanın verdiği manevi bir güç söz konusudur. Ancak burada pir motifi daha önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Hak âşığı imtihanının tespit edildiği bir diğer hikâye Latif Şah hikâyesidir. Latif Şah Hindistan padişahının kızı Mihriban Sultanın peşinden Hindistan'a gider. Mihriban Sultanın cariyesi Topal Ağca kızın yardımıyla sarayın bahçesinde Mihriban Sultanla buluşur. Topal Ağca kız Latif Şahın badeli âşık olduğuna inanmak için onu bir imtihana tabi tutar ve: “Biz burada kırk kızız, eğer ki sen Hak âşığıysan bu kırk cariyelerin ismini sayasın” der. Bunun üzerine Latif Şah şu türkü ile bu suale cevap verir:

Yıgılıf da kızlar çılsın seyrana,
Bugün olur bayram günü kızların,
Sona kimi nazlı cilve satarlar,
Seher tamaşa erkan yolu kızların.

Gülşah hayalları zilif perişan,
Gülnazın gaddi gameti ürüşan,
Zöhre gulavatın Zeynep zernişan,
Narınca Gülgezdi dahi kızların.

Salatin sallanıp gelir bir teher,
Sayalının goynu bezestan şehir,
Senem sarı telen öter her seher,
Bülbül sedalıdı dili kızların.

Nigar nezaketde benzer hanıma,
Badagül bacımdı gelsin yanıma,
Hürü bir od salmış şirin canıma,
Yok mudur hiç insaf dini kızların.

Makta da sineme çekifdi dağı,
Yahşının gözleri haramı yağı,
Beyhuşnan Gamerdi kızlara sagı,
Elinde dolansın bade kızların.

Sine ile Döne çıhsın oyuna,
Canım gurban Akgız hanın boyuna,
Eprüz mülkü Dudu müştak toyuna,
Göher adaletli şanı kızların.

Biçara Latifim mahcamalına,

Mine gerdanlının haddi halına,

Ala gözlü Mihriban'ın yoluna

Bütün kurban olsun bini kızların (Türkmen vd. 2009a:566-567).

Latif Şahın daha önce hiç görmediği, tanımadığı kızların isimlerini sayması onun Hak âşığı olduğunu gösterir. Latif Şah bu imtihanı manevi güçlerin yardımıyla aşmıştır.

Kahramanın Hak âşığı olup olmadığını anlamak için kırk cariyenin ismini saydırma motifi Yaralı Mahmut hikâyesinde de mevcuttur. Sihrin etkisiyle sevgilisi tarafından Karaman dağında yaralanıp bırakılan Mahmut, Bezirgânbaşı tarafından bulunur ve evine getirilir. Bezirgânbaşının kızı Gülşen, Mahmut'u kırk günde iyileştirip ayağa kaldırır. Gülşen aynı zamanda Mahbub'un başcariyesidir. Gülşen iyileşen Mahmut'u bir hak âşığı kılığında Mahbub'un sarayının bahçesine sokar. Bu esnada Mahbub cariyeleriyle birlikte bahçede eğlenmektedir. Kızlar Mahmut'un Hak âşığı olduğuna inanmazlar ve: "Sen eğer gerçek Hak âşığıysan bizim isimlerimizi teker teker sayacaksın" derler. Bunun üzerine Mahmut hiç tanımadığı cariyelerin adlarını türkü ile söyler:

Gelin kızlar gelin tarif edeyim

Her biriniz bir ülkenin maralı

Türlü türlü kumaşları giymişsiniz

Kimi al giyinmiş kimi karalı

Sona Hanım cilve satar salınır

Münevver has nikabına bürünür

Gülenber koynunda halı görünür

Simi Hanım o gözleri belalı

Havva, Selvi yücelerden kar çeker

Peri, Anşa kaşlara kara çeker

Zübeyde'nin zülüfleri zar çeker

Fatma'nın da iki gözü belalı

Mahmut'tan Mahbub'a yoktur bahane

Lal-i mercan dizilmiştir dehane

Şevk-i âlem bürünmüştür cihane

İzin alıp kulluğunda duralı (Aslan 2001: 8).

İmtihanı geçen Mahmut, Hak âşığı olduğunu cariyelere ispatlamış olur. Bunun üzerine Mahbub cariyelerine bahçeye dağılıp çiçek toplamaları için emir verir. İki sevgili ise birbirlerine kavuşup hasret giderirler.

Kahramanın Hak âşıklığı imtihanından geçirildiği bir diğer hikâye, Sevdakar hikâyesidir. Şah Abbas'ın oğlu Sevdakar, Kandahar padişahının kızı Gülenaz Sultan ile badeli âşıktır. Gülenaz Sultan'ın sarayında buluşacaklardır. Ancak Gülenaz Sultanın sütninesi bu buluşmaya karşı çıkar. Bunun üzerine Gülenaz Sultan Sevdakar'ın Hak âşığı olduğunu söyler. Sütnine ise: "Peki, imtihan ederem. Eğer imtihanı gazandısa sana bir şey demirem. Gazanmadısa... Şimdi sen Sevdakar'ı garşı odaya alıp biz burada durah. Sen burada ben ne dedimse onu yap bahalım Sevdakar onu bileceh mi?" der. Bunun üzerine Sevdakar'ı karşı odaya alırlar. Nine Gülenaz'a saçlarını düzeltip pudra sürmesini söyler. Sevdakar ise karşı odada söylediği türküyü Gülenaz'ın yaptıklarını tarif eder:

Tavuz gibi cilve verer özüne

Bahdavarın pervazına ne söz var

Bedirlenir on beş günnüh ay kimi

Melek sıfat şuh yüzüne ne söz var.

Sevdakar bunu bilince sütnine bir deste gülü Gülenaz'a verip koklayıp yanağına sürmesini söyler. Sevdakar bunu da bilir:

Gülendamın ala haşhaş gazeli

Gılmandan nevrede dünya güzeli

Güler kâh kâh çeker kehlik misali

Bülbül sesli avazına ne söz var

Sevdakar der goynu şamama tağı

Sinesi bezesdan billor bukağı

Gızıl gülden ireng alıf yanağı

Elvan elvan gülgezine ne söz var (Türkmen vd. 2009a: 409-410).

Sevdakar bu imtihanı da geçince sütnine onun Hak âşığı olduğuna ikna olur. Bu hikâyedeki imtihanın vazifesi diğer hikâyelerde rastladıklarımıza göre farklıdır. Kahramandan, başka bir yerde yapılan bir dizi davranışı bilmesi istenir. Eğer bunları doğru olarak bilirse Hak âşığı olduğunu ispat etmiş olacaktır. Nitekim hikâyede imtihan motifi kompleksi bu şekilde gelişmiştir.

Kahramanın Hak âşığı olup olmadığını anlamak için yapılan imtihanlara Tufarganlı Abbas hikâyesinde de rastlanmaktadır. Tebriz şehrinden Behram Beyin kızı Peri Hanım aşkına bade için Âşık Abbas, sevgilisine kavuşur. Fakat Isfahan padişahı Şah Abbas Peri'ye âşık olur ve pehlivanı Becan'ı, Peri'yi Isfahan'a getirmesi için Tebriz'e gönderir. Becan Peri'yi getirir, Abbas da âşık kıyafetiyle arkalarından gelir. Şah Abbas'ın düğünü olduğunu duyan herkes saraya akın eder. Elinde sazıyla düğün yerine gelen Şah Abbas'a üç kıta gözyaşlılığı söyleyip dünyanın bahşişini alır. Âşık Abbas da elinde sazıyla bekler. Ona da yol verirler ve başlar türküsünü söylemeye:

Ya ilahi bir Peri'nin ucundan balam

Çekerem dertleri dert ayağından

Hicran yeksanından gam taşdağından

Düşmüşem dertlere dert ayağından

Perim senin yüzün gören ters alı

Hasda düşen döşek üsde ter salı

Hicrandan okuyan gamdan ders alı

Men de ders almışam dert ayağından

Şah Abbas bu türküden sonra âşığın, Peri'nin eski nişanlısı olduğunu anlar ve zehir içirip Abbas'ı öldürmek ister. Abbas Hak âşığı olduğu için bütün bunlar ona malum olur ve kendisine sunulan zehirli şerbeti içmez, şu dizeleri söyler:

Ekder dükkânında bir molla gördüm

Dutufdu desdinde var aġunu gör

Cevap verdim cevabımı annadı

Dönderdi desdinde var aġunu gör

Bunun üzerine çok hiddetlenen Şah Abbas: “Ulan âşih! Sen nası bize iftira edisen? Kim ki senin düşmanın burada sana aġu verir. Madem öyle Hak âşığıysansa men cebimde bir şey tutdum bunu söyle.” der. İşte bu kısımdan itibaren imtihan başlar. Şah Abbas cebinde elmas bıçağını tuttu. Âşık Abbas bunu bilip:

Dost bağında biter canım alması

Nefsin nece dilir benim canım alması

Şahım dutar elinde can alması

Doğram doğram eyler varağını gör

Abbas’ın doğru cevabını duyan Şah Abbas düşüp bayılır. Fakat imtihan motifi burada sona ermez. Peri Hanımın dayısı Çuhul Vezir Peri ile Abbas’ın kavuşmasına mani olmak ister. Abbas’ın Hak âşığı olduğuna inanmaz ve onu bir imtihandan daha geçirmek ister. Çuhul Vezir Peri Hanımın yanına gider. Bir kâğıdın üzerine elif, başka bir kâğıdın üzerine be harfini yazar. Birini Peri’nin bir memesinin üzerine diğerini diğer memesinin üzerine gömleğin üzerinden iğneler. Sonra gömleğin üzerindeki hırkanın üzerine bir cim harfi yazıp iğneler. Son olarak da bir Yasin yazıp bunu da ortaya koyar, eğer Abbas Hak âşığıysa bunları bilsin, der. Abbas cevaben şu türküyü söyler:

Perim senin memelerin

Hiç bilmirem neye benzer

Sağı Yasin suresi

Solu elifbaya benzer

Biri mimdi biri cimdi

Onları halg eden kimdi

Biri teze doğan gündü

Biri ağ minaya benzer

Gül Abbas der ahlım şaşdı

Adını demeye dilim dolaşdı

Taht üsdünde gahgıllaşdı

Bir çift şehzadaya benzer

İmtihanı geçen Abbas Hak âşığı olduğunu ispatlamış olur. Bunu gören Şah Abbas, Peri ile Abbas'ın düğününü yapar (Türkmen vd. 2009a: 179-192)Önüne konulan engellere rağmen âşık Abbas hem hak âşığı olduğunu ispatlamış hem de sevgilisine kavuşmuştur. Hikâyenin kurgusunda önemli bir epizota bağlı olarak gelişen imtihan motifi hikâyenin sonucunu etkileyen en önemli unsur olmuştur.

Halk hikâyelerinde gördüğümüz imtihan motifi kompleksinin güzel ve tipik bir örneği Çıldırılı Âşık Şenlik'in Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesinde bulunmaktadır. Hikâyedeki anlatımda, Bezesten şehrinde Kahraman Padişahın Başveziri Celal Vezir kızı Gavhar Hanım'ı, Eset Beyle nişanlamıştır. İki gencin düğünü için düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Bu esnada Salman Bey ile Turnatel Hanım pir elinden bade içerek badeli âşık olurlar. Badeli sevgilisi Turnatel Hanım'ı aramak için yola koyulan Salman Bey, Bezesten şehrinde Gavhar Hanım'ı görür ve onu rüyasında görüp âşık olduğu sevgilisine benzetip âşık olur. Salman Bey ile Gavhar Hanım birlikte Bezesten şehriden kaçarlara. Celal Vezirin bu durumdan haberi olunca padişahın askerlerini onların peşinden gönderir ve askerler tuzak kurarak iki sevgiliyi yakalarlar, padişahın huzuruna getirirler. Kahraman Padişah Salman Beyi yakalattığı için Celal Veziri ödüllendirmek ister. “Dile benden ne dilerse!” deyince Celal Vezir, “Padişahım altı saatliğine padişahlığı bana ver.” der. Padişah Celal Vezirin bu isteğini hemen kabul eder ve tahtını altı saat süreyle Celal Vezire bırakır. Celal Vezir başka birine nişanlı kızını kaçıran Salman Beyin derhal boynunun vurulmasını emreder. Cellâtlar Celal Vezirin emrini yerine getirmek için geldikleri sırada Kahraman Padişah araya girer ve “Bu adam Hak âşığıymış, bize birkaç hane türkü söyleyip kendisini tanıtsın, neden böyle bir hata yaptığını anlatsın.” der. Bunun üzerine Salman Bey şu türküyü söyler:

Başına döndüğün adalet şahım

Rahm-i hidayete bağışla meni

Sırrı nihayetsiz Mevla aşkına

Affi mağfirete bağışla meni

Darda galdım

Boranda garda galdım

Yeriş âlem Rabbisi

Ne yaman darda galdım.

Gel ağla belalı gönül

Makamı Muhammet mihracı eflak

Buyurdu şanına levlake levlak

Rahmetenlil âlemindin cismi pak

Fahrı kâinata bağışla meni.

Makamı Muhammed mihracı eflak

Buyurdu şanına: levlake levlak

Rahmetenli'l-âlemindin cinsi pak

Fahri kâinata bağışla meni

Sefil Salman oluf hayali derviş

Âşığa maşuktan kılma feramuş

İncil, Zebur, Tevrat, Kelam-ı teftiş

Furkan-ı ayete bağışla meni

Celal Vezir Salman'ın boynunu vurmaları için cellâtlara emir verir; fakat huzurda bulunan vezirler Salman Beyin Hak âşığı olup olmadığını anlamak için onu bir imtihandan geçirmeyi teklif ederler. Kahraman Padişah onay verir. Bunun üzerine Celal Vezir Salman Beyi zindana attırır. Salman Beyin Hak âşığı olup olmadığını anlamak için şöyle bir imtihan hazırlanır: Salman Beyin gireceği kapının eşiğinin altı kazılarak bir Kur'an-ı Kerim ve bir çift

güvercin yavrusu konur, üzerine halı serilir. Ondan bir adım ötede bir kuyu kazılır ve içi kezzap ile doldurulur. Bir adım sonra bir deste gonca gül konur. Kapının karşısındaki tavana bir bülbül konur ve önüne perde çekilir. Odada iki cellât ellerinde zehir kadehi ile bekleyecek ve zehri Salman Beye içki diye sunacaklardır. Tam kapının karşısındaki duvara gerili yaya kırk tane ok kurulacak, eğer Salman Bey kapıdan içeri girerse, yay ve okların kurulduğu düzenek harekete geçecek ve kırk ok Salman Beyin kalbine saplanacaktır.

Salman Beyi imtihan etmek için kurulan bu tuzakları gören Kahraman Padişah, Celal Vezire bunların sebebini sorar. Celal Vezir kurdurduğu tuzakları şu şekilde izah eder: “Padişahım ben şimdi Salman’ı uraya çağıracağım. Kapıdan girerken eğer Kur’an-ı Kerim’e ve güvercin yavrularına basarsa, hemen boynunu vurduracağım. Çünkü her ikisi de kutsaldır. Bu tuzaktan kurtulursa kezzapla dolu kuyuya düşüp yanacak. Eğer bu imtihanı da geçerse gonca güllere dokunacak, o zaman bülbül feryat edip kendisini gülün dikenine vurup parçalayacak. Bülbül ölürse ben de Salman’ı öldüreceğim. Buradan geçerse ellerinde zehir dolu kadehlerle bekleyen cellâtların içki diye sunduğu zehri içip ölecek. Bu tuzağı da atlatıp adımını atarsa, şu karşı duvardaki yaya kurulu kırk ok kalbine saplanacak. Eğer Salman Bey gerçekten Hak âşığı ise bütün bunlar kendisine malum olur ve canını kurtarır.”

Celal Vezir imtihan hazırlıklarını tamamladıktan sonra cellâtlara emir verip Salman’ı getirmelerini söyler. Gavhar Hanım bu esnada nişanlısı Eset Beyin bacısı Mine Hatun ile sarayın balkonunda oturmaktadır. Cellâtların Salman Beyi kolları bağlı şekilde getirdiklerini gören Gavhar Hanım bu duruma çok üzülür ve gözyaşlarına mani olamaz. Fakat Gavhar Hanımın bu şekilde üzülp ağladığını Salman Bey göremez. Eset Beyin kız kardeşi Mine Hatun Salman’ın gerçekten Hak âşığı olup olmadığını merak eder ve onu imtihan etmek ister. Perdenin arkasındaki Gavhar Hanımın saçlarını çözer ve altın bir sandalyeye oturtur. Cellâtlara seslenip Salman Beyin kendisi için bir türkü söylemesini ister. Salman Bey Mine Hatunun kendisi için hazırladığı imtihana şu şekilde cevap verir:

Yarın mermer sinisinde

Ebrişim teller açılıf

Elvan elvan al yanahda,

Haşimi hallar açılıf

Tel düştü tığ-ı müjgana

Oh kimi tohunar cana

Ala gözden dane dane

Perişan seller açılıf

Süsen sümbül mor menekşe

Düzülüftü hilal kaşa

Al yanakta goşa goşa

Nevresde güller açılıf

Mine Hatun Salman Beyin hazırladığı imtihanı bilip cevaplandırıldığını anlayınca Gavhar Hanımı sandalyeden kaldırıp yerine kendisi oturur. Salman Bey türküsüne devam eder:

Şemsi kamer pünhan oldu

Ay yerine yıldız kondu

Goncanın nevrağı soldu

Tersine güller açılıf

Mine Hatun bu imtihanın da çözüldüğünü görür; fakat imtihana devam eder. Gavhar Hanıma, “Salman Beye karşı kalbini boz, onun için kötü şeyler düşün, eğer gerçek Hak âşığıysa bilir.” der. Gavhar Hanım Salman Beyin sevgisine güvenir. Ona olup bitenlerin malum olacağını bilip, ona güvendiğinden Salman Beye karşı kalbini bozup kötü şeyler düşünmeye başlar. Salman Bey Gavhar Hanımın hayalindeki kötü düşünceleri şu şekilde anlatır:

Bah zamanenin yârine

Uyufdu hile şerrine

Sefil Salmanın serine

Fitneyi feller açılıf

Salman Bey bu cevabıyla Mine Hatunun bu oyununu da çözmüş olur. Ancak Mine Hatun imtihanına devam eder. Kırk cariyesini onar kişilik öbeklere ayırarak Salman Beyin

göremeyeceği yere saklar. Salman Beyden her öbekteki kızların isimlerini türkü ile söylemesini ister. Salman Bey Mine Hatunun kırk cariyesinin isimlerini şu türkü ile sayar:

Selvi, Senem, Sayat Süle

Hanzade, Menevşe, Döne

Perişan, Güldeste, Bahar

Taze ter tüşüf sağ yana

Zühre, Selma, Tükez, Güllü

Hacce, Narin, Perzat, Telli

Ayşe'nin ağ yüzü halı

Gülgez'in gerdanı mine

Hünkâr, Şöhret gelir Hatun

Hanzade, Şahzade, Altun

Hayal, Hanım, Gülebatın

Salâtın od salar cana

Dilebruz, Zernişan geldi

Bağdat, Peri, Bağdagüldü

Lale'nin yanağı aldı

Dudu, Kumru, Tavus, Sona

Bu garaz Serencemidi

Salman'ın efkâr gamıdı

Kabeyi yıkmış gibidi

Gavhar'ı salan bu güne

Salman Bey imtihan halkalarının sonuncusunu da başarıyla cevaplar. Mine Hatunun yaptığı imtihanı başarıyla sonuçlandıran Salman Bey, bu defa Celal Vezirin imtihanı için saraya getirilir. Cellâtlar Salman Beyi padişahla Celal Vezirin bulunduğu taht odasına getiriler. Celal Vezir padişahın tahtında oturmaktadır. İmtihanın yapılacağı taht odasının kapısı açılır ve Salman Beyi içeriye almak isterler. Salman Beye kapının girişinde hazırlanan ilk tuzak malum olur ve şu türküyü söyler:

Sana sığınmışım yaradan Gani

Mevlam gazap eyler kula dokunsam

Hakkın Kelamına kec bakmak olmaz

Erkan kabul etmez yola dokunsam

Salman Bey ilk tuzaktaki Kur'an-ı Kerim ve güvercin yavrularına basmadan kezzap kuyusunun yanına gelir. Kuyunun başında durur ve:

Top top olmuş derelerin dumanı

Hak götürsün ara yerden yamanı

Göründü gözüme Nuh'un Tufanı

Gark ollam ummana sele dokunsam

Kezzap ile dolu kuyuyu da bile Salman Bey gonca güllerin yanına gelir:

Sevda saldı beni bu kalmakala

Sıtk ile sabredem perişan hale

Yârimin hüsnünde açılıf lale

Bülbül feryat eder güle dokunsam

Bu imtihanı bilen Salman Beye cellâtlar içki diye zehir dolu kadehleri sunarlar. Bunun da bir tuzak olduğunu bilen Salman Bey buna cevaben:

Zalim cellâtların oluftu yağı

Kadehi destinde gezer otağı

Men nice nuş edem zehirli ağı

Cismim yanar gider ele dokunsam

Salman Bey son imtihana gelir. Eğer ileri yürüyecek olursa karşı duvardaki yaya gerili oklar kalbine saplanacaktır. Bunu da fark eden Salman Bey:

Salman'ın kanına susamış çoklar

Daima kulunu Hak Teâlâ saklar

Kurulmuş sineme temranlı oklar

Tir-i boran ollam tele dokunsam

Salman Bey söylediği türkü ile Celal Vezirin hazırladığı imtihanların son halkasını da çözmüş olur. Tüm imtihanları teker teker geçen Salman Bey padişahın önüne gelir. Padişah, “Çözün ellerini” diye emir verince Celal Vezir, “Padişahım daha bana verdiğiniz padişahlık müddeti dolmadı. Hala padişah benim.” diyince padişah: “Haklısın, zaman dolmadı, hüküm senindir.” der. Celal Vezir Salman'ı bu kadarla bırakmak niyetinde değildir ve imtihanlar zincirine yeni bir halka ilave eder. Celal Vezir Salman Beye der ki: “Bize Arapça, Farsça ve Türkçe lisanında yedi hane türkü söyleyeceksin. Kullandığın kelimelerin üçü de üç lisanda aynı anlama gelecek. Eğer biri yanlış veya ibare bozuk olursa boynunu vurduracağım.” Celal Vezirin bu sözlerine karşılık Salman Bey şu türküyü söyler:

Üç lügatten cevap verim men size

Arap lisan, Farsi zeban, Türkî dil

Şaşkın gezen düşer sahraya düze

Arap tarik, Farsi irah, Türkî çöl

Bu cebrin tabını nice düzerem

El çeker dünyadan umut üzerem

Abdal olur cismi üryan gezerem

Arap berri, Farsi yaban, Türkî çöl

Yârin siyah zülüflerin öreydim

İnce bele kızıl kemer saraydım

Bir zevk ile ağ sineye vuraydım

Arap yed-i, Farsi desti, Türkî al

Cebhi bedir mahtı kaşlar firengi

Müjgan kirpikleri gurutu cengi

Yârin atlas şallarının irengi

Arap verdi, Farsi kemer, Türkî gül

Hilal kaşlar kudretten çekilif

Ebrüşüm muy dal gerdana dökülûf

Kuşak alttan mektum gibi bükülûf

Arap sülbü, Farsi kemer, Türkî bel

Salman diyer insafsızda olmaz din

Ne salıfsın beni cenge kalbi kin

Vezir sana duam budur dünü gün

Arap meyyit, Farsi mürde, Türkî öl Salman türküsünün son beyitinde Celal Vezir’e “öl” diye bedduada bulunur. Salman’ın bu sözleri Celal Vezir’i iyice sinirlendirir. Hemen cellâtlara: “Vurun boynunu” diye emir verir. Ancak padişah: “Celal Vezir hüküm süren doldu.” der ve Celal Vezir’i tahtından indirip kendisi tahtına oturur. Padişah Salman Beyi affeder ve ellerini çözdürür. Tüm vezirlerini toplayarak bir divan kurdurur ve: “Bunlar, sevdalı iki âşıktır. Salman Bey de Hak âşığıdır. Bunları ayırmak ne kula yakışır ne de Allah’a hoş gelir.” der ve iki âşığın nikâhlarını kıyar. Böylece iki sevdalı birbirlerine kavuşur. (Türkmen vd. 2009a: 691-698).

Hikâyede Salman Bey sevgilisi Turnatel Hanıma kavuşabilmek için tehlike dolu birçok imtihandan geçer. Ancak Salman Bey Hak âşığı olduğu için, özenle hazırlanmış bu imtihan halkalarını Allah’ın gücüne sığınarak bir bir geçer.

Kahramanın Hak âşığı olup olmadığını anlamak için yapılan imtihanlara Kerem ile Aslı hikâyesinde de rastlanmaktadır. İmtihan şu şekilde gelişmektedir: Vakti zamanında Ahlaz derler bir şehir vardır, bu şehrin de Ağa Bey derler bir şahı vardır. Şahın bir evladı

olmaz. Bir gün bir ihtiyar, şaha iki elma verir ve eşiyle birlikte yiyince bir evlatlarının olacağını söyler. Şahın bir sarrafı vardır. Şu yalan dünyada onun da bir evladı yoktur. Sarraf Şaha: “Beğim elmanın birisini de bana vir, Allahü Azimü’ş-şan Hazretleri bir kız virirse oğluna vireyim.” der. Şah bu söz üzerine elmanın birisini şaha verir. Vakit tamam olunca şahın bir oğlu, keşişin de bir kızı olur. Oğlanın adını Mirza Bey, kızın adını ise Aslı koyarlar. Kız ile oğlan büyüüp evlenme çağına gelince keşişin sözü üzerine şah Aslı’yı oğluna ister. Keşiş kızının bir Müslüman ile evlenmesini kendisine yediremez ve eşyalarını toplayıp, eşi ve kızı ile Ahlaz şehrini terk edip başka bir memlekete gider. Kerem de Sofu ile Aslı’yı bulmak için yola revan olur. Pek çok memleketleri gezdikten sonra Aslı’yı Kayseri’de bulur. Aslı’nın annesi hekimlikten anlayan bir kadındır. Kerem diş çektirme bahanesi ile eve girer. Kadın bunun Kerem olduğunu anlayınca Kayseri’nin beyine haber verir. Bey hemen Kerem’in idamını ister; fakat müftü hemen idam etmenin yanlış olduğunu önce meselenin özünü anlamının gerekli olduğunu söyler. İdam kararı yerine getirilmeyen bey bu duruma gazaplanır. Bunun üzerine kız kardeşi Hesna Hanım bu dava ile kendisinin ilgilenmek istediğini söyler, bey de kabul eder. Kerem söylediği türkülerle başından geçenleri anlatır. Kerem’i dinleyen müftü ve hâkim, söylediklerinden onu bir Hak âşığı olduğunu anlarlar. Bunu Hesna Hanım ile paylaşırlar; fakat Hesna Hanım Kerem’i bir imtihandan geçirmeden onun Hak âşığı olduğuna inanmaz. Bir çadıra kırk tane birbirinden güzel kız oturtur. Kerem’e: “Ben onu bunu bilmem, şunda kırk dane kızlar vardır. Adlarını biliyorsan ne güzel, eğer bilmez isen seni öldürürüm.” Kerem :”Söylemek benden, destur getürmek senden.” der ve kızların isimlerini saymaya başlar:

Dört yanında kızın alıcıları
Kunduz nerdeyse anı bulsunlar
Meryem yusun dülbendimi yüzümi
Şahsenem’i bile alsun gelsünler

Âlime Munise görsün halimi
Hüsnüne ben feda kılam malımı
Züleyha’dur benüm büker dalımı
Benüm divanımı senden istesünler

Hadice didükleri ağa yolludur
Hanife Halime deli bûlbûldür
Tûti ile Kumru servi boyludur
Hasret ile öldüğümü bilsünler

Hak onarsun Emine'nün işini
Esmâ yakdı yüreğimin başını
Havva koysun diz üstüne başını
Ayîşe'yi bile alub gelsünler

Zeynep selam virüb halim dinlesün
Zeliha Şerife gülsün oynasun
Söyleyin Hesna Hanıma gelsün
Yıkasunlar cenazemi kılsunlar

Zekiye'dür cümle kızlara sultan
Kamile Naile onlara kurban
Benüm vasiyetüm olsun Keziban
Hayır dua ile beni yâd eylesünler

Selime Rukiye diksün taşımı
Naile Rabia yusun naşımı
Gelenler de helal yesin aşımı
Ben ölenden sonra Fatiha desünler

Ben garibem gurbet ilde ölürsem
Son nefesde sevdiğimi görürsem
Görüp bu halimi rahat verürsem
Bana Hak âşığı Kerem desünler

Kerem der buyurur ayetde
Can heva kuşudur durmaz tende
Cümle kızlar kabrim üstün örtende
Kıyafetimi başıma koysunlar

Kerem sözlerini bitirince Hesna Hanım: “Bunların ismini bildin, geleceklerin dahi bilürsen aferin.” der. Bunun üzerine Kerem: “Söylemek benden, destur getürmek Mevla’dan.” der ve sazımı eline alıp başlar söylemeye:

Öldüm öldüm Aslı senin elinden
Ayşe Fatma Zeliha Zehra gelsünler
Çağıruram imdad eyle Mevla’ya
Hasret ile öldüğimi bilsünler

Neylersin malın ile mülküni
Bulamadım menendini hüsnüni
Yanağının çukurunda bana gülene
Bana bir busecik virsünler

Sefil Kerem eydür yârim için
Aklımı zay itdüm Aslı için
Yâr oldur ki yâr yolına yâr için
Hep güzeller al yüzime sürsünler

Kerem bunları söyleyip sözünü bitirince Hesna Hanım “Âşık Hakka ‘âşık-ı sadık’ dur.” der ve Kerem’in Hak âşığı olduğunu cümlesine bildirir (Duymaz 2001: 255-292).

Kerem ile Aslı hikâyesinde diğer hikâyelerde olduğu gibi Hak âşıklığı imtihanı olarak kırk cariye'nin ismini sayma vazifesinin verildiği görülür. Ancak bu hikâyede imtihan kırk cariye'nin isimlerini saymakla bitmez, Hesna Hanım Kerem'den gelecek olan cariyelerin de isimlerini saymasını ister. Kerem her iki imtihanı da başarıyla geçerek bir Hak âşığı olduğunu ispat etmiş olur.

Kerem ile Aslı hikâyesinin Horasan Türkçesi varyantında Kerem Hak âşığı olup olmadığı hususunda birçok kez imtihana tabii tutulmaktadır. Yani hikâyede kompleks bir imtihanlar zinciri bulunmaktadır. Hikâyedeki ilk imtihan motifi şu şekildedir: Kerem Aslı'nın peşinde diyar diyar dolaşırken bir gün kara kış bastırır. Kerem karın altında kalır. Aynı gün Kerem'in bulunduğu yerde bir bezirgân da kervanıyla kara tutulur. Hemen bir mağara bulup kendilerini ve develerdeki yüklerini mağaraya atarlar. Sehere kadar kar yağmaya devam eder. Sabah olup hava açılınca bezirgân adamlarına odun toplamalarını söyler. Odun toplamak için mağaradan çıkan adamlar, karların içinde yatan Kerem'i bulup bezirgâna getirirler. Bezirgân hemen ateş yaktırıp Kerem'in boğazına çorba koyar. Bir süre sonra Kerem kendine gelir. Bezirgân Kerem'e sorar, Kerem de: “Ey hoca, ben Ziyad Şahın oğluyumdur. Kara Melik'in kızına âşık oldum, bu yere geldim.” diyerek başından geçenleri, bir nazenin dilberin aşkıyla bu hallere düştüğünü anlatır. Bezirgân Kerem'i tanır ve ona birçok nasihatlerde bulunur. Kerem'i kendi memleketine götürmek ister. Fakat Kerem bir türlü razı olmaz. Bunun üzerine bezirgân adamlarına işaret edip Kerem'in ellerini ve ayaklarını bağlatır ve Kerem'i bir devenin üzerine bindirir. Kerem naçar olup yüzünü memleketine dönüp şöyle bir gazel okur:

Ey ağalar Aslı Hanın derdinden

Bütün dağlar işitin sözümü

Bar İlahi lütf u kerem eyle gel

Vatana doğru dönderdiler yüzümü.

Harap olsun böyle çark-ı zamana

Hepsi dağlar gark olmuştur dumana

Yedi yıldır kâfir gelmez imana

On bir yıldır ben sayarım günümü.

Korkum budur hata çıksın dilimden

El çekmişim memleketten ilimden

O gören beylerim gitti elimden

Şundan ötrü şat etmişim düğünümü.

Her ülkeye varıp göçtü dediler

Göçüp karlı dağdan aştı dediler

Benim yârim nara alıp kaçtılar

Alamam ellerinden sunamı.

Kerem der, uzak yoldan gelirim

Başım yetse Yaradan'ı bilirim

Ölsem eğer, ben sahipsiz ölürüm

Kıyamette senden alam kanımı

Kerem bu sözleri söyleyince, bezirgân kendi kendine çok düşünür ve kendi kendine: “Ey hoca, bu âşık-ı paktır. Nice yıllar Tebriz’den çıkıp, ta buraya gelinceye dek, belki sen dek yüz adama rastlamıştır. Hiç kimse buna mani olmamış ki, sen mani olasın. Elbette bunun kanına kalma!” diye içinden geçirir. Fakat Kerem’i bir imtihandan geçirmeden bırakmak niyetinde değildir. Kerem’e döner ve: “Eğer pak âşıksan, dua et ki bu dağ açılıp yol versin, sizi azat kılayım.” der. Kerem: “Siz kolumu açın.” deyince Kerem sazını alıp bir gazel okur:

Ala kar yaslanıp yatma

Gelen kervan yolun tutma

Böyle namertçilik etme

Bir yol ver, aşalım dağlar!

Senin akça karın vardır
Benim ah ü zarım vardır
Uzak yerde yarım vardır
Bir yol ver, aşalım dağlar.

İltimasım kabul eyle
Benim derdim çok güzere
Şol Allah'ı bir yâd eyle
Bir yol ver, aşalım dağlar.

Bezîrgânı gel şad eyle
İnsaf eyle sitemkâra
Aç dağları mürüvvet eyle
Bir yol ver, aşalım dağlar.

Senin gülün kırmızı olsun
Cerenlerin hemraz olsun
Nigarların derviş olsun
Bir yol ver, aşalım dağlar.

Kerem bu sözleri söyler söylemez, Huda'nın kuvvetiyle bir anda yollar açılır, karlar erir. Duruma şaşırıp kalan bezîrgân Kerem'in eline ayağına sarılıp: "Ey şehzade, kesin oldu ki, pak âşıksın! Allah yârin!" deyip Tebriz şehrine revan olur. Kerem de kendi yoluna gider. Bu hikâyede Kerem'in gerçek Hak âşığı olup olmadığını anlamak isteyen bezîrgân, ondan olması imkânsız bir istekte bulunur: Duası ile kar altındaki yolları açmasını ister. Fakat Kerem gerçek Hak âşığı olduğundan okuduğu gazelden sonra bir anda yollar açılır ve karlar erir. Duruma şaşırıp bezîrgân Kerem'in gerçek bir Hak âşığı olduğuna inanır.

Aynı hikâyede imtihan zincirini oluşturan ikinci halka şu şekildedir: Bezirgânın yanından ayrılan Kerem geceyi geçirmek için bir mağarada kalır. O gece Aslı'nın annesi Meryem, bir düş görür. Takdiri ilahi Kerem'in olduğu mağara ona malum olur. Hemen eşi Kara Melik'i uyandırıp durumu anlatır. Kara Melik Azrak'ın yanına gelip: "Fılan mağarada böyle bir civan vardır; onu öldürüp başını bize getirirsen, yine yüz tümen veririz." der. Azrak aldığı emre uyup tarif edilen mağaraya gelir. O mağaraya girer girmez Kerem'in gözü açılır ve Azrak'a: "Ey Azrak, benim başımı almak için Kara Melik'ten yüz tümen aldın." Azrak Kerem'in bunu bilmesine şaşırır ve ayağına yığılıp: "Ağa can, sen âşık-ı pak sen." deyip Kerem'den af diler. Hikâyenin bu bölümünde Azrak, Kerem'i öldürmesine karşılık Kara Melik'ten aldığı paranın miktarını Kerem bilince, onun Hak âşığı olduğunu anlar ve onu öldürmekten vazgeçer.

Azrak'tan bu şekilde kurtulan Kerem Azrak ile birlikte Kara Malik'in mahallesine gelir. Bu mahallede yaşlı bir ninenin yardımıyla kız kılığına girip Aslı Han ile bir bağ evinde felekten günler çalar. Bu güzel günlerin ardından Kerem, etrafta divane olup dolaşır. Aslı Hanı yeniden görebilmek için nineye: "Meryem güzel diş çeker idi, beni götür, belki bu bahane ile Aslı hanı görürüm." der. Bunun üzerine nine Kerem'in başını gözünü sıkıca sarıp onu Meryem'e götürür. Nine, Meryem'e "Benim oğlumun dişini ağrıyor, gel bir çek." der. Meryem Kerem'in sağlam dişini çeker. Aslı Han da Kerem de gözyaşı dökerler. Meryem bunun Kerem olduğunu anlar. Bu esnada Kara Melik gelir. Meryem olanı biteni kocasına anlatır. Kara Melik hünkârın askerlerini çağırıp: "Bu hırsızdır, güpegündüz benim yüz eşrefimi çalmıştır." der. Askerler Kerem'i doğruca hünkârın huzuruna getirirler. Hünkâr cellâtlara Kerem'in asmalarını emreder. Cellâtlar Kerem'i alıp darağacına getirirler. Kerem ne kadar yalvarıp yakarsa da fayda etmez. Çaresiz etrafına bakar ne bir kardeş ne bir sırdaş görür. Bütün kalbiyle derin bir ah çekip yüzünü gökyüzüne çevirir, görür ki bir bölük turna gezer. Cellâtlara şöyle der: "Ey cellât, aman vermedin. Önceden namertlik etme. Biraz sabret ben şaha dadımı okuyayım!" Cellât izin verince Kerem fırsat bulup şu gazeli okur:

Gökte gezen bölük bölük turnalar

Benim arz-ı halim diyin yârime

Sizden ahvalimi eğer sorarsa

Sabah çağı dal gerdanlı yârime.

Tutup götördüler Hünkâr yanına

Yanar otlar düşsün canına
Çok susuzdur hem içmeğe kanına
Özüm ölsem canım kurban yârime.

Yaralarım göz göz olup açıldı
Yeni baştan aşı gelip yarıldı
Kara Melik baba veli sevindi
Telli turnam haber götür yârime.

Yene durdu yüreğimin acısı
Seyahat eder siz bütün diyarı
Telli turnam götürün siz haberi
Tuti dilli ince belli yârime.

Göğsün üstü çapraz çapraz dağ olsun
Nazlı yarım dört tarafa bağ olsun
Kerem der Aslı Hanım sağ olsun
Özüm ölsem canım kurban canına

Kerem bu sözleri söyledikten sonra Allah'ın kudreti coşar gelir, uçan turnalar inip gaga ve pençeleri ile cellâtların gözlerini çıkarırlar ve geri kalan adamları da yaralarlar. Durumu hünkâra anlatırlar. Hünkâr darağacının yanına gelir ve söylenilenlerin doğru olduğunu gözleriyle görür. Durumu gören hünkâr korkar ve sersemleşir. Kendi kendine: “Belki bu civan günahsızdır, kendinden haber alayım.” der ve Kerem'den haber alır. Kerem başından geçenleri anlatır. Hünkâr: “Eğer doğru ise söyle, turnalar yere gelsinler. O zaman sizi muradınıza ulaştırayım ki, dünyada destan olsun!” diyerek Kerem'i imtihan etmek ister. Kerem bu sözleri işitince şu gazeli okur:

Turnam işit arz-ı halim

İnip gelgin yere turnam

Arz edeyim hal-i zarım

İnip gelgin yere turnam!

Turnam gelir sen kıyıda

Başın türlü gül laleden

Hudayım sakla beladan

İnip gelgin yere turnam!

Turnam tellerin yağ olsun

Yürüşin gece gündüz dağ olsun

Koçyiğitlerin sağ olsun

İnip gelgin yere turnam!

Turnam gider sen düzlere

Dolanıp bak gel bizlere

Kırk ince belli kızlara

İnip gelgin yere turnam!

Turnam gider sen Kaşana

Karlı dağlardan aşana

Desmalım götür nişane

Var git Aslı Hana turnam!

Turnam gelir düzüm düzüm.

Boynu kanatından uzun

Turnam benim iki gözüm

İnip gelgin yere turnam!

Turnam gider sen asmanda

Hünkârı koyma gümanda

Kerem'i kılma şermende

İnip gelgin yere turnam!

Allah'ın kudretiyle o turnalar gelip Hünkârın eline ayağına düşerler. Hünkâr bunu da görünce inancı tam olur ve turnalara izin verip Kerem'i yüzünden gözünden öpüp: “Şimdi bana âşıklığın ayan oldu.” diyip Kerem'i affeder ve sevdiğiyle düğünlerinin yapılmasını emreder (Tulu 2009: 141-156).

Hikâyede hünkâr Kerem'in gerçekten Hak âşığı olup olmadığını anlamak için onu bir imtihandan geçirir. Kerem imtihanı başarıyla yerine getirince de onun gerçek bir Hak âşığı olduğuna kanaat getirir. Bu hikâyede de kahramanın Hak âşığı olup olmadığı için yapılan imtihanların birbiri içine geçmiş halkalardan oluştuğu görülmektedir.

Kerem ile Aslı hikâyesinin yazma nüshasında Kerem hak âşıklığı hususunda şöyle bir imtihana tutulur: Kerem, Aslı ile evlenme isteğini bildirince, Aslı'nın babası Yahud, yükte hafif pahada ağır eşyalarını alıp kaçır. Kerem, peşlerine düşer. Yolda Resul Dağının imamı, Kerem'in gerçekten hak âşığı olup olmadığını anlamak için onu bir imtihana tabii tutmaya karar verir. Bu amaçla sağ bir adamı tabuta koyup, kerem'i namaza çağırır. Kerem namaza durur. Şerif İmam ve arkadaşları bundan istifade ederek Kerem'i dövmeye başlarlar. O sırada tabutun örtüsünü kaldırır. Bir de ne görsünler: tabuta koydukları sağ adam can vermiş. Bunu gören Şerif İmam ve arkadaşları çok müteessir olup Kerem'in ayağına kapanıp ondan kendilerini affetmesini isterler. Fakat Kerem bu olanlardan dolayı çok üzgündür, inkisar eder ve onların memleketleri harap olur (Elçin 2000: 13).

Kerem ile Aslı hikâyesinin bu varyantında Kerem'in bazı olağanüstülüklerle sahip olduğu görülür. Bu özellikler ona bizzat Allah tarafından verilmiştir. Kerem de Allah'ın inayetiyle kendisine kurulan imtihanı başarıyla geçmiştir.

3. Tanıma İmtihanları

İmtihan motiflerinden birisi olan tanıma imtihanları Stith Thompson'un ilgili eserinde "H0-H199. Tanıma İmtihanları" maddesinde değerlendirilmiştir. Ulaşıp incelenen halk hikâyelerinden hareketle tanıma imtihanlarının çeşitli şekillerine rastlandığı söylenebilir. Kahraman bazen başından geçenleri ifade etmek yoluyla tanıma imtihanına tutulabilir ya da sevgililer arasında alınıp verilen hediyeler tanıma imtihanlarının konusu olabilir.

Tanıma imtihanları değerlendirilirken, bazı hikâyelerde çeşitli unsurların ön plana çıktığı görülmüştür. İncelenen hikâyelerde tanıma imtihanı bazen kahramanların kişisel özelliklerinden yola çıkarak, bazen bir eşyadan yola çıkarak bazen de benzeterek yapılmıştır. Bu nedenle tanıma imtihanları başlığı, kişisel özelliklere göre tanıma, işaretle tanıma ve benzeterek tanıma olarak üç alt başlık altında incelenmiştir. Bu alt başlıklardan ilki kişisel özelliklere göre tanımadır.

3.1. Kişisel Özelliklere Göre Tanıma

Stith Thompson'un ilgili eserinde "H30 Kişisel özellikleri vasıtasıyla tanıma" olarak değerlendirilen bu imtihan motifinde, kişilerin belli özelliklerinde yararlanarak tanıma ön plana çıkmaktadır.

Köroğlu Kol Destanları'ndan Bolu Bey Kolu'nda tespit edilen tanıma imtihanı şu şekildedir: Padişah bir savaşta kendisine yardım eden Köroğlu'na Çardaklı Çamlıbel'in tapusunu verir. Fakat Köroğlu'nu kıskanan çok olur, padişaha yalan yanlış şeyler anlatıp Köroğlu'nu yakalatması gerektiğini söylerler. Padişah bir süre sonra bu iftiralara inanır ve Köroğlu'nu yakalatmaya ikna olur. Padişahın emrindeki beylerden Bolu Beyi Köroğlu'nu yakalama işini üzerine alır. Bolu Beyi beraberindeki askerlerle birlikte Çamlıbel yakınlarında ordugâhını kurar. Çadırları gören Köroğlu neler olup bittiğini anlamak için derviş kılığına girip ordugâha ulaşır. Bolu Beyinin hizmetinde Kara Gede isimli bir kişi vardır. Kara Gede vaktiyle Köroğlu'nun yanında bulunmuş fakat sonra kaçmıştır. Kara Gede derviş kılığına giren Köroğlu'nu tanır ve durumu Bolu Beyine bildirir: "Paşam, Köroğlu'nun doksan dokuz oyunu vardır, her yerde bir oyun oynar. Burada da sana dervişlik oyunu oynuyor. Eğer bana inanmazsan gir çadıra, Köroğlu'na kahve söyle, Köroğlu kahveyi kaynar kaynar içer, bir dikişte bitirir. Yemek getirt önüne, her şeyden önce pilav yer, sen yerinden kalkarsan yerine oturur. Eğer böyle yapmazsa, işte kellem, işte kılıcın..." der. Bu sözleri işiten Bolu Beyi Köroğlu'nu bir imtihana tabii tutacaktır. Bolu Beyi çadıra girer ve yerine oturur. Hizmetçilerine derviş babaya bir kahve getirmelerini emreder. Kahveler hemen kaynatılıp

derviş babaya uzatılır. Derviş kılığındaki Köroğlu kahveyi hemen alıp diker kafaya, bir yudumda bitirir. Bunun üzerine Bolu Beyi, “Yemekler gelsin.” diye bağırır. Hemen yemekler gelir, etli, sütlü, tatlı, sıcak, soğuk, pilav, keşkek... Köroğlu bir yufka alıp kürek biçiminde pilavın içine daldırır. Pilavı avuçlayıp indirir karnına. Bolu Paşa sevinmeye başlar: “Dur bakalım üçüncü tuzağa da düşerse işim iş.” der. Hemen çadırdan dışarı çıkar. Geri gelince bir de ne görsün, Köroğlu kendi yerine oturmuş, ağzında üç okkalık galyan durupka, kullepliıyor. Bunu gören Bolu Bey: “Ya derviş baba. Demek Köroğlu sensin! Nasıl da yalanlar uydurdun bana! Ayağınla geldin. Seni gökte ararken yerde buldum.” der. Köroğlu’nu yakalayıp doğruca İstanbul’a götürürler (Kaftancıoğlu 1979: 21-22).

Yukarıda anlatıldığı gibi Bolu Beyi yardımcısı Kara Gede’nin Köroğlu hakkında söylediği birkaç özellikten yola çıkarak, Köroğlu’nu bir tanıma imtihanına tabii tutar. Yaptığı imtihanın sonucunda dervişin aslında Köroğlu olduğunu anlar.

Buna benzer bir tanıma imtihanı yine Köroğlu Kol Destanlarından Oltu Kolunda bulunmaktadır. Oltu Beyliğinin başındaki Tamara’nın zulmüne daha fazla dayanamayan Derviş İmdat, Köroğlu’ndan yardım ister. Köse Kenan bu zalimlerle savaşmaya Köroğlu olmadan gitmek ister. Köroğlu üstelemez ve Köse Kenan yanına aldığı yüz elli yiğitle birlikte Oltu yolunu tutar. Oltu’ya varınca bir derenin içine, kimsenin onları görmeyeceği şekilde çadırlarını kurarlar. Köse Kenan Oltu’da tanınıp kimsenin dikkatini çekmemek için derviş kılığına girip şehirde dolaşmaya başlar. Dolaşırken de “En güzel resimleri ben yaparım, ben satarım.” diyerek bağırır. Böyle bağırarak giderken Oltu’nun paşasının evinin önünden geçer. Paşanın karısı sesi duyunca bakar ve bağırının Oltu’nun adamı olmadığını anlar ve bu kılıktaki bir adamın ancak Çardaklı Çamlıbel’den Köroğlu’nun keleşlerinden birisi olabileceğini düşünür. Köse Kenan Oltu’da bu şekilde bir müddet dolaşır. Şehir halkı hep Paşa ve Tamara’dan şikâyetçi olurlar. Köse Kenan yeniden Paşanın evinin altında bağırmaya başlar. Sesi duyan Tamara Köse Kenan’ı evine davet eder. Köse Kenan’ı bir tanıma imtihanına tabi tutacaktır. Konağa gelir gelmez hizmetçilerine emir verip Köse Kenan’a bir kahve getirtir. Tamara Sultan bilir ki Köroğlu ve keleşleri az yemez, ufak kaplarla kahve içmez. Hizmetçi ufak bir fincanla kahve getirince Köse Kenan şöyle der: “Hanım sultan! Yalnız benim boğazım çok kurumuş! Kahveyi eğer varsa büyük bir kaba doldur da getir.” Bunun üzerine Tamara Sultan bunun Köroğlu’nun keleşlerinden birisi olduğunu anlar. Tamara Sultanı ilk gördüğü andan itibaren Köse Kenan ona bir gönülden bir gönle vurulur, âşık olur. Durumun farkında olan Tamara Sultan Köse Kenan’ı konuşturup bilmesi gereken her şeyi öğrenir. Kendisini de genç yaşta kocasını kaybetmiş bir kadın olarak tanıtip, Köse

Kenan ve keleşlerini evine yemeğe davet eder. Asıl amacı hepsini tuzağa düşürüp öldürmektir. Nitekim Köse Kenan'ın kendisine olan zaafından faydalanarak bu amacına ulaşır keleşleri tuzağa düşürür. Tam öldürülecekleri sırada Köroğlu ve diğer keleşler gelip hepsini kurtarırlar (Türkmen vd. 2008: 169-170).

Bu hikâyede de Köroğlu'nun ve keleşlerinin az yemediklerini bilen Tamara, buna dayalı bir imtihan hazırlar. Gerçekten Köse Kenan kahveyi büyük kapta isteyince onun Köroğlu'nun adamı olduğunu anlar.

3.2. İşaretle Tanıma

Stith Thompson tanıma imtihanlarının alt bölümünde “H80” maddesinde “işaretle tanıma” imtihanlarını değerlendirmiştir. İşaretle tanımada genellikle bir nesnenin devreye girdiği görülür. Sevgililerin birbirlerine verdikleri hediyeler, gurbete giden sevgilinin bıraktığı mektuplar, mendiller, babanın oğullarına verdiği kılıçlar, vs. işaretle tanımanın vasıtaları olabilir. İncelenen halk hikâyelerinden Köroğlu'nun Oğlu Hasan Bey Kolu, Kerem ile Aslı Hikâyesi, ...gibi hikâyelerde işaretle tanıma motifine rastlanılmıştır.

Köroğlu'nun Oğlu Hasan Bey Kolu'nda işaretle tanıma imtihanı şu şekilde gelişmiştir: Vakti zamanında Dağıstan'da Yaman Ahmet derler bir bey yaşar. Bey evlenme vakti gelince Gül Nigar adlı bir kızı beğenir ve hemen nişan takar. Bu sırada haç mevsimi yakındır ve Yaman Ahmet kervanını çekip yola düşer. Yanına yardımcı olarak bir keloğlan alır. Yolda bir nine çıkar karşısına. Beni de hacca götür diye Yaman Ahmet'e yalvarır yakarır. Yaman Ahmet kabul eder, nineye bir avuç altın verir ve nineyi de yanına alıp yola devam eder. Ancak yolda Yaman Ahmet hastalanıp ölür. Kervanı tekrar Dağıstan'a dönmek için yola çıkar. Yaman Ahmet'in yardımcısı keloğlan, onun nineye verdiği altınları görür ve şeytanlıklar düşünüp bu altınları nineden almaya çalışır. Sonunda amacına ulaşır ve ninedeki tüm altınları alıp onu yolda bırakıp kaçır. Aç açıkta kalan nine ne yapacağını bilemez halde dolaşırken bir çobana rastlar. Çobana başından geçenleri olduğu gibi anlatıp gidecek yerinin olmadığını söyler. Çoban nineye, Köroğlu'nun kendisine yardım edebileceğini söyler. Nine hemen Çardaklı Çamlıbel'in yolunu tutar. Bir ninenin Çamlıbel'e yaklaşmakta olduğunu gören keleşler onu alıp hemen Köroğlu'nun yanına getirirler. Nine başından geçenleri Köroğlu'na da anlatır. Köroğlu nineye acır ve ona Çamlıbel'de istediği kadar kalabileceğini söyler. Günler böyle geçerken nine bir gün Köroğlu'na: “Yavrum, saltanatın var olsun, duyduklarımdan, anlatılanlardan da daha ünlüsün, büyüksün. Bir şeyi çok merak ediyorum. Eşin nasıldır senin?” der. Köroğlu ninenin bu sorusuna şöyle cevap verir: “Nine, benim eşim

kırk arşın hendek atlar, tavşanların çıkamadığı tepelere çıkar, iz sürer, savaşı, güzel kaçı, benim kolum kanadımdır, altın tas içinde arpa yeri buzlu su iç...” Nine Köroğlu’nun sözünü keser ve: “Yavrum ben senin hanımını görmek isterim.” der. Bunun üzerine Köroğlu hemen eşleri Hurizat ile Perizat’ı çağırır. Kadınlar içeri girerken nine ikisini de baştan ayağa süzer. Köroğlu hanımlarına el edip dışarı çıkmalarını söyler. Kadınlar dışarı çıkınca Köroğlu nineye: “Nine nasıl buldun hanımlarımı?” der. Nine bir ah çeker ve: “Yavrum, ne diyelim? Bunlar sana göre değil. Yiğit eşini bulamaz derler, doğruymuş.” der. Köroğlu: “Nine dengimi sen bulacaksın, ben getireceğim öyleyse.” der. Nine: “Peki yavrum, beni iyi dinle. Dağıstan beylerinden Yaman Ahmet adında biri vardı. Bu adam dünya güzeli bir kızla nişanlandı. Sonra hacca gitmek için birlikte yola çıktık. Çölde hastalandı öldü. Kız kaldı Dağıstan’da. Ben de sana geldim. Şimdi gidersin, onu alır gelersin. Senin dengin odur.” der. Nine bunları söyler söylemez Köroğlu nineyi de yanına alıp Gül Nigar’a kavuşmak için Dağıstan yollarına düşer. Dağıstan’da Gül Nigar nişanlısı Yaman Ahmet’in öldüğünden habersiz hala onu beklemektedir. Köroğlu Dağıstan’a gelir gelmez Gül Nigar’ın sarayının önüne gelir. Gül Nigar sarayının önünde bir yabancıнын gezdiğini görünce belki nişanlımdan bir haber getirmiştir diyerek onu içeri alır. Yiyip içtikten sonra Köroğlu’na bir oda hazırlarlar. Herkes yattıktan sonra Köroğlu gece Gül Nigar’ın odasına girip kendisini tanıtır. Nişanlısı Yaman Ahmet’in öldüğünü, kendisinin de onu almak istediğini söyler. Gül Nigar’ın da gönlü çoktan Köroğlu’na kaydığı için hemen nikâhlanırlar, murat alıp verirler. Köroğlu kırk gün kırk gece Gül Nigar ile yer, içer, eğlenir. Kırk günün sonunda Gül Nigar ve nineye şunları söyler: “Nine, sen de dinle, benim Gül Nigar’dan iki oğlum olacak, birinin adını Hasan öbürünün adını Hüseyin koyacaksınız. Şu pazıbentleri, şu kılıçları, şu kamçıları, şu yamçıları onlara vereceksiniz. Benim kıratımın aşmasından, tavladaki Gül Nigar’ın kısırağı iki tay doğuracak, onlar da büyüyecek, yavrularım binecekler, bu bıraktığım emanetleri, işaretleri kuşanıp bana geleceklerdir, bunu sen de bil, Gül Nigar da bilsin.” der ve Çardaklı Çamlıbel’e geri döner. Aradan aylar geçer, zamanı gelince Gül Nigar iki erkek doğurur. Köroğlu’nun dediği gibi birine Hasan Diğerine Hüseyin adını verirler. At da ikiz tay doğurur. Günler böyle geçerken Hasan ile Hüseyin serilip büyürler. Onlar için hocalar tutulur, ok atmayı, yay çekmeyi, gürz atmayı öğrenirler. Birer babayiğit olup çıkarlar. Bir gün Hasan Bey arkadaşlarıyla ava çıkar. Beylerden birinin oğluyla münakaşa ederken çocuk: “Gelip geçen yolcuların, kır atlıların oğlu, hani senin baban, babasız.” der. Hasan hemen annesine gelip babasının kim olduğunu sorar. Gül Nigar Hasan Beye babasının Köroğlu olduğunu, Çardaklı Çamlıbel denilen yerde oturduğunu anlatır. Hasan Bey babasına kavuşmak için yola çıkmaya karar verir. Gül Nigar Köroğlu’nun verdiği kılıcı, pazıbendi, yamçıyı, kamçıyı Hasan Beye verip onu uğurlar. Hasan

Bey amlıbel'e ulaşır. Bir takım olaylardan sonra Köroğlu'nun karşısına getirirler. Köroğlu Hasan Beyi pazıbindini ve kılıcını tanır gibi olur ve Hasan Beye nereden aldığını sorar. Hasan Bey ters cevap verince Köroğlu: "Yavrum, ben yıllar önce Dağıstan denen bir yere gittim, orada G l Nigar ile evlendim. Ona bir şeyler benzettim." der. Hasan Bey güler ve: "Hey ko babam, aslan babam. Ben Gül Nigar'dan doğma Hasan'ım." der. Baba oğul sarılıp  zlem giderirler. (Kaftancıoğlu 1979: 205-219)

Hikâyede Köroğlu, oğlu Hasan Beyi daha önce kendisinin G l Nigar'a bıraktığı ve doğan çocuğuna vermesini söylediği pazıbent, kılıç, gürz, yamı ve kamıdan tanır. İşaretle tanıma hikâyede bu şekilde gerçekleşir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde de işaretle tanıma motifi şu şekilde gerçekleşmektedir: Kerem ile Aslı hikâyesinin kısa bir  zeti Hak  şıklığı imtihanı bölümünde verildiği için burada tekrar verilmemiştir. Aslı'nın babası kızını Kerem'e vermek istemeyip g  edince Kerem de arkalarından gider. Sonunda onları Kayseri'de bulur. Aslı'nın annesi hekimlikten anlar. Kerem Aslı'yı görmek için diş ektirme bahanesiyle abdal kıyafetinde Aslı'nın evine gider. Aslı'nın annesi eline kerpeteni alıp hangi dişin diye sorar. Kerem sağlam bir diş gösterir. Kadın dişi çeker. Kerem ağzının kanını silmek için bir mendil çıkarır. Bu mendil Aslı'nın nişan mendilidir. Aslı mendili görünce bu adamın Kerem olduğunu anlar ve anasına haber verir. Hikâyede g r ld Ğu gibi Kerem Aslı'yı görmek için abdal kıyafetine girer. Fakat ağzını Aslı'nın verdiği mendil ile silince tanınır. İşaretle tanıma hikâyede, Aslı'nın Kerem'e verdiği nişan mendili vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Kerem ile Aslı hikâyesinin Horasan Türkçesi varyantında işaretle tanıma motifi şu şekilde gerçekleşir: Kerem şehrin padişahı Ziyad Hanın oğlu, Aslı ise Rumeli'den Azerbaycan'a yerleşen Ermeni Kara Melik'in kızıdır. Kerem bir gün Karabağ şehrinde gezerken Aslı'yı görür ve  şık olur, kız da Kerem'e gönül verir. Ziyad Han oğlu Kerem'e Aslı'yı ister fakat Kara Melik Ermeni olduğu için bir Müslüman'a kızını vermek istemez ve ailesini toplayıp Rum eline kaar. Durumdan haberdar olan Kerem hemen peşlerinden gitmek için atlanır. Kara Melik ve ailesi  nde, Kerem arkada pek çok diyarı geçerler. Bir gün Kara Vezir bir obaya gelir, ailesiyle birlikte bir yaşlı kadının evine misafir olurlar. Evinde misafir oldukları kadının bir gelini vardır. Gelinin adı Aslı Han'dır. Allah'ın kudreti ile bu gelin Kara Melik'in kızı Aslı'ya o kadar benziyordur ki, bunlar bir elmanın iki yarısı gibidirler. Kerem'in Aslı Hanı bu geline bir nişan verir: "Ey bacı, arkadan bir civan gelir. O benim y rimdir. Sen ona: 'Senin Aslı hanını gözü yaşlı, yüzü hasret ile alıp gittiler. Onun gözü senin yolunda kaldı.' der ve bu mendili ona verirsin." der. Hülasa Kara Vezir ve ailesi o gece orda kalıp,

sabah vedalaşıp ayrılırlar. Kerem birkaç gün sonra bu obaya yetişir. Yaşlı kadının gelini Aslı Hanı görünce sazını eline alıp şunları söyler:

Aslı Hana diyin, bir beri baksın

Ben Aslı'yı görmeğe geldim

Evden çıkıp yaylasına yürüsün

Arzıhalın sormağa geldim.

Evden çıkıp, cilve versin kendine

Kara sürme çeksin ala gözüne

Aslı'yı ben görsem, derim kendime

Cevabını vermeğe geldim.

Kurban olum yarın şirin diline

Kuşak gibi çırmassaydım beline

El uzatıp, yârin gonca gülüne

Gonca gülün dermeğe geldim.

Kerem der ki, bir yar için güzerem

Kalem alıp elif kaddin yazarım

Yedi yıldır “Aslı” diyip gezerim,

Şol Aslı'yı görmeğe geldim.

Kerem bunları söyledikten sonra gelinin kavimdaşları Kerem'i geline asılıyor sanıp, her biri birer sopa alıp Kerem'i öyle döverler ki Kerem bayılır. Bunu gören gelin Aslı Han koşup gelir ve: “Ey bimürüvvetler, bu biçareye niçin bunca azar verirsiniz? Buraya gelen o mihman kişinin de kızının adı Aslı Handı. O bana bir mendil nişan verip, ‘Benim yârim ardımdan gelir, bunu ona ver!’ demiş idi. Ey zalimler, bu günahsızdır. Allah sizden razı olmaz!” der ve Aslı'nın nişan olarak verdiği mendili Kerem'e verir. Bunun üzerine oba halkı pişman olup Kerem'den özür dilerler. Kerem mendili görünce bunun Aslı Hanın olduğunu

anlar ve ağlayıp ah etmeye başlar. Hikâyede Aslı Han sevdiği Kerem’e nişan olarak bir mendil bırakır. Kerem Aslı’nın bıraktığı mendili görünce Aslı’nın buradan geçmiş olduğunu anlar (Tulu 2009: 129-130).

Kerem ile Aslı hikâyesinin bu bölümünde işaretle tanıma bir mendil vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Ercişli Emrah ile Selbi Han hikâyesinde şöyle bir işaretle tanıma motifi tespit edilmiştir: Selbi Han, kardeşleri ve cariyesi Nazlı Tiflis Beyi Koğu Hanın ülkesine gelirler. Selbi Hanı gören Koğu Han ona bir kalpten bir kalbe vurulur. Selbi Hanın ağabeyleri de hemen Selbi Hanı Koğu Hana nişanlarlar. Selbi Han badeli sevgilisi Emrah’ın kendisinin peşinde olduğunu bilir ve kendisini kolay bulması için ne yapabileceğini düşünmeye başlar. Cariyesi Nazlı’nın aklına güzel bir fikir gelir Nazlı Selbi Hana der ki: “Koğu Hana haber yollayacağız senin tasfirini, bir de benim tasfirimi iki ayrı çerçeve içinde tasfirciler çizecek, kaldığımız bu sarayın bahçe kapısına asacağız ki, herkes bilsin bu bağ Koğu Hanın gelini Han Selbi’nin bağıdır.” Bu fikir Selbi Hanın hoşuna gider, hemen Koğu Hana haber yollar. Koğu Han bu isteği kabul eder ve hemen bir ressam gönderip Selbi ile Nazlı’nın resimlerini çizdirip sarayın kapısına astırır. Emrah ise babası Yetim Ahmet ile birlikte dört bir yanda Selbi’yi aramaktadır. Konakladıkları handa Selbi’nin, Tiflis Şahı Koğu Hana nişanlandığını duyarlar. Hemen Tiflis’e gitmek için yola koyulurlar. Tiflis’e ulaşınca çok yoruldukları için bir bağın kenarında dinlenmek için dururlar. Emrah yatarken babası Yetim Ahmet etrafta gezinmeye başlar. İlerlerken muazzam yapılı bir bağ görür. Bağ dikkatini çektiği için bağın çevresinde gezinirken kapıda asılı iki resim dikkatini çeker. Bu resimlerdekilerin Selbi ile Nazlı olduğunu görünce sevinir ve hemen içeri girer. İçeride Selbi’nin kırk cariyesi ile gezdiğini görür. Hemen Emrah’ın yanına gelip olanları anlatır (Poyrazoğlu 2006: 154-155) Hikâyede Emrah ve babası Selbi Hanı ve Nazlı’yı sarayın bahçe kapısına asılmış olan resimlerden faydalanarak bulurlar.

Sevdakar Hikâyesinde tespit edilen işaretle tanıma imtihanı şu şekildedir: İran şehrinin padişahı Şah Abbas çok kuvvetli bir padişaktır. Onun bu kuvvetini çekemeyen Mısır padişahı, Şah Abbas ile karşılaşması için güçlü bir ordu hazırlatır. Bu ordu İran’a doğru yola çıkar. Durumdan haberdar olan Şah Abbas, ordularının kumandanı olan Deli Becan’a emir vererek, orduyu hazır etmesini söyler. Ordu hazırlıklarını görmekte olsun, Şah Abbas’ın Perlan Hanım adında bir eşi vardır. Adet olduğu üzere Perlan Hanımın kırk cariyesi vardır. Bu cariyeler içinde Gülşah adında çok güzel bir kız vardır. Gülşah o kadar güzeldir ki Şah Abbas bile ona gönlünü kaptırır. Ancak hanımının cariyesi olduğu için Gülşah’ı nikâhına almaktan utanır.

Savaşa gitmeden önce oturup düşünen Şah Abbas kendi kendine şöyle der: “Ben bu gadar zaman geçdim bu cariyayla. Evlenmek istedim ama, ne çare onu yediremedim kendime. Ama bugün harba gidirik. Harp demek iki devletin maddi ve manevi guvvetini gullanıp ikisinnen çarpışacak. Bunun ikisinden birisi gazanar. Ya öler ya öldürer. Hadi bahalım ya ben öldümse dünyada hiçbir şeyde muradım galmadı, yalnız Gülşah cariyada çoh gözüm oldu. Vallah ben gidip Gülşah cariyeynen evlenip muradıma nail olup ondan sonra ben yoluma devam edecem.” Şah Abbas bu düşünceyle Gülşah’ın odasına gelir. Gülşah Şahı hemen eve alır. Çay kahve ikram ettikten sonra Şah Abbas: “Gülşah! Hiç dimirsen ki niye geldin? Ben çohdan beri sana gönül vermişdim. Ve seni almak istiyordim. Ama bugün yarın derken vahıdı geçirdim. Bugün de harba gidirem. Harp demek bilmem nedir, ne değil? Benim sende gözüm var. Öldümse arzumanım gitmez. Ben bu gece senen evleneceğim.” der. Gülşah cariyeye Şahın sözüne karşı gelemmez, sen bilirsin şahım deyip boynunu bükür. Şah Abbas Gülşah cariyeye ile nikâhını kıyar, murat alıp murat verirler. Sabah olunca Şah Abbas gitmek için hazırlanır. Bu sırada Gülşah’ın ağladığını görür. Neden ağladığını sorduğunda Gülşah: “Şahım, sen gidirsen harba. Sen burada geldin, bennen galdın. Ya senin hanım duyarsa benim halım ne olar. Ya ben senden çocuğa galdımsa ne olacah?” der. O güne kadar çocuğu olmayan Şah Abbas çocuk lafını duyunca, yedi yılın haracına Avrupa’dan aldığı hatem yüzüğünü çıkarıp Gülşah cariyeye verir ve: “Gülşah! Çocuk dedin benim ahlıma geldi. Bah bu yüzüh çoh gıymatli yüzühdü. Bu senin yeddi sülaleni sahlar. Ama sahin bunu talep etmiyesen. Becerdiğin gadar. Eğer senin gızın olarsa o zaman gıza da harcaysan, sana da yeter. Yoh eğer oğlun oldusa bunu oğlunun barmağına tahacahsan. O yüzüğünen belki gelir beni bular.” der. Şah Abbas bu sözleri söyleyip harbe gider. Gülşah Şahın verdiği yüzüğü saklar. O gece gebe kalan Gülşah’ın gündün güne karnı büyümeye başlar. Muhibirler bu durumu Şah Abbas’ın karısı Perlan Hanıma bildirirler. Perlan Hanım yaptığı araştırma sonucu bu çocuğun Şah Abbas’tan olduğunu anlar. Kendisinin bir çocuğu olmadığı için Gülşah’ı öldürtmeye karar verir. Bir cadı nine bulup, ondan Gülşah’ı öldürmesini ister. Cadı nine Gülşah’ın evine gider, Gülşah’tan bu gece kendisini misafir etmesini ister. Gülşah hemen kabul eder ve nineye çok hürmet eder. Gülşah’ın hürmeti karşısında cadı nine çok üzülür ve onu öldürmekten vazgeçer. Nine Gülşah’a gerçekleri anlatır. Kendisini öldürmek için Perlan Hanım tarafından gönderildiğini söyler. Sonra nine bir plan yapar. Perlan Hanıma gidip Gülşah’a bir iğne yaptığını, onun yavaş yavaş öleceğini söyler. Bir gün Gülşah’ın sancısı tutar ve bir erkek çocuk dünyaya getirir. Bu çocuğu ve babasının emanet bıraktığı hatem yüzüğü nineye verir: “Sen gel bu çocuğu babası gelinciye gadar, harpden dönünciye gadar bu çocuğu al götür. Burdan götür. Eğer ölerse, Allah’ın rahmetidi ne yapalım. Galarsa bunun babası gelende getirersen.

Dünyalığını verer sana. Ahiretine garışmaz. Dünyada ne ossa artıh sana verdirecem. Ve bu işden çoh hayır görecehsen.” der. Nine bebeği ve yüzüğü alıp İran’ın Kandehar şehrine gelir. Burada padişahın bahçıvanı nineye ve bebeğe sahip çıkar. Günlerden bir gün nine hastalanır, bahçıvanı yanına çağırarak ona gerçekleri anlatır: “Bu, Şah Abbas’ın çocuğudu. Bir cariyeden dünyaya geldi. Cariye, hanımın gorhusundan sahlıyamadı. Bana parıynan verdi, buriya gönderdi. Bah, Şah Abbas’ın oğlu olduğu için yeddi yılın haracına yaptırdığı hatem yüzük de budu. İndi bunu size Allah emaneti verirem. Zaman olur ki bunun size hayrı olur. Bunu anasına babasına harpdan dönende Şah babasına yerışdirsensiz size çoh gıymetiniz, çok riayetiniz olur.” der ve ölür. Bahçıvan ve karısı çocuğu kendi evlatları bilip büyütürler. Bir gün Kandehar padişahı bahçede dolaşırken gürbüz bir çocuk görür. Bahçıvana bu çocuğun kim olduğunu sorar. Bahçıvan bu çocuğun kendisinin oğlu olduğunu söyleyince, padişah çocuğun adını sorar. Bahçıvan henüz çocuğa isim koymadıklarını söyleyince, padişah çocuğa Sevdakar ismini verir. Sevdakar büyüüp kuvvetli bir delikanlı olunca bahçıvan ve karısı ona gerçekleri söyleyip, Şah Abbas’ın emanet bıraktığı hatem yüzüğü verirler. Sevdakar babası Şah Abbas’ın karşısına çıkar. Yüzüğünü tanıyan Şah Abbas, bunun Gülşah’tan doğan çocuğu olduğunu anlar (Türkmen vd. 2009a: 385-392).

Hikâyede işaretle tanıma imtihanı Şah Abbas’ın savaşa giderken cariyesi Gülşah’a bıraktığı hatem yüzük vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Baba Şah Abbas hiç görmediği hatta doğduğundan bile habersiz olduğu oğluna bir yüzük sayesinde kavuşur.

3.3.Benzeterek Tanıma

Stith Thompson’un ilgili eserinde “H20 Benzeterek tanıma” başlığı altında değerlendirdiği bu imtihan motifi Köroğlu’nun Özbekistan Türkleri versiyonunda tespit edilmiştir. Türkmen yurdunun padişahı Cığalı Bey Kızılbaşlar tarafından öldürölür. Oğlu Ravşanbek de esir götürölür. Köle pazarında satışa çıkarılan Ravşanbek’i önceden Kızılbaşlara esir düşmüş bir Türkmen beyi olan Gacdumbek alır. Ravşanbek ile Gacdumbek’in kız kardeşi Hilalay birbirlerine âşık olurlar. Ravşanbek’i çok seven Gacdumbek, onu kölelikten azat ederek kız kardeşi ile evlendirir. Böylece mutlu mesut yaşamaya başlarlar. Ravşanbek atlardan çok iyi anlayan bir seyistir. Atlar hakkında yaptığı yorumlar Kızılbaş ülkesinin padişahı Hunhar Şahın kulağına gidince, Hunhar Şah Ravşanbek’i huzuruna çağırır. Ahırındaki atlardan tulpar olanları seçmesini ister. Ravşanbek, Hunhar Şahın otuz bin atından yalnızca üç tanesinin tulpar olduğunu söyleyince, Hunhar Şah gazaba gelerek, Ravşanbek’in iki gözünü de dağlar. Gözlerinin diyeti olarak Ravşanbek’e beş

yüz altın verir. Fakat Ravşanbek bu beş yüz altını reddeder ve o sırada sokaktan geçmekte olan helvacının atını diyet olarak istediğini söyler. Hunhar Şah Ravşanbek'i kırmaz ve bu atı satın alıp Ravşanbek'e verir. Ravşanbek bu atın bir tulpar olduğunu ayak seslerinden anlar. Onu özel olarak yetiştirir. Artık Kızılbaş ülkesinde yaşamak istemeyen Ravşanbek bu at sayesinde Türkmen yurduna gitmek ister. Kör olduğu için atı kendisi süremez. Bir plan yapar. Buna göre Gacdumbek önce kendisini daha sonra da karısı Hilalay'ı at ile Türkmen yurduna ulaştıracaktır. Gece Ravşanbek ile Gacdumbek at ile Kızılbaş yurdundan kaçarlara. Fakat Hunhar Şahın bu durumdan haberi olur. Artık geri dönme ihtimalleri kalmadığı için, Ravşanbek'in karısı Hilalay Kızılbaş yurdunda kalır. O sırada hamile olan Hilalay dokuz ay dokuz gün sonra doğum yapacaktır fakat bebeğini doğuramadan ölür. Ancak bebek Hilalay mezara konduktan sonra doğar. Bir keçinin sütünü emerek hayatta kalan bebeği halk fark edince mezardan çıkarak, adını Goroğlu koyarlara. Goroğlu büyür, bir gün aşık oynadığı Kızılbaş bir çocuğu öldürünce artık orada kalamayacağını anlar. Akrabaları babası Ravşanbek'in Türkmen yurduna gittiğini, gidip babasını bulması gerektiğini söylerler. Goroğlu babasını bulmak için Türkmen yurduna doğru yola çıkar. Yolda yardımını gördüğü bir pir sayesinde kısa sürede Türkmen yurduna ulaşır. Yabancı olduğu bu yerde korkan Goroğlu ağlayarak dolaşırken, mescitten çıkıp etrafı dinleyen Ravşanbek onun sesini duyar ve bu sesi karısı Hilalay'ın sesine benzetir. Bu durumdan etkilenen Ravşanbek ağlayarak Goroğlu'na: "Hey oğlum, sen de benim gibi kimsesi olmayan biçare birine benziyorsun." Canım, mihribanım ben senin sesini tanıdığım birinin sesine benzettim." der (Ekici 2004:297). Bir süre söyleştikten sonra Goroğlu'nun oğlu olduğunu anlar.

Hikâyede Ravşanbek oğlu olan Goroğlu'nu sesinden tanır. Böylece baba oğlu yıllar sonra birbirlerine kavuşmuş olurlar.

4. Evlilik İmtihanları

İncelenen halk hikâyelerinde en fazla karşılaşılan imtihan motifi olan evlilik imtihanları Stith Thompson'un Motif Index Of Folk Literature adlı eserinde H300–H499 maddesinde "Evlenme İmtihanları" adı altında değerlendirilmiştir. Evlilik imtihanları üç bölümde incelenmiştir:

H310.-H359. Aşk İmtihanları

H360.-H399. Gelinlik İmtihanları

H400.-H459. Namus İmtihanları

Halk hikâyelerinin pek çoğunda karşılaşılan evlilik imtihanları yapı itibarıyla genellikle birbirine benzemektedir. Çoğunlukla sevdiği kız ile evlenmek isteyen kahraman

evleneceği kız yahut kızın ailesi tarafından belirlenen bir takım imtihanlardan geçecektir. Bu imtihanlar genellikle kahramanın hünerini ölçmek üzerine kurulmuştur. Evlenme imtihanları incelendiğinde bu imtihanların olağanüstülüklerle dolu olduğu görülmektedir. Kahraman evleneceği kızı yenmelidir bu amaçla mermer taşı ortadan ikiye ayırmalı yahut kırk arşın eninde, kırk arşın boyundaki hendeği atı ile geçmelidir veya evleneceği kıza kuş tüyünden saray yaptırıp abı hayatı getirmelidir.

Bilindiği üzere Dede Korkut Hikâyeleri destandan halk hikâyelerine geçiş devri eseri olarak kabul edilmektedir. O halde halk hikâyeleri üzerine motif taraması yapılırken bakılması gereken ilk kaynak Dede Korkut Hikâyeleri olmalıdır. Çalışma dâhilinde incelenen Dede Korkut Hikâyelerinden ikisinde evlenme imtihanı ile ilgili motifler tespit edilmiştir. Evlenme imtihanının tespit edildiği Dede Korkut Hikâyelerinden ilki Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek hikâyesidir. Hikâyede çocuğu olamayan Kam Püre ile Bay Piçen'e bütün Oğuz Beyleri toplanıp dua kırlarlar. Bay Piçen Oğuz beyleri önünde: "Allah bana bir kız verecek olur ise, bu kız Kam Püre'nin oğluna beşik kertme yavuklu olsun." der. Bundan sonra Kam Püre'nin bir oğlu, Bay Piçen'in de bir kızı olur. Her iki çocuk da büyür. Bir gün Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek geyik avına çıkar. Bir geyiğin peşinde at sürerken gök çayırın üzerinde kırmızı bir otağ görür. Yaklaşınca bu otağın beşik kertme nişanlısı Banı Çiçeğe ait olduğunu anlar. Banı Çiçek, Beyrek'e kendisini Banı Çiçek'in dadısı olarak tanıtır ve: "Gel imdi senün ile ava çıkalum, eger senün atun menüm atumı kiçer ise onun atını dahı kiçersin, hem senün ile oh atalum, meni kiçer isen anı dahı kiçersin ve hem senün ile güreşelüm, meni basar isen anı dahı basarsın." der. Bunun üzerine ikisi de atlanırlar, Beyrek'in atı kızın atını geçer. Ok atarlar, Beyrek'in oku kızın okunu yarar. Sonra ikisi birer pehlivan olup güreşirler. Beyrek, kızı yere vurur. Sonra kız Beyrek'e kendisinin Bay Piçen'in kızı olduğunu söyler. Beyrek kızı üç öper bir dişler, düğünün kutlu olsun han kızı deyip, parmağındaki altın yüzüğü çıkarıp kızın parmağına takar. (Ergin 2009: 117-123) Hikâyede Banı Çiçek'in evleneceği erkeği sınamak için koyduğu üç imtihan vardır: at binmek, ok atmak ve güreş. Bu üçünde de kendisini mağlup eden erkekle evlenecektir. Nitekim Beyrek, Banı Çiçek'in bu üç imtihanını da başarıyla geçer.

Kahramanın bütün hünerlerini sergileyerek istediği kızı alması üzerine kurulmuş evlenme imtihanının bir örneği Bal Boğrek hikâyesinde tespit edilmiştir. Bal Boğrek hikâyesi Bamsı Beyrak hikâyesinin Anadolu'da anlatılan versiyonudur. Bu nedenle bu hikâyenin Bamsı Beyrek hikâyesinin ardından incelenmesi uygun olacaktır. Hikâyede geçen evlenme imtihanı şu şekilde gelişmektedir: Uzun yıllar önce Babil ülkesinin bir padişahı vardır. Bu padişahın hayli müddettir evli olmasına rağmen bir çocuğu olmaz. Çocuğu olmamasını

karısına bağlayan padişah başka bir ülkeden bir kadınla ikinci evliliğini yapar. Fakat bu yeni karısıyla da uzun müddet evli olmasına rağmen yine çocuğu olmaz. Bu duruma çok kederlenen padişah vezirini de yanına alıp derdine derman aramak için gurbete çıkar. Bir gün bir pınarın başında dinlenirken bir derviş gelip padişaha: “Şimdi sen geri get; senin sarayın sağ köşesinde bir elma toranı var. O elmanın dibini güzelce onart, tımar ettir! Mal yemiyecek şekilde de çevresini çevittir; yana bir löbetçi koy. O, vakti zamanı geldiği zaman, bir tek elma dutar; yere düşünceye gadar el değirmeyin. Yere düştüğü zaman al elmayı, Sultan Hanımla beraber, galemtıraş buçaynan şöyle güzelce soyduktan sonra, terazide dartacaksın. Ok başı beraber gelince, yarısını Sultan Hanım yesin, yarısını sen ye! Gabını ahırdaki aygıra ver, erkek aygırın yana bırak kısrağı. Çekirdeni de tazının yanına attır. İnşallah, Allah’a sığınır söylerim ki, Cenab-u Allah size bir evlat verecek!” der ve kaybolur. Padişah hemen geri sarayına dönüp dervişin dediklerini yapar. Vakti gelince elma ağacı dervişin dediği gibi tek bir elma verir, bu elma kendiliğinden yere düşünce başındaki nöbetçi elmayı derhal padişaha getirir. Padişah ile eşi Sultan Hanım elmanın kabuklarını soyup iki eşit parçaya ayırarak yerler. Kabuklarını ise ahırdaki ata yedirirler. Dokuz ay dokuz gün tamam olunca Sultan Hanım bir erkek evlat doğurur. Ahırdaki kısrağında bir tayı olur. Oğlanın adını Bal Boğrek, atın adını Benli Boz koyarlar. Babil ülkesinde herkes padişahın çocuğu olmasına sevinirken bir kişi bu durumdan rahatsız olur. Bu padişahın ikinci karısıdır. Padişah çocuğu olunca artık bu kadınla yeterince ilgilenmez olur. Bu durumdan şikâyetçi olan kadın çareyi Bal Boğrek’i öldürmekte bulur. Bu amacını gerçekleştirmek için oğlanı kendi sarayına çağırır. Bin türlü hile ile oğlanı öldürmeye çalışır. Ancak her defasında oğlanın atı Benli boz oğlanı uyarıp hilelerden kurtarır. Kadın oğlanı atın uyardığını anlayınca atı öldürmek için bir plan yapar. At öldürüleceği sırada Bal Boğrek’i sırtına alıp kaçır. Gide gide Babil ülkesinden uzak bir ülkeye gelirler. Burada yaşlı bir kadının misafiri olurlar. Bir gün Bal Boğrek gezerken bir kalabalık görür ve o yöne doğru gider. Yakınındaki yaşlı bir adama kalabalığın nedenini sorar. Bu esnada Akkavak Kızı bir tellal çağırır ki: “Pehlivanlıkta beni kim yenerse, atçılıkta beni kim geçerse, okçulukta beni kim geçerse ben onuynan evlenirim.” Adam durumu şöyle anlatır: “Aha oğlum ha! Şu karşıda görüyon mu şu galabali, yumruyu? İşte buna Akgavak şehri der. Buriya Akgavak gızı kelleden gonak yaptıırıyo. Bu galabalik onun. Neçe pehlivannar burada geldi güreşti, kellesini kestirdi. Neçe at oynadan oldu. Gırk arşın eninde, gırk arşın boyunda, gırk arşın derinliğinde henda atlattırır. Kimsenin atı atlıyamaz, düşer ölür.” Yaşlı adamın dediklerini duyan Bal Boğrek Akkavak Kızıyla karşılaşmak için adını yazdırır. Akkavak Kızı güreşin olacağı meydana gelir. Etrafına bir bakıp “Hani beniynen güleşecek pahlivan?” der. Yanındakiler Bal Boğrek’i gösterip işte budur derler. Oğlana şöyle

bir bakan Akkavak Kızı: “Bunun anasının südü ağzında kokuyo. Akgavak Gızı bunda da çocukları kestirtmeye başlamış dedirmem ben! Hee, gayrı dışarı.” der. Bu sözlere Bal Boğrek: “Burası er meydanı. Çalım adam yıkmaz, buyur meydana!” diye karşılık verir. Akkavak Kızı oğlanın bu cevabına kızar ve onu meydana davet eder. İkisi güreşmeye başlarlar ancak gün bitmesine rağmen birbirlerine üstünlük sağlamazlar. Bunun üzerine ertesi gün yine meydana güreşmek için oradan ayrılırlar. Bal Boğrek doğruca atının yanına gelir ve atı ile şöyle söyleşir:

Aldı Bal Boğrek:

Beriden vardım da güleş gurulmuş
Güleşi güleş golum yorulmuş
Bizim gısmet yâdellerden verilmiş
Gaçalım mı gayrı diyim gardaşım

Oğlan bunları söyleyince at dile gelir ve kaçmak niyetinde olan oğlana şöyle cevap verir:

Aldı at:

Beriden varınca el ele dutuş
Elini bırak da göğsüne yapış
Gendini yıkarsın al bir çit öpüş
Gaçma gardaş gaçma fırsat senindir

Aldı Bal Boğrek:

Aslını sordum da Akgavak Gızı
Yanal alma gimi yanıyo yüzü
Anere yıkarsa kesecek bizi
Gaçalım mı gayrı deyim gardaşım

Aldı at:

Şahin avlagından yürsek uçar mı?
İnsan sevdiğinden böyle gaçar mı?
Nasıl o da senin gadar güzel mi?
Gaçma gardaş gaçma fırsat senindir

At ile oğlanın söyleşmeleri bitince at oğlana şöyle öğüt verir: “Yarin meydan yerine vardığın zaman, o yıkamadım diye hırslanır gelir. Gapişır gapişmaz, iki bileklerinden dut,

bileklerinden yokarı serpit! İki göğsüne gara guş pençesi gimi pençeyi vur! Topuğunun arkasına da ayanı atıyver; o, palaz gımı serilir! Yere serilir serilmez, iki yanaklarından da ‘şirp şirp’ öpeceksin! Halal olsun benden yana gardaş.” der. Ertesi gün Akkavak Kızı ile Bal Boğrek meydanda karşılaşırlar. Bal Boğrek atın dediklerini yapar, kızı yere serer. Kız: “Tamam deligannı. Şartımın birini yerine getirdin. İkinci şartım, aha şu gördün hendek var ya, kırk arşın eninde, kırk arşın boyunda, kırk arşın derinliğinde. Atına burayı atlatacaşın, atladamazsan geden bu gıyuya! Sabahleyin seher vakti, gökyüzünde durnalar gederken, on gılavuz önüne geldi zaman, okunan sıkıp gövdesin bir tarafa kellesin bir tarafa düşüreceksin.” Oğlan kızın bu sözlerine umutsuzca “Peki” der. Yine atının yanına gelir, olanı biteni bir bir anlatır. At: “Gardaşım sen onu kaygı etme! Sen meydan yerine vardın zaman ona de ki, ‘evelâ sen sıçırat atına, ben de sıçıradım’ de. ‘Sabahleyin seher vakti, on gılavızın boynun ben düşürüyim, arka gılavızın boynun da sen düşür’ de. ‘Çünkü silahşorlukta, atçılıkta, pehlivannıkta kim beni yenerse onuynan evlenecam diyon. Sen de gendinin atçılını, gendinin okçulunu gör. Pehlivannını gördük.’ Yalınız benim üstüme bindiğin zaman gözlerini yum gardaş, ben çok serkis sıçırarım.” der. Ertesi gün sabah oğlan atıyla meydana gelir. Akkavak Kızına atının söylediklerini söyler. Kız söylenenleri kabul eder. Önce kız, atını kırk arşın eninde, kırk arşın boyunda, kırk arşın derinliğindeki hendekten atlatır. Sonra oğlan atlatır. Bu görev de tamam olunca son görev için seher vaktinde bir araya gelirler. Bal Boğrek atının söylediği gibi kızdan okçuluktaki marifetini göstermesini ister. Kız arkasındaki, oğlan da önündeki turnaları ok ile vurup kafaları ile gövdelerini ayırır. Bu son görevdir, oğlan bunu da başarı ile yerine getirince Akkavak Kızı oğlana: “Tamam deligannı, benim aradığımsın, buyur bakalım hanemize.” (Görkem 2000: 223-233) der. Böylece Bal Boğrek Akkavak Kızının evlenmek için yaptığı tüm imtihanları geçip onunla evlenmeye hak kazanır.

Çok eski tarihlerden itibaren Türklerde atın ne kadar ehemmiyetli olduğu herkesin malumudur. Zaten atı evcilleştiren topluluk da Türklerdir. İlk Türk destanlarından bu yana bir kimsenin yiğit olarak nitelendirilmesi için iyi at binmesi, iyi ok atması ve iyi güreş tutması gerektiği anlatmalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu hikâyede evlenme imtihanı olarak belirlenen görevler kahramanın yiğitliğini ölçmek için konulmuştur. Bu görevler eski Türk ananesine uygun olarak belirlenmiştir. Hikâyenin seyri içerisinde kahraman Bal Boğrek’in, en az kendisi kadar kuvvetli Akkavak Kızının evleneceği erkeği belirlemek için koyduğu imtihanları yerine getirdiği görülmektedir. Bu imtihanları geçebilmek için Bal Boğrek’e akıl verenin, onu yönlendirenin atı Benli Boz olması, bizi ‘yardımcı at’ motifine götürür. Sonuç olarak Bal Boğrek güreşte, okçulukta ve binicilikte Akkavak Kızını yenerek, onun belirlemiş olduğu evlenme imtihanını kazanmış olur.

Evlenme imtihanı ile ilgili bir başka motif Kanlı Koca Oğlu Kanturalı hikâyesinde mevcuttur. Kanlı Koca bir gün oğluna: “Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlum kala, bundan yigregi yohdur ki gözüm görür iken oğul gel seni ivereyim.” der. Kanturalı babasına şöyle cevap verir: “Baba çün meni ivereyim dirsın, mana layık kız niçe olur? Baba men yirümden turmadın ol turmuş ola, men kara koç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış mana baş getürmüş ola.” Oğlunun bu sözlerini duyan Kan Turalı şunları söyler: “Oğul sen kız istemez imişsin bir cılasun bahadır ister imişsin, anun arkasında yiyesin içesin hoş kiçesin.” der. Kanlı Koca oğlu Kan Turalı’ya: “Oğul kız görmek senden, mal rızk vermek benden.” der. Babasının iznini alan Kan Turalı kırk yiğidini yanına alıp kendisine uygun bir kız aramak için yollara düşer. Oğuz illerinde kendine uygun bir kız bulamaz. Oğluna uygun kızı bulamak içi Kanlı Koca İç Oğuzu dolaşır kız bulamaz, Dış Oğuzu dolaşır kız bulamaz. Trabzon’a gelir. Meğer Trabzon tekürünün “bir azim görklü mahbub kızı” vardır. Ancak bu kızın üç canavar kalınlığı kaftanlığı vardır. Kızın babası her kim bu üç canavarı yenip öldürür ise kızını ona vermeyi vaat etmiştir. Ama eğer kızına talip olan kişi canavarları öldüremez ise onun başını kestirir. Böylelikle otuz iki beyin başını kestirip kalenin burçlarına astırmıştır. Kanlı Koca kale burçlarına asılmış kesik başları ve canavarları görür ve “Varayım oğluma toğrı haber vireyim, hüneri var ise gelsün alsun, yohsan ivdeki kıza razı olsun” der. Oğluna durumu anlatıp kendisine güveniyorsa gidip kızı almasını söyler. Kan Turalı anasının babasının elini öpüp yola çıkar, yedi gün yedi gece yol gittikten sonra Trabzon iline varır. Hemen teküre haber verirler, Kan Turalı derler bir yiğit var kızını istemeye gelmiş derler. Kan Turalı’yı alıp teküre getirirler. İzzet hürmetten sonra Kan Turalı niyetini teküre bildirir. Tekür de kızını alması için üç canavarı yenmesi gerektiğini anlatır. Bu canavarlardan ilki bir boğadır. Kan Turalı meydana çıkınca boğanın zincirini bırakırlar. Kan Turalı adı görklü Muhammed’e salâvat getirip boğanın alnına bir yumruk vurur. Boğanın alnına yumruğunu dayayıp meydanın başına çıkar. Uzun süre geçmesine rağmen ne boğa yenebilir ne Kan Turalı. Kan Turalı: “Bu dünyayı erenler akıl ile bulmuşlardır, bunun öninden sıçrayayım, ne hünerüm var ise ardından göstereyim.” der ve tüm gücüyle boğayı yener. Bıçak çıkarıp boğanın derisini yüzer. “Tan ile kızını mana viresin” der, Tekür: “Mere kızı virün, şehirden sürün, çıksun gitsün.” der. Tekürün bir kardeşinin oğlu vardır. “Canavarlar serveri aslandur, anun ile dahı oyun göstereyim, kızı andan sonra viRELÜM.” der. Bunun üzerine aslanı çıkarırlar. Kan Turalı adı görklü Muhammed’e salâvat getirip aslanı da yere serer. Yine teküre kızını ver gideyim der. Tekür kızı verin gitsin der fakat kardeşinin oğlu yine karışıp: “Canavarlar serhengi devedür, anun ile dahı oyunun oynasun, andan sonra kızı viREVÜZ.” der. Bu kez meydana deveyi

getirirler. Kan Turalı Tanrıya sığınıp adı görklü Muhammed'e salâvat getirir. Deveye bir tekme vurur deve bağırır, bir daha vurur deve ayağı üzerinde duramayıp yıkılır. Bundan sonra tekür: “Vallah bu yigidi gözüm gördi könlüm sevdi.” der. Kırk yerde otağ diktirip kırk yerde kızıl çadır kurdurur. Kan Turalı ile Selcen Hanımı gerdeğe koyarlar. (Ergin 2009: 184-190)

Hikâyede Kan Turalı Selcen Hanımı almak için önüne konulan üç imtihanı da geçerek ona kavuşur. Selcen Hanımı almak için bir boğa, bir aslan ve bir deve ile karşılaşacak olan Kan Turalının geçmesi gereken imtihanların üçü de güç gerektiren imtihanlardır.

Köroğlu Kol Destanları'ndan Kocabey Kolu'nda evlenme imtihanlarından “aşk imtihanı-hüner” adı altında incelenen bir imtihan motifi tespit edilmiştir. Köroğlu yenildiği Kocabey'i gidip dönmeyeceği bir göreve göndermek ister. Onu Hezeran Bülbülü denilen Acem kızını kaçırmak için görevlendirir. Kocabey hazırlığını görüp yola çıkar. Hezeran Bülbülü'nün sarayına yaklaşır. Burada bir ihtiyar kocaya rastlar ve sorar: “Baba, ben buralara gelmişim, Hezeran Bülbülü denen kızın arkasındayım. Bana yardımın olur mu?” Yaşlı adam: “Oğul yiğit olduğun belli. Yolundan dön diyemem. Ne var ki, Hezeran Bülbülü çok yiğidin başını yemiştir. Senin dahi ölümün o uğursuz kadının elinden ola korkarım. Gel geri dön desem bana kızsarsın. Yardımım şu olsun sana, Hezeran Bülbülü yiğit arar evlenmek için. Analar ona eş olacak yiğidi doğurmamıştır. Kendini göster. Kapısında yırtıcı hayvanlar vardır: aslan, kaplan... Göreyim seni, önce onları alt edeceksin. Her birini bir kılıçta ikiye böleceksin. Sonra da kırk basamak çıkacaksın. Büyük bir demir kapı vardır, sarayın iç kapısı, onu omuzlayıp kıracaksın, ondan sonra Hezeran Bülbülü denen kadınla karşılaşacaksın. Onu alt edersen senin olur, yoksa öldüğün bilinmez, aslana, kaplana yem olursun.” der. İhtiyarın bu sözlerini işiten Kocabey derhal atını sürer ve sarayın önüne gelir. Çevresi kale duvarlarıyla çevrilidir. Kocabey yaklaşınca kalenin kapıları kendiliğinden açılır. Kocabey içeri girer ki ne görsün; aslanlar, kaplanlar bir anda saldırırlar. Kocabey bir kılıç darbesiyle yırtıcı hayvanları yere serer. Atından inip kırk basamağı tırmanır. Kırk basamağın sonunda bir kapıyla karşılaşır. Kapıya öyle bir omuz vurur ki Hezeran Bülbülü deprem oluyor sanıp ayağa kalkar. Kapı açılınca karşısında dağlar gibi bir yiğit görür. Karşı koymayı düşünmez ve: “Dur yiğit, dur ben seninim. Azıcık dur beni dinle.” der. Hemen sazını eline alıp başlar söylemeye:

Aldı Hezeran Bülbülü:

Kılıcını koy kınına

Yiğit seninim seninim

Yakışır isem yanına

Yiğit seninim seninim

Aldı Kocabey:
Aslanın kaplanın vurdum
Yakışırın Çamlıbel'e
Kala kapıların kırdım
Yakışırın Çamlıbel'e

Aldı Hezeran Bülbülü:
Nice bitmez günler saydım
Sayısız yiğide kıydım
Çamlıbel adını duydum
Yiğit seninim seninim

Aldı Kocabey:
Çardaklıdan çıktım yola
Yedi günde bir tek mola
Kolların boynuma dola
Yakışırın Çamlıbel'e

Aldı Hezeran Bülbülü:
Bülbülüm çekerim çile
Gidelim seninle bile
Bundan böyle yüzüm güle
Yiğit seninim seninim

Aldı Kocabey:
Kocabey gerçeği söyler
Güzelsin dünyayı neyler
Bizi bekler Ayvaz Beyler
Yakışırın Çamlıbel'e
Kalk gidelim Çamlıbel'e

Bu şekilde söyleştikten sonra Kocabey ile Hezeran Bülbülü at sürüp Çardaklı Çamlıbel'e gitmek için yola koyulurlar. Yolda karşılaştıkları bir takım olaylardan sonra Çamlıbel'e varıp kırk gün kırk gece süren bir düğünle evlenirler. (Kaftancıoğlu 1979: 287-289) Bu hikâyede kadın kahraman evleneceği erkekte bazı özellikler aramaktadır. Erkeğin bu

özelliklere sahip olup olmadığını anlamak için onu bir imtihandan geçirmek ister. Kahraman önce yırtıcı hayvanlarla karşılaşacak, eğer bu imtihandan geçerse kırk basamağı tırmanacak ve karşısına çıkacak kapıyı kıracaktır. Kapının ardındaki evleneceği kız ile mücadele edecektir. Kahraman ancak bu imtihanı da geçerse kız ile evlenebilecektir. Nitekim Kocabey yırtıcı hayvanları mağlup edip kırk basamağı tırmanır ve karşısına çıkan kapıyı bir hamlede kırar. Karşısında böylesine güçlü bir yiğit gören Hezeran Bülbülü Kocabey ile karşılaşmaz. Onunla birlikte gitmeyi kabul eder. Bu hikâyede söz konusu imtihan kahramanın hünerini ölçmek ile alakalıdır.

Yine “aşk imtihanı-hüner” maddesinde değerlendirilebilecek bir diğer imtihan Köroğlu Kol Destanlarından Köroğlu’nun Oğlu Hasan Bey Kolu’nda mevcuttur. Köroğlu’nun Gül Nigar’dan doğan iki oğlundan biri olan Hasan Bey Akşehir’deki Mirza Hanın kızı Telli Hanım aşkına pir elinden bade içer. Sevddiği kıza kavuşmak için Kamer taya binip yollara düşer. Akşehir’e gelince sarayın bahçıvanının yardımıyla Telli Hanıma ulaşır. Hasan Bey Telli Hanım aşkına bade içmişti. Telli Hanım da Hasan Beyi görür görmez kalpten kalbe âşık olur. İki sevgili Telli Hanımın sarayında yedi gün yedi gece kalıp eğlenirler. Sonra Telli Hanım Hasan Beye: “Hasan Bey şimdi sen buradan çık. Kalacağın yerde kal. Ellik Ağası derler, onun bir Aşkar Doru atı vardır. Onu al gel. Ben seninle gidersem, ancak Aşkar Doru’ya binerim. İsteğim budur.” der. Hasan Bey Telli Hanımın bu isteğini yerine getirmek için hemen harekete geçer. Odacıbaşının yardımıyla Aşkar Doruya ulaşır. Fakat tam bu esnada tellalların sesini duyar: “Telli Hanımın kapısının önündeki yüz batmanlık demiri kim kaldırırsa Telli Hanım onunla evlenecek.” Hasan Bey Telli Hanımı almak için bu imtihanı geçmesi gerektiğini bilir. Hemen sarayın önüne gelir. Sıraya girmiş bir nice yiğit, kendilerini sınamaktadır. Telli’nin nişanlısı diye bilinen bir Arap’tan başka taşı kıpırdatan bile olmaz. Hasan Bey taşın yanına gelir ve taşı kaldırıp başının üstünde savurup atar. (Kaftancıoğlu 1979: 233-234) Hasan Bey imtihanı geçer ve Telli’yi alması için hiçbir engel kalmaz.

Bu hikâyede de evlenme imtihanı olarak kahramanın hüneri ölçülmek istenmiştir. Güç unsurunun evlenme imtihanlarında ne derece önemli olduğu bu hikâyede de görülmektedir.

Evlenme imtihanının bir örneği de Behçet Mahir’in Hüthüt Kuşu adlı hikâyesinde yer almaktadır. Davutoğlu Süleyman Revan şehrinin hükümdarı Belgıs ile evlenmek ister. Fakat Belgıs bu evliliğe razı değildir. Davutoğlu Süleyman emrindeki ifritlerin yardımıyla Belgıs’ı sarayı ile birlikte huzuruna getirir. Belgıs’a ne istediğini sorar. Belgıs: “Beni ki getirtdin, ben senden istiyeceğim. Benim gelin olmam için senden istiyeceğim. En öndeki sözüm, guş tüyünden Seray isdirem, buni yapıdıracahsın. İkinci, ben senden eb-1 heyat isterim. Eb-1 heyatı hem ben içim hem sen iç. Dünya yihılana gader sultanlık sende galsın. Ben de Belgıs,

dünyanın sonuna gader yaşıyalım. Senden isteyeceğim budur. Ya Süleyman, gücün yeter mi? Buna cevap verir misin?” der. Bunun üzerine Davutoğlu Süleyman Hüthüt kuşuna emir verir: “Ya Hüthüt guşi yeryüzünde bütün guşlari çağır.” Bir müddet sonra yeryüzündeki tüm kuşlar Davutoğlu Süleyman’ın karşısında cem olurlar. Davutoğlu Süleyman Belgis’in evlenmek için istediği şeyleri kuşlara anlatır. Öncelikle abıhayatı bulmalarını ister. Dalgan kuşları ile hüthüt kuşları yedi derya ortasındaki abıhayatı bulup Davutoğlu Süleyman’a getirirler. Ancak bir takım ibret verici olaylardan sonra Belgis evlenmek için şart koyduğu abıhayattan da kuş tüyü saraydan da vazgeçer (Sakaoğlu vd. 1997: 360-361).

Hikâyede Revan ülkesinin hükümdarı Belgis evlenmek için iki imtihan hazırlamıştır. İlki ölümsüzlük suyu, ikincisi kuş tüyünden saraydır. Bu hikâyede karşımıza çıkan evlenme imtihanları daha önce değerlendirdiğimiz imtihanlardan farklılık göstermektedir. Diğer evlenme imtihanlarında kahramanın hüneri ölçülmek istenirken bu hikâyede Belgis gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğunu düşündüğü şeyleri Davutoğlu Süleyman’dan isteyerek onu denemek istemiştir.

Yine Behçet Mahir anlatması olan Hazreti Süleyman adlı hikâyede Hüthüt Kuşu adlı hikâyede olduğu gibi Belgis Hazreti Süleyman ile evlenmek için önce abıhayatı, ardından kuş tüyünden sarayı ister. Bu bölüm Hüthüt Kuşu adlı hikâye ile aynı olduğu için yeniden değerlendirilmeyecektir.

“Aşk imtihanı-hüner” başlığı altında değerlendirilebilecek bir diğer evlenme imtihanı Yaralı Mahmut Hikâyesinde vardır. Gence şehrinin hükümdarı Emir Govkan Şahın dar dünyada bir tek kızı vardır. Adı Mehbub Hanımdır. Cenabı Allah bu kıza güzelliğin yanında büyük bir kuvvet vermiştir. Onun vurduğu yumruğun altından hiçbir erkek kalkamamaktadır. Mehbub Hanım evlenmek içi şöyle bir şart koymuştur: “Ey şah baba, Bir de gendi Erhan-i emsali kızlara benim yumrugumun altından kaçan deliganniye ben alamam. Alsam da benim için ayıptır. Neden? Benim yumruğumun altına yedi takla geden erkeği alıp da altına yıkılır mıyam? Hangi erkek, hangi deliganni benim dalımı yere getirirse, isderse fıkara çocuğu olsun, ben onu alıram. İşte erkek odur derem.” der. Mehbub Hanım ile evlenmek isteyenlerden kendisine güvenenler, dünyanın dört bir yanından Gence’ye gelir, Mehbub Hanım ile güreşerek takla paça olup giderler. Günler böyle geçerken Osmanlı padişahı II. Murat ile Emir Govkan’ın arası açılır, II. Murat ordularına Gence şehrini kuşatma emri verir. Orduları Gence’ye Mahmut isminde bir genç getirir. Emir Govkan’ın kızı Arap kılığında savaş meydanına giderek, teke tek kavgada dört yüz Osmanlı askerini öldürür. Bu duruma daha fazla dayanamayan Mahmut Allah’a yalvarır, dua eder ve Allah ona Hızır aleyhisselam vasıtasıyla büyük bir güç verir. Kuşatmanın dokuzuncu gününde Mehbub Hanımın karşısına

Mahmut çıkar ve savaş meydanında onu yener. Bunun üzerine Mehbub Hanım: “Ey sevdiğim, ben de bugüne gader beni yıkan arıyordum, sen beni altetdin, yıkdın.” der ve Mahmut’a gönül verir, onunla İstanbul’a gelir. (Sakaoğlu vd. 1997:229-256).

Yaralı Mahmut hikâyesinde Mehbub Hanımın evlenmek için koyduğu imtihan kahramanın gücünü ölçmeye yöneliktir. Kendisini alt eden kişi savaş meydanındaki düşmanı olmasına rağmen, koyduğu imtihanı geçtiği için onunla gitmeyi kabul etmiştir.

Evlenme imtihanlarını yalnızca evlenecek kızın değil, kızın ailesinin de koyduğu bazı hikâyelerde görülmektedir. Kerem ile Aslı hikâyesinde bunun güzel bir örneği yer almaktadır. Kerem Isfahan şehrinin padişahının oğlu, Aslı ise bu şehirde yaşayan bir keşişin kızıdır. Yaşları gelince Şah oğlu Kerem’i, keşiş de kızı Aslı’yı mektebe gönderirler. Aradan seneler geçip Aslı da Kerem de akıl buluş olunca birbirlerine âşık olurlar. Padişah durumdan haberdar olur ve Aslı’yı keşişten ister. Keşiş cevabını vermek için üç gün müddet ister. Keşiş sihirden anlar. Kızını kendi dininden olmayan birine vermek istemediği için bu süre zarfında Aslı’ya yedi düğmeli bir elbise yaptırıp, bu elbisenin düğmelerini sihirler. Üç günlük müddet dolunca keşiş saraya gelir ve padişaha: “Efendim, ben gızımı vermek için bir vaadim var. Bunların ikisi bir yastıkta mesud olacak, bir yatahda birbirlerini görecektir. Gızım Aslı’yı sesledim gelsin, sen de oğlını sesle gelsin. Eğer Aslı’nın göğsünden düğmeleri çezebilirse ben gızımı verim, çezeemezse vermem.” Keşiş kızını vermek için Kerem’i böyle bir imtihana tabii tutmak ister. Padişah Kerem’i çağırır, keşiş de Aslı’yı. Fakat Kerem babasının karşısında Aslı’ya el uzatamayacağını söyler. Bunun üzerine iki sevgiliyi halvete koyarlar. Ara yere de gözcüler yerleştirirler. Kerem Aslı’nın üzerinde elbisenin düğmelerini çözmeye başlar. Ancak üst düğmeyi açar, alt düğmeyi açarken üst düğme kapanır. Bu şekilde tam iki saat Aslı’nın düğmelerini çözmeye çalışır fakat çözemez. İki saatin sonunda gözcüler Kerem’in düğmeleri çözemediğini haber verirler (Sakaoğlu vd. 1999:117). Yani Kerem imtihanı geçemez. Ancak padişah ve vezirleri bu işte bir iş olduğunu anlarlar ve keşişi sıkıştırırlar. Kızını ya rızayla verirsin ya da kellen gider derler. Bu durum karşısında keşiş çareyi kaçmakta bulur.

Çalışma dâhilinde değerlendirilen hikâyelerde evlenme imtihanını geçemeyen tek kahraman Kerem’dir. Çünkü Kerem’in mücadelesi diğer kahramanlarınkı gibi maddi bir güçle değil sihirledir.

Evlenme imtihanının bir örneği Şifai ile Selvi Han hikâyesinde bulunmaktadır. Hikâyedeki imtihan motifi şu şekilde gelişir: Vakti zamanında Nişabur şehrinde Beyzade ve Ebusef adında iki kişi yaşar. Beyzade zengin, Ebusef fakir bir adamdır. Ancak ikisinin de ortak bir derdi vardır: Çocuksuzluk. Bunların derdine derman olmak için bir gün bir derviş gelir. Her ikisine de birer elma verir, elmaları eşleriyle birlikte yemelerini, vakti zamanı

geline evlatlarının olacağını söyler. Ebusef'e: "Al bunu ekl eyle. Mevla bir oğlan evladı verir ise adını Şifai koy." der. Aynı şekilde Beyzade'ye de: "Bir evladın olur, kız olur ise adını Selvi Han koy." der. Vakti gelince Ebusef'in bir oğlu olur, adını Şifai koyar. Beyzade'nin bir kızı olur, adını Selvi Han koyar. Şifai ve Selvi Han büyüüp okula başlarlar. Birbirlerini görür görmez kızıdan oğlana, oğlandan kıza aşk zahir olur. Bir gün oğlan babasından Selvi Hanı kendisine istemesini söyler. Ebusef Beyzade'nin kızını ister. Beyzade: "Efendim, şu kadar bin kuruş başlık versin, zira ki benim de namusum var." der. Ebusef Beyzade'den başlık olarak istediği parayı temin etmek için biraz süre ister. Beyzade de bir yıl mühlet verir. Şifai Selvi Han'ı almak için gerekli olan parayı temin etmek için gurbete gider. Adil bir şah olan Şah Behvacı oğlana istediği kadar parayı verip gönderir. Bu sırada Nişabur'da Şifai'nin gurbette öldüğüne dair bir dedikodu yayılır. Şifai'nin öldüğünü duyan Selvi Han'ın babası Beyzade kızını bir başkasına verir. Düğün günü Şifai Nişabur'a ulaşır ve Beyzade'ye istediği parayı verip Selvihan'ı ister. Beyzade Selvi'nin bir başkasıyla evleneceğini, kısmetini başka yerde aramasını söyler. Şifai başka çare bulamaz ve Nişabur şahına bir arzuhal yazıp yardım ister. Şah her iki tarafı huzuruna çağırır ve: "Ara yerde bir perde çekin, birbirile söyleşsinler; sözlerinde ayan olur. Muhabbet kimde ise aşikâr olur." der. Kız ile oğlan söyleşmeye başlarlar. Bakalım ne derler:

Aldı oğlan:

Gizli derdim size bir bir söylesem

Acap binde biri beyan olur mu?

Başıma geleni takrir eylesem

Doğru söze bilmem ziyan olur mu?

Aldı kız:

Medet kıl Rabbena sensin penahım

Dertlerime haddi payan olur mu?

Beni mahcup etme kudretullahım

Müşkül işlerime imkân olur mu?

Aldı oğlan:

Bir yere cem oldu bay ü gedalar

Tahayyürde kaldı dili şeydalar

Zatinden kan ile dolmuş dideler

Mevcelerden abı revan olur mu?

Aldı kız:

Firkat viranında payım almışam
Gam keştisin deryasına salmışam
Belirsiz bir acıp derde dalmışam
Dahi bundan beter zindan olur mu?

Aldı oğlan:

Başına gelenler bilir halimi
Nice terk edeyim Selvi Hanımı
Etme git virane Hakk'ın zalimi
Mevla'sına asi insan olur mu?

Aldı kız:

Dilde zikr edelim Gani Mevla'yı
Hep ona bağlıdır işin alayı
Kendi tarafımdan buldum belayı
Nefis gibi zalim düşman olur mu?

Aldı oğlan:

Benim hep çektiğim ah ile efgan
Günbegün artmaktadır böyledir el an
Bildir ya Rab bu işte kaldım hayran
Emn ü kereminden ferman olur mu?

Aldı kız:

Gam perdesin çeküp örttüm üstümü
Elem tekkesine serdim postumu
Hak nasip ederse bana dostumu
Bundan güzel lutf u ihsan olur mu?

Aldı oğlan:

Şifai dir sizden bir söz sorayım
Ondan sonra söz defterin düreyim

Ger hata olmazsa canım vereyim
Söylen canan cana kurban olur mu?

Aldı kız:

Selvi Hanım her şeylerde naziktir
Lakin aşk yolunda bağı eziktir
Ben vereyim canım sana yazıktır
Sen sağ ol kan üzre hiç kan olur mu?

Bunlar böyle söyleştikten sonra meclistekiler derler ki: “Bunları birbirinden ayırmayalım. Bunları birbirine verüp muratlarını hâsıl edelim.” Böyle söyledikten sonra ikisinin düğünlerini yapıp, gerdeğe koyarlar. Şifai ile Selvi Han muratlarına ererler (Dilçin 2002: 27-87).

Bu hikâyede incelenen diğer hikâyelerden farklı olarak kahramanların birlikte imtihan oldukları görülmektedir.

Bir diğer evlenme motifi dillere destan olmuş Leyla ile Mecnun hikâyesinde mevcuttur. Leyla ile Mecnun bir gece pir elinden bade içerek birbirlerine badeli âşık olurlar. Mecnun Leyla ile evlenmek ister; fakat Leyla’nın amcasının oğlu da Leyla ile evlenmek ister. Etraftakiler: “Sen emicen oğlunu bırakıp, bir divaneyi nasıl istersin. Bu seni nasıl besliyecek?” diyerek Leyla’yı Mecnun’dan vazgeçirmek isterler. Fakat Leyla bir imtihan yapacağını, imtihanı kim kazanırsa onunla evleneceğini söyler. Hem amcasının oğlu Görmüş’e hem de Mecnun’a birer mektup yazar. Mektubta şunları söyler: “Eğer ezandan, ya barmağın ya ayağın kesersense ya da golun kesersense, ben seni alıram. Eğer sevirsense ya golun ya ayağın kes alim, yoksa almam. Beni kim severse, en evvel sözümü sever.” Leyla yazdığı bu mektubu iki kişi ile gönderir ve mektubu gönderdiği adamlara: “Bu yazıyı götüren, yazıyı verene ve sen de Allah rızası için, şahit olacahsan. Bunların her ikisi ne diyirse ağızlarından sözleri yazıp bize getireceksin. Biriz Allah için şahit, biriz de bu yazıyı vereceksiz.” der. İki kişi Leyla’nın amcasının oğlu Görmüş’e mektubu götürür. Görmüş mektubu okuduktan sonra şöyle cevap verir: “Evet ben Leyla’nın uğruna barmağımdan ne çıkar. Ayağımdan birini keserem yahut bir golümü keserem. Leyla’nın arzı yerine gelsin, tek beni alsın.” Adamlar Görmüş’in bu sözlerini aynen yazıya aktarırlar ve Leyla’ya getirirler. Öte yandan iki adam da Leyla’nın mektubunu Mecnun’a ulaştırırlar. Mecnun mektubu okur ve şöyle der: “Gidin Leyla’ya diyin ben Allah’ın verdiği ezaları bir nefis uğruna kesmem. Ne barmağımı, ne golümü, ne de ayağımı, bir dırnağımı bile kesmem. Bu hak benden sorulur. Eğer Leyla beni, ben Leyla’yı sevirsemse ezalarımın tamamı ile sevmek lazım. Gidin Leyla’ya diyin benim

razı olmadığım, ezayı golumi yahut ayağımı yahut barmağımı ya da dırnağımı bile kesmeye razı olmadığımı Leyla'ya sorun, Leyla bilir.” Adamlar Mecnun'un ifadelerini de aynen yazıp Leyla'ya getirirler. Leyla her ikisinin de cevabını okur. Sonra amcasının oğlunu huzuruna çağırır ve ona şunları der: “Sen şimdi eğer ayağın kessen, bir ayağın galacah, sagat olacahsın. Hem halg seni gınıyacah, hem de sen çalışıb kazanıb bana etmek getiremeyeceksin. El sene verecek, sen de bene getireceksin, değil mi? İşte, eğer golin birini kessen aynı gine sagat olacah bir, bu dünyanın bir hayatı, ilerisi Allah'ın bene vermiş olduğu bu ezaların birini kesib nefis için bu murdar nefis için benim uğruma nasıl gıyar canan, nasıl ayağın, nasıl golin kesersin, sagat olacahsın. Bah Mecnun ne demiş: ‘Ben bir nefis için, Allah'ın bene vermiş olduğu ezalarımı kesmem, bir dırnağımı bile kesmem. Ben sagat olmam.’ İşte bunun için, seni sınamah için gönderdim. Ben Mecnun'un, Mecnun benimdir. Kimse benim garşıma çıkamaz.” (Sakaoğlu vd. 1999: 139-142). Böylece Leyla'nın yaptığı evlenme imtihanını Mecnun kazanmış olur.

Leyla bu imtihanı hazırlarken Mecnun ve Görmüş'in Allah'a bağlılıklarını sınamak istemiştir. Kim Allah'a gerçekten bağlı ise sırf Leyla istiyor diye uzuvlarından birini kesmez. İşte Görmüş Leyla'nın mektubunu alır almaz kolundan vazgeçer. Mecnun ise nefis için değil parmağını tırnağını bile kesmeyeceğini söyleyerek Allah'a tam bağlılığını göstererek imtihanı kazanmış olur.

Evlenme imtihanı olarak değerlendirilebilecek bir diğer motif Ardanuçlu Âşık Efkarı'nın “Erдің Hanın Oğlu İbrahim Şah” adlı hikâyesinde bulunmaktadır. Van kalesinin hükümdarı Erдің Hanın kırk hanımla evlenmesine rağmen bir evladı olmaz. Son evlendiği Cevahir Hanımdan bir erkek evladı dünyaya gelir. Adını İbrahim koyarlar. İbrahim zaman içinde büyür. Atlanıp arkadaşlarıyla birlikte Van dışına gezmeye çıkarlar. İbrahim Şah Nemrut Dağını gezdikten sonra yeşilliklerde arkadaşlarıyla birlikte uykuya dalar. Uykusunda bir seda işitir. Kalkıp bakar ki yeşilbaş piri faniler etrafına toplanmışlar. Pirlar İbrahim Şaha bade sunarlar. Bunlardan ilki Yaratan aşkına, ikincisi pirlar aşkıdır. Üçüncü badeyi ise Basra padişahı Devlet hanın kızı Güllü Hanın elinden, onun aşkına içirirler. Aynı esnada Güllü Han sarayın bahçesinde kırk cariyesiyle birlikte gezerken birden uykuya dalar. Rüyasında pirlar İbrahim Şahın elinden Güllü Hana aşk badesi içirirler. Böylece Güllü Han ile İbrahim Şah birbirlerine badeli âşık olurlar. Cariyeleri uykuya dalan Güllü Hanımı uyandırırılar. Güllü Hanım uyanınca ağlamaya başlar. O günden sonra yemez, içmez, ağlar durur. Kızın bir ninesi vardır. Nine gelip Güllü Hana derdini sorar ve aşk derdi çektiğini anlar. Kıza bir akıl verir. Kız ninenin dediğini yapar ve babasına derdinin devasının Urfa dağlarındaki bir ziyaretgâhta olduğunu söyler. Urfa'ya gidebilirim belki İbrahim Şahi

görebilirim diye düşünür. Babası hemen kervanını yükletip emrine beş yüz asker verip kızını Urfa'ya gönderir. Kızın kervanı Urfa'ya ulaşır. Bu sırada Urfa dağlarında arkadaşlarıyla gezen İbrahim Şah bir kalabalık görünce kervanın yanına gelir. Güllü Hanın bulunduğu faytonu bulur, Güllü Hanı görünce aklı başından gider, bayılır. Güllü Han bir mektup yazar, mektubun içine de altın bir tarak koyar. Bu mektubu İbrahim Şahın koynuna bırakarak memleketi Basra'ya geri dönerek İbrahim Şahın gelmesini beklemeye başlar. Uyanınca koynundaki mektubu ve altın tarağı gören İbrahim Şah anne ve babasıyla helalleşip Basra yolarına düşer. Günler geçmesine rağmen İbrahim Şah gelmediği için Güllü Han yine hastalanır, dertli kederli gezmeye başlar. Derdini soran cariyelerine şöyle cevap verir:

Bir yiğit bıraktım kızlar
Kaldı Ceylan Pınarında
Bizim için kara oldu
Günler Ceylan Pınarında

Nur saçıyor gülen namlum
Aşk ile ben gibi demlum
Sarı saçlum ay perçemlum
Kaldı Ceylan Pınarında

Yeni doğan o ay yüzlüm
Doyılmiyan tatlı sözlüm
Kara karakaşlım gözlüm
Kaldı Ceylan Pınarında

Güllü Hanı ağlar koydı
Gözyaşımı çağlar koydı
Aşk didemi dağlar koydı
Buldı ceylan Pınarında

Hanımlarının bu haline çok üzülen cariyeler Güllü Hanın annesine: “Niçin, bir tek kızınız var, derdine bakmıyersiz.” derler. Güllü Hanın annesi durumu Devlet Hana bildirir. Devlet Han: “Her kim, benim kızım âşık olmuştur, İbrahim Şah isminde birisi var, gelir, kızımın üzerinde âşık olanda ne var idi, söyleyebilirse, hemen ona nikâh edip düğün yaptıracağım.” diye ilan verdirir. Bu sırada Basra'ya ulaşan İbrahim Şahı yabancı görenler Devlet Hana haber verirler. Hemen saraya getirilen İbrahim Şaha kendisinde Güllü Hanın bir

nişanının olup olmadığını sorarlar. İbrahim Şah hemen mektup ile altın tarağı çıkarır. Güllü Hana bunların kendisine ait olup olmadığı sorulur, o da kabul eder. Böylece Güllü Han ile İbrahim Şah kavuşur (Rayman 1998: 360-361).

Hikâyede evlilik ile ilgili farklı bir imtihana rastlanmaktadır. Kızın babası kızını vermek için kahramandan güç sergilemesini, kızını alabilmek için birbirinden vahşi canavarlarla gürüşmesini vs. istemiyor. İmtihan olarak sadece âşık olduğunda kızının üzerinde ne olduğunu soruyor. İbrahim Şah da bu imtihana Güllü Hanın koynuna bıraktığı mektup ile altın tarağı göstererek cevap verir. Böylece evlenme imtihanını kazanmış olur.

Bir başka evlenme imtihanı Çukurovalı Âşık Mustafa Köse'nin Güzel Ahmet adlı hikâyesinde tespit edilmiştir. Hikâyede Yıldızeli'nin padişahının oğlu Güzel Ahmet'in yolu Hint şehrine düşer. Burada bir çobanın evinde konuk olup sabahı eder. Sabah etrafı gezmek için dışarı çıktığında büyük bir kalabalık görür. Kalabalığın olduğu yere gidip bir ihtiyara bu insanların neden burada toplandıklarını sorar. İhtiyar: "Hint padişahının bir kızı yetiştirdi Pambuk Gözeli isminde. Aha şu gördüğün hendağa atına kim atlarsa, şu ortada bir mermer daşı var. O mermer daşını kim ortadan ikiye ayırırsa, gökyüzünde sabanan durnalar gederken on gılavuzun boynunu kim düşürürse, ben onuymen evlenirin dedi. Hendâ atlamayanın kellesini kesiyo. Mermer daşını zorlatıp da ayıramayanın kellesini kesiyo. Hâ şo garşidâ garaltıyı görüyon mu? İşte oğlum ona kelleden gonak der, iki goruluk bir yer galdı. Yeniden temel gazılıyo ha! Bina yapılacak." diyerek kalabağın nedenini bu şekilde anlatır. Bunları duyan Güzel Ahmet hemen oranın idare amirine gidip bu görevleri yapmak istediğini bildirir. Güzel Ahmet'i mermer taşının önüne alırlar. Ahmet besmele çekip "Ya Allah" diyip taş vurunca taş ortadan ikiye ayrılır. Sonra atını kırk arşın eninde, kırk arşın boyundaki hendekten atlatır. Son olarak ön kılavuza bir ok atar, kafasını bedeninden ayırır. Görevler tamam olunca Pambuk Gözeli: "Tamam deligannı, benim aradığım sensin." der ve Güzel Ahmet ile evlenmeyi kabul eder (Görkem 2000: 179 180). Böylelikle Güzel Ahmet evlenme imtihanını geçmiş olur.

Halk hikâyelerinde sık sık rastlanan evlenme imtihanının bir diğer örneği Ercişli Emrah ile Selbi Han hikâyesinde tespit edilmiştir. Emrah, Erciş'in kale dizdarı Miroğlu Ahmet Beyin huzurunda saz çalıp türkü söyleyerek geçimini temin eden Yetim Ahmet'in oğlu; Selbi ise Miroğlu Ahmet Beyin kızıdır. Emrah ile Selbi badeli âşıklardır. Emrah bade içtikten sonra yetenekli bir şair de olur. Miroğlu Ahmet Beyin huzurunda şairlik yapmaya başlar. Günler böyle geçerken bir gün İran şahı Şeyhoğlu Şah Abbas Van Kalesini kuşatır. Kuşatma günlerce sürer fakat bir türlü alınamaz. Bunun üzerine geri dönen Şah Abbas'ın askerleri İran'a dönerken Şahın izni olmadan Erciş'i talan ederler, askerlerden ikisi Miroğlu

Ahmet Beyin kızı Selbi Han ile onun cariyesi Nazlı'yı kaçırlar. Olanları duyan Şah Abbas bu iki askeri huzuruna getirtip başlarını vurdurur. Selbi Han ile Nazlı'yı koruma altına alır. Ancak Şah Abbas Selbi Hanı görür görmez ona vurulur ve onunla evlenmek ister. Bu isteğini Selbi Hana bildirir. Selbi Han ise Şah'ı şöyle bir evlenme imtihanına tabii tutar: “Şah bir bağ diktirsin bağın adını da Selbi Han Bağları koysun. Bağlar bara geldiği zaman toyum düğünüm tutulsun. Yok, kabul etmese zehir içip kendimi öldürürüm.” Şah Selbi Hanın bu isteğini kabul eder ve bağ diktirip adını Selbi Han Bağları koyar (Poyrazoğlu 2006: 80).

Emrah ile Selvihan hikâyesinde Selvi han Şah Abbas ile evlenmek için ondan bir bağ ister ve bağ bara geldiği zaman onunla evleneceğini söyler. Değerlendirilen diğer hikâyelerden farklı olarak Selvi imtihan olarak Şah'tan olğanüstülükler sergilemesini veya güç göstermesini istemez.

Destanlarda ve halk hikâyelerinde kadın tiplerin genellikle kahraman olmaları dikkat çekici bir husustur. Dede Korkut Hikâyelerinde kendisini yenen erkekle evleneceğini söyleyen Banu Çiçek ve Selcen Hatun, Yaralı Mahmut Hikâyesindeki Mehbub Hanım, Bal Boğrek Hikâyesindeki Akkavak Kızı bu kadın kahramanlara örnektir.

Evleneceği erkeğin gücünü ölçmek için, onu bir dizi imtihanlardan geçiren bir diğer kadın kahramana Kirmanşah Hikâyesinde rastlanmaktadır. Vakti zamanında Yemen ülkesinin padişahının bir kızı vardır. Bu kız büyüüp evlenecek yaşa gelir. Kız kendisini evlendirmek isteyen babasına şunları söyler: “Ey padişah baba, bir tas suyu aferinle iç, beni secereden azmaya verirsen, ben yandığım, yıkdığım genci almam. Beni kim yıkarsa ben onu alıram. Ben yıktığım erkeğin altına yıkılan değilim. Ben senin sözün tutanda değilim. Ben gendi elimle bulur evlenirem.” Yani Yemen padişahının kızı kendisi ile evlenmek isteyen erkekleri bir imtihana tabii tutacak, bu imtihanı başarıyla geçen ile evlenecektir. Bu kızın sözlerini işiten pek çok genç kız ile karşılaşmak için Yemen ülkesine gelirler. Kız her sene kendisi ile evlenmek için gelen beş yüz delikanlıyı yener. Kızın namını işitenlerden birisi de Tiflis padişahı Hurşit Şahın oğlu Kirmanşah'tır. Kirmanşah kız ile karşılaşmak için Yemen şehrine gider. Şehirde üç gün geçirdikten sonra kız ile güreşme sırası kendisine gelir. Karşılaşmada Kirmanşah kızı yener. Bunun üzerine kız Kirmanşah'a: “Ben bu hale töküldüm, babamın sözünü reddettim. Gendi elim ile yıkdığımı alan değilim dedim. Her erkek beni yıkamaz. Beni yıkan erkeği alıram, şimdi seni ben alıram. Sen de beni al. Daha ne galkana, ne meydana hacet gamlasın.” der. Kirmanşah kızın bu sözlerine şöyle karşılık verir: “Ben, nâ-bekâr, eğer benim sende meylim olaydısa, üç gece odan girdim, seyrettim. Lâkin benim sende meylim yok, seni almaya gelmedim. Allah rızası için, senede beş yüz gişi şehit olmasın diye geldim. Benim sen de meylim yok. Yalnız şimdi gabul edir misen, ben gitdikden sona, kimseye ilahi

demiyecen, işde yıkıldın?” Kirmanşah’ın bu sözlerine çok üzülen kız: “Allah aşgına, ben sene eğer eş gabul değilsem, beni cariyeye gabul et. Cariye, elen su dökmiye layık değilsem, beni atan seyis gabul et. Ölücü bir güne gader, atan seyislik edim, hep seninle galim. Ölümde, seninle barabar oliyim. Allah aşgına.” der. Kız Allah aşkına dediği için onu geri çeviremeyen Kirmanşah, kızın atına seyislik yapmasını kabul eder (Alptekin 1999: 143-163).

Hikâyede Yemen padişahının kızı evleneceği erkekle güreşerek onu, evlenme imtihanına tabii tutar. İmtihani geçemeyenlerin kellesini alır. Kirmanşah kızı yener fakat onunla evlenmek niyetinde değildir. Sadece bu kızın her yıl beş yüz delikanlının canını almasını engellemek ister. İncelediğimiz hikâyelerden sadece Kirmanşah Hikâyesinde erkek kahramanın evlenme imtihanını geçmesine rağmen kız ile evlenmediği görülmektedir.

Diğer hikâyelerde rastlanmayan farklı bir evlenme imtihanına Âşık Şevki Halıcı’dan derlenen Tahir Mirza Hikâyesinde rastlanmaktadır. Şimdiye kadar değerlendirilen hikâyelerde evlenmek isteyen kahramanın evleneceği kız veya kızın ailesi tarafından imtihan edildiği görülmüştür. Bu hikâyedeki imtihanda ise evlenme isteğini dile getiren kahraman bizzat kendi babası tarafından imtihan edilmektedir. Karaman şehrinin padişahı Hatem Şah ile kardeşi Ahmet Vezirin çocukları olmaz. Bir gün bir pirifâni Ahmet Vezire bir elma verir. Bu elmanın yarısını kardeşi Hatem Şah ile hanımı, yarısını da Ahmet Vezir ile hanımı yer. Dokuz ay tamam olunca Ahmet Vezirin bir oğlu, Hatem Şahın da bir kızı olur. Elmayı veren pir gelip çocuklara isim verir. Kıza Zühre, oğlana da Tahir adını verir ve nikâhlarını kıyıp bunları birbirleriyle evlendirmelerini söyler, kaybolur. Tahir ile Zühre büyüyüp on altı yaşına gelirler. Bu ikisi birbirlerini kardeş sanırlar. Bir nine Zühre’ye gerçeği anlatıp, bir pirin nikâhlarını kıydığını söyler. Zühre de duyduklarını Tahir’e anlatır. Tahir o gece Zühre’nin aşkına pir elinden bade içer. O günden sonra Tahir yemeden içmeden kesilir. Annesi oğlunun bu haline çok üzülür ve oğluna derdini sorar. Tahir annesinden bir saz ister ve tel ile derdini şöyle anlatır:

Canım ana, gözüm ana
Ana men ganlar ağlaram
Gara bağrım delik delik
Onu düşüner ağlaram.

Seldimi aşdım belinden
Başım galhmadı zulumdan
Sonalar uçup gölümde
Boş galıp göller ağlaram.

Tahir'em artıpdı gamım
Deryaya gargoldu gemim
Gelmedi Zöhre hemdemim
Onun çün yanar ağılaram

Tahir bunları söyleyince anası: “Oğlum, Allah sana insaf versin. Onu bana zamanında desene. Tee günlerden beri sen bu halı çekisen. Be evladım. Zöhre senin nişanın. Zöhre senin nikâhlın. Desene ben Zöhre'yi istiyirem. Desene, ben hemen giderem getirrem, söyliyem hemen düğünün yapsın. Akşam baban gelsin. Babana söyliyim. Senin düğününü yapsın.” der. Akşam kocası Ahmet Vezire durumu anlatır. Ahmet Vezir hiddetlenir. Daha Tahir'in evlenme çağı değil, onun akli başında değil, daha ağzı süt kokar der. Karısı Tahir'in evlenme vakti gelmiştir, evlendirelim diye ısrar edince Ahmet Vezir: “Peki, madem Tahir ahlı başındadı. Her şeyi bilendi. Bir sına yapım, bir deneme yapım. Eğer bu sınağımı yapıdıs, eğer gazandıs evlendirim. Gazanmadıs yoh.” der. Tahir'i yanına çağırır ve ona yüz tane maden lira verir. Tahir buna bir anlam veremez ve babasına sorar. Babası: “Oğlum, bu evin içerisini, her tarafını gez. Ne eksikse, elbise, gıda maddesi, mobilyamız felanımız, neyimiz nohsansa aha bu yüz aylını harca eve eşya al. Yüzünü de harcıyacahsan.” der. Tahir babasının bu sözlerine şaşırır ve: “Peki, ne alacam.” der. Babası: “Ne bileyim ne alacağın. Sabahleyin sen evlendin evladım. Evlenince ev sahibi olırsen. Hele bahim ne alacahsan.” der. Bunun üzerine Tahir parayı cebine koyup odasına çekilir. Sabah kalkınca evi bir dolaşıp eksik gedik ne diye bakar. Ama ne de olsa ev, vezirin evi, eksik hiçbir şey bulamaz. Tahir ne alacağını düşünerek çarşıya gider. Çarşıda köle satan bir adamdan doksan beş liraya iki köle alır. Kalan beş lirayla da üzerlerine güzel elbiseler alıp hamama götürür. Akşam Ahmet Vezir eve gelince Tahir'e ne aldığı sorar. Tahir aldığı köleleri getirir, bunlar Ahmet Vezirin çok hoşuna gider ve Tahir'e: “Aferin oğlum, Çoh güzel almışsan. Sen gazandın, imtihanı sen gazandın.” der. (Türkmen vd 2009a: 263-266).

Hikâyede evlenmek isteyen Tahir'i, babası bir imtihandan geçirir. Nasıl ki kahramana ad verilmesi için kahramanın bir kahramanlık göstermesi gerekiyorsa evlenmesi için bir imtihandan geçmesi gerekir. Babası Tahir'in evlenmeye hazır olup olmadığı konusunda emin değildir. Bu şüphelerini gidermek için de onu imtihan eder. Tahir babasının imtihanını başarıyla geçer ve evlenmek için hazır olduğunu kanıtlamış olur.

5.Hüner İmtihanları

İmtihan motifi çerçevesinde incelenecek bir diğer motif, hüner imtihanlarıdır. Stith Thompson'un ilgili eserinde “H900–H1199 Cesaret İmtihanlarının Vazifeleri” maddesinin “H1563” kısmında değerlendirilen hüner imtihanları kahramanın kendisine verilen vazifeyi başarıyla yerine getirmesini gerektirir. Halk hikâyelerde tespit edilen hüner imtihanı ile ilgili kısımlar şu şekildedir:

Hüner imtihanları bağlamında değerlendirilecek ilk hikâye, Köroğlu'nun Kazakistan Türkleri varyantıdır. Kızılbaş ülkesi hükümdarı Şağdat Han ve askerleri Türkmen yurduna sefer düzenler. Türkmen yurdunu tarumar ettikten sonra, Türkmen ülkesinin beyi Ravşanbek'i esir alıp Kızılbaş ülkesine dönerler. Aynı gece Şağdat Han bir kâbus görür ve gördüğü rüyayı yorumlatır. Rüneyı yorumlayan cadı, Türkmen ülkesinin beyi Ravşanbek'ten bir çocuğun dünyaya geleceğini ve bu çocuğun Kızılbaş ülkesini darmadağın edeceğini söyler. Bunları duyan padişah derhal Ravşan'ın başının vurulmasını emreder. Huzurundaki adamlarından biri koskoca padişaha bir yiğidi öldürmenin yakışmayacağını, en doğru olanın bu yiğidi esir olarak satmak olacağını söyler. Bu sözler padişaha hoş gelir ve Ravşan'ın köle pazarında satılmasını emreder. Padişahın emri üzerine Ravşanbek, esir pazarında Gejdem Bey adlı zengin bir Türkmen'e satılır. Ravşanbek Gejdem Beyin evinde çalışmaya başlar. Bir gün pazara gitmek için yola çıkan Ravşanbek ve Gejdem Bey yolda ölmüş bir atın kurumuş kafatasını görürler. Ravşanbek atın kurumuş kafatasına bakarak onun bir tulpar olduğunu söyler. Ravşanbek'in bu bilgisi Şağdat Hanın kulağına gider ve Şağdat Han Ravşan'ı huzuruna çağırır. Atın bir tulpar olduğunu nasıl anladığını sorar. Ravşanbek hanın sorusuna şöyle cevap verir: “Bu atın tulpar olduğunu gösteren yedi tane vardır. Ben kafatasındaki bu işaretleri görüp, onun bir Tulpar olduğunu anladım. Bu işaretlerden ikisi kulak arkasında, ikisi dişlerinin dizilişinde ve diğer ikisi de iki gözünün arasındadır.” der ve bu işaretleri hana gösterir. Şağdat Han duyduklarına çok şaşırır ve vezirlerini huzuruna çağırıp onlara akıl danışır. Vezirleri hana şöyle bir akıl verirler: “Üç ayrı ata ait kafatası getirelim ve bunları Ravşan'ın karşılaştırmasını isteyelim. Eğer hepsi aynı çıkarsa bu deliyi zindana atalım. Yok, eğer dedikleri doğru çıkarsa onu serbest bırakalım.” derler. Yani Ravşanbek'i bu şekilde bir imtihandan geçirmek isterler. Padişah onay verir ve üç ata ait kafatasları getirtir. Ravşanbek'i yeniden huzuruna çağırıp, bu atların özelliklerini saymasını ister. Ravşanbek hangi kafatasının hangi ata ait olduğunu bilir (Ekici 2004: 193-195) Böylece bu imtihanı kazanmış olur.

Hikâyede Ravşanbek atların kafatasından türünü belirlemektedir. Onun bu hünerine inanmayan Şağdat Hanın vezirleri Ravşanbek’i bir hüner imtihanına tabii tutarlar. Bu imtihanı başarıyla geçen Ravşanbek hünerini ispat etmiş olur.

Hüner imtihanı olarak değerlendirilecek bir diğer motifi Köroğlu Türkmenistan Türkleri varyantında tespit edilmiştir. Bir zamanlar yedi ülkenin padişahlarından vergi alan Hünkâr Sultan adında bir padişah yaşar. Bu padişah Türkmen ülkesini de vergiye bağlamak için sefer düzenler. Türkmen ülkesini harap eden Hünkârın askerleri, ülkenin hanı Cığalı Beyi de esir alarak ülkelerine dönerler. Hünkâr Sultan Türkmen ülkesinin beyi Cığalı Beyi hizmetinde çalıştırır. Cığalı Beyin hüneri atçılıktır. Hünkâr Sultan hizmetine çalışan Cığalı Bey bir iki yıl içinde hünerinin büyüklüğünü Hünkâra gösterir ve onun takdirini kazanır. Üçüncü yılın sonunda Hünkârın en güvendiği veziri olur. Hünkâr Sultan’ın diğer vezirleri ve sipahileri, onun Cığalı Beye olan güvenini kıskanırlar. Kendilerinin değerlerinin azalmasından şikâyetçi olan vezirler Hünkâra şunları söylerler: “Ah efendim! Sen, bir eşek hırsız, haydutların başı Cığalı Beği bu kadar yüceltip, büyük şöhrete ulaştırdın. Onun bizden fazla ne bildiği, ne usta hüneri var?” Vezirlerinin bu sözlerini duyan Hünkâr Sultan, onlara şunları söyler: “Onun bilgisi de hüneri de çok. Bunları öğrendikten sonra, onu yok etmek kolay. O iyi bir atçı, iyi bir seyis. Onun bildiklerini öğrenmek gerek.” der. Bu cevaba karşılık vezirler: “Efendim, madem çok iyi bir seyis, size de vefalı bir hizmetçi, o halde bırakın, dünyada eşi bulunmaz bir at bulup size getirsin. Eğer bulamazsa, siz onun hakkından gelin.” derler. Bu isteği kabul eden Hünkâr Sultan Cığalı Beyi yanına çağırıp: “Ey Cığalı Beğ, eğer sen gerçekten hünerli, gerçekten iyi bir seyissen, bana dünyada eşi görülmedik bir at bulup, yetiştirip vermelisin!” der. Emri duyan Cığalı Bey hemen bu atı bulmak için memleket memleket dolaşmaya başlar (Ekici 2004: 151-152).

Hikâyede Cığalı Bey hüneri olan seyislik konusunda Hünkâr Sultan tarafından bir imtihana tabii tutulmuştur.

Kirmanşah Hikâyesinde hüner imtihanı şu şekilde gelişmektedir. Uzun yıllar çocuğu olmayan Tiflis padişahı Hurşit Şahın bir oğlu olur. Adını Kirmanşah koyarlar. Kirmanşah büyüüp yiğit bir delikanlı olur. Bir gün Tiflis ülkesine Yemen’den bir bezirgân gelir. Kervanını uygun bir yerde durdurduktan sonra bir kahveye gelir. Kahvede herkes Kirmanşah hakkında konuşmakta, onun ne kadar kuvvetli bir yiğit olduğunu anlatmaktadır. Kahvedekiler: “Yav Allah’ın verdiği bak. Bu çocuğun bu guvvetine göre hele kemale bak, hele ilme bak.” derler. Halkın bu kadar övgüyle bahsettiği Kirmanşah’ın kim olduğu iyice merak eden bezirgân, kahvedekilere: “Beyefendi ef buyurun, sizin gonaşduğunuz kimdir?”

diye sorar. Kahvedekilerden birisi bezirgânın sorusuna şöyle cevap verir: “Baba, bizim gonaşduğumuz bu şehrin hökümdarının bir çocuğı oldu. Olmiyordu, oldu. Allah verdi. Evet, ismi Kirmanşah, çocuk çok guvvetli, guvvetine garşılık elmi de var. Biz bunun hüsn ü kemalini annadırık birbirimize.” Bunları duyan bezirgân, Kirmanşah’ı çok merak ettiğini, onu görmesinin mümkün olup olmadığını sorar. Kahvedekiler hemen Kirmanşah’a haber gönderip, onu kahveye çağırırlar. Kirmanşah kahveye girince bezirgânın önünde saygıyla eğilip elini öper ve: “Buyurun baba, arzun nedir?” diye sual eder. Bezirgân: “Evet, sizin dediğiniz tam yerinde imiş. Çocuğın terbiyesine asla ehtiraz etmiyorum. Çok güzel. Yalnız, şimdi bu çocuğın guvvetine yani bu şehrin içinde, bu çocuğı yihan Erhan-i emsali yok mu?” der. Kahvedekiler hep bir ağızdan “yok” derler. Bezirgân: “Ben Yemenliyim, Yemen padişahının bir gızı var senede beş yüz tane pehlivan, yurdun her diyarından toplanır. Beş yüzünün de sırtını yere getirir, yıkar. Heç, yıkan şimdiye gader bulunmadı. Eğer bu deliganlı, guvvetli ise, Yemen Sultanının gızını de getsin, yıksın, ben de ‘emennah’ diyim. Her horoz, gendi çöplüğünde öter. Bunun kanatları, Tiflis’te şaggıldar. Eğer iğit ise, guvvetli ise, gızı yıksın ben inanim.” der. Bezirgânın bu sözlerini işiten Kirmanşah derhal Yemen ülkesine doğru yola çıkar. Aradan geçen olaylar sonrasında Yemen padişahının kızı ile karşılaşır ve kızın sırtını yere getirir (Alptekin 1999: 144-146) Böylece bezirgânın hüner imtihanını kazanmış olur.

6. Cinsiyet Belirleme İmtihanı

Sadece bir hikâyede tespit edilen ve incelenen hikâyelerde başka bir örneğı bulunmayan bir imtihan da “cinsiyet belirleme” imtihanıdır.

Türk Dünyasında Köroğlu (Ekici 2004) adlı eserde Köroğlu’nun Türkmenistan Türklerinden derlenen varyantından tespit edilen cinsiyet belirleme imtihanı şu şekildedir: Çardaklı Çamlıbel’in Beyi Cığalı Beyin üç oğlu vardır: Mümin, Gencim ve Adı Beğ. Cığalı Bey yaşlanınca yerine oğlu Adı Beğ Çamlıbel’in beyi olur. Adı Beğ vakti zamanı gelince bir kızla evlenir. Bir zaman sonra Adı Beğ’in karısı gebe kalır. Aydan ay, günden gün geçip dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat dolunca sancısı tutar. Fakat kadın bebeğini doğuramadan ölür. Zavallı kadını götürüp defnederler. Ayı günü dolmuş olan bebek de anasının karnında gider. Bu acının üzerinden çok geçmeden Adı Beğ de dünyadan göçer. Oğlunun bir çocuk dünyaya getiremeden ölüp gitmesine çok içeren Cığalı Bey bir gün rüyasında bir ses işitir. Bu ses ona “Kalk Cığalı Beğ, senin bir oğlun oldu, gelininin kabrine var da yokla gör” der. Rüya deyip yeniden uykuya dalan Cığalı Bey yine aynı sesi işitir. Bunun üzerine haber beklemeye başlar. Bu sırada Cığalı Beyin diğer oğlu Gencim Beyin çobanı bir gün gelip: “Gencim Beğ,

benim baktığım sürüde çok sütlü bir keçi var. Bu keçi sürüyle biraz otladıktan sonra mezarlığa kaçıyor, onu zapt etmek mümkün olmuyor. Bir gün onu izledim. Mezara gidip bir mezarın başında meledi. Mezardan bir şey çıkıp keçiyi emmeye başladı. Keçiyi güzelce emdikten sonra gene mezara girdi. Keçi de sürüye geri geldi. O şey in midir, cin midir bilemedim” der. Ertesi gün Gencim Bey de çobanla gider ve keçinin gittiği mezarın kardeşinin eşinin mezarı olduğunu görür ve keçiyi emenin kardeşinin ölen karısının karnındaki bebek olduğunu anlar. Hemen babası Cığalı Beye haber verir, beraber mezara gelirler. Ancak çocuk onları görünce mezara girer. Etraftaki yaşlılar çocuğun kız mı yoksa erkek mi olduğunu anlamak için mezarın bir yanına aşık, bir yanına gurcak (oyuncak bebek)koyalım diye akıl verirler. Söylenildiği şekilde mezarın bir yanına aşık, diğer yanına gurcak konur. Bir müddet sonra bebek emekleyerek mezardan çıkar. Önce allı yeşilli gurcağa yönelir fakat dokunmadan aşıkların olduğu tarafa gelir. Aşıkları şakırdatıp oynamaya başlar. Bu imtihan üzerine etraftakiler bebeğin cinsiyetinin erkek olduğuna karar verirler (Ekici 2004: 143).

İncelenen yetmiş halk hikâyesi içerisinde sadece bu hikâyede tespit edilen, cinsiyeti belirlemek amacıyla yapılan bu imtihan dikkat çekicidir. Bebeğin cinsiyetinin belirlenmesinde, toplumda kabul görmüş bir gelenekten yararlanıldığı görülmektedir. Bu geleneğe göre kız çocuğu bebeklerle, erkek çocuğu ise aşıklarla oynar. Bu bilgiden yola çıkarak mezarın bit tarafına aşık, diğer tarafına ise oyuncak bir bebek konur. Mezarda yaşayan bebek aşıklara yönelince, onun cinsiyetinin erkek olduğu anlaşılır.

SONUÇ

Türk halk edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan halk hikâyeleri, yüzyıllar boyunca Türk insanının roman ihtiyacını karşılamış bir türdür. Destan, efsane, menkabe gibi türlerle beslenerek halk kültürünün pek çok ögesini içinde barındıran halk hikâyeleri, bu yönüyle de edebiyatımız açısından büyük bir öneme sahiptir. Hem bu yönü hem de Türk toplumlarına has bir anlatı türü olması nedeniyle üzerinde çokça durulması gereken bir konudur. Ayrıca Türk kültür mirasının korunması açısından da oldukça önemli bir yerde olan halk hikâyeleri üzerinde yapılacak olan her araştırma, kültürün korunup gelecek kuşaklara aktarılmasına hizmet edecektir. Türk Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Üzerine Bir İnceleme adlı çalışma da bu amaca hizmet etmesi için halk hikâyeleri üzerinde yapılmıştır.

Konu, şekil ve anlatım olarak bir gelenek çerçevesinde icra edilen halk hikâyeleri, yapı bakımından da planlı bir özellik göstermektedir. Anlatının en küçük unsuru olan motiften epizota, epizottan bütüne varan bir içyapının oluşumu, halk hikâyelerinin genel karakteri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu içyapı sonucu oluşan hikâyeleri inceleme metodu olarak iki yol ortaya çıkmaktadır: Epizotlarına göre inceleme ve motiflerine göre inceleme. “Hikâye etmenin en küçük unsuru” olarak tanımlanan motif, hikâyeleri küçük ve anlamlı parçalara ayırmayı sağlar. Hikâyeleri en küçük unsur olan motiflere ayırarak incelemek daha güvenilir ve sağlıklı sonuçlar çıkarılmasını sağlayacağı için bu çalışma hazırlarken motiflerine göre inceleme metodu seçilmiştir. Bilindiği üzere Stith Thompson’ın ilgili eserinde motifler yirmi üç başlık altında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada “imtihanlar, denemeler” motifi incelenmeye çalışılmıştır.

Çoğunlukla kahramanların sevgililerine kavuşmak amacıyla yaptıkları mücadelelerde karşılarına çıkarılan engellerden olan imtihanlar, hikâyelerde kompleks bir yapı gösterirler. Anlatımda iç içe geçmiş ve birbirini izleyen halkalar hâlinde gelişen imtihan motifleri bu çalışmada, taranan yetmiş halk hikâyesinde tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelemenin sonucunda şu imtihan motifleri tespit edilmiştir:

1. Sabır imtihanı

2. Hak âşığı imtihanı

3. Tanıma imtihanı

3.1. Kişisel Özelliklere Göre Tanıma

3.2. İşaretle Tanıma

3.3. Benzeterek Tanıma

4. Evlilik imtihanı

5. Hüner imtihanı

6. Cinsiyet belirleme imtihanı.

Tespit edilen bu imtihan motifleri hikâyelerdeki bölümler esas alınarak değerlendirilmiştir. Eş metinleri olan hikâyelerde tespit edilen imtihan motifleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada yer alan imtihan motiflerinden **Hak âşığı imtihanı** ve **Cinsiyet belirleme imtihanı** Stith Thompson'un Motif Index of Folk Literature adlı eserinde yer almamaktadır. Türk halk hikâyelerinde tespit edilen bu iki yeni motif Türklere ait motiflerdir.

İncelemeye konu olan halk hikâyelerini değerlendirdikten sonra atalarımızın, Türkistan'dan Anadolu'ya, kuşaktan kuşağa aktararak getirdikleri pek çok kültürel değer hâlâ canlılığını koruduğu görülmüştür. Bu kültürel değerlerin korunmasında estetik dil yaratılarının inkâr edilemeyecek bir yere sahip olduğu bir gerçektir. Ancak bazı değerlerin ise teknolojik gelişmelerin sonucunda değiştiği ve yok olduğu da bilinmektedir. İşte bu noktada kültürel değerlerin devamı açısından bu gibi çalışmaların yapılması önemli hâle gelmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada verilen örnekler ve yapılan yorumlarla, Anadolu'dan derlenen halk hikâyelerinde imtihan ile ilgili pek çok motifin yer aldığı ve bu motiflerin hikâyelere ne şekilde yansımış olduğu görülmüştür. Bu değerlendirmenin, halk hikâyeleri üzerinde yapılacak çalışmalarda araştırmacılara kaynaklık edeceği düşüncesindeyiz.

İNCELENEN HİKÂYELER

Burada çalışmada esas alınan halk hikâyelerinin listesi alfabetik olarak verilmiştir.

Adil Şah Hikâyesi
Arzu İle Kamber Hikâyesi
Asıl İle Nesil Hikâyesi
Âşık Garip Hikâyesi
Âşık Halil Hikâyesi
Âşık İhsani İle Güllüşah Hikâyesi
Âşık Sümmani İle Gülperi Hikâyesi
Bağdat Hanım İle Hafız Hikâyesi
Bal Boğrek Hikâyesi
Bedri Sinan Hikâyesi
Böyle Bağlar Hikâyesi
Celal Bey İle İpek Sultan Hikâyesi
Cihan Abdullah Hikâyesi
Davutoğlu Süleyman Hikâyesi
Dede Korkut Hikâyeleri Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek
Dede Korkut Hikâyeleri Kanlı Koca Oğlu Kanturalı
Elif İle Mahmut Hikâyesi
Ercişli Emrah İle Selvi Han Hikâyesi
Erdiñ Hanın Oğlu İbrahim Şah Hikâyesi
Esman İle Zeycan Hikâyesi
Eşref Bey Hikâyesi
Firdevs Şah Hikâyesi
Gelin Taşı Hikâyesi
Gül İle Sitemkâr Hikâyesi
Gülistan İle Süleyman Hikâyesi
Güzel Ahmet Hikâyesi
Han Mahmut Hikâyesi
Haydar Bey Hikâyesi
Hazreti Süleyman
Helvacı Güzeli Hikâyesi
Hüthüt Kuşu

Kandaharlı Burhan Şah Hikâyesi
Karacaoğlu İle Benli Kız Hikâyesi
Kenan İle Hanzade Hikâyesi
Kerem İle Aslı Hikâyesi
Kerem İle Aslı Hikâyesi Horasan Türkçesi Varyantı
Kırmanşah Hikâyesi
Köroğlu Kol Destanları Bolu Beyi Kolu
Köroğlu Kol Destanları Demircioğlu Kolu
Köroğlu Kol Destanları Kamber Kolu
Köroğlu Kol Destanları Kocabey Kolu
Köroğlu Kol Destanları Oltu Kolu
Köroğlu Kol Destanları Silistreli Hasan Paşa Kolu
Köroğlu'nun Kazakistan Türkleri Versiyonu
Köroğlu'nun Oğlu Hasan Bey Kolu
Köroğlu'nun Oğlu Hüseyin Bey Kolu
Köroğlu'nun Özbekistan Türkleri Versiyonu
Köroğlu'nun Türkmenistan Türkleri Versiyonu
Kumru İle Esmani Hikâyesi
Kürşat Bey Hikâyesi
Latif Şah Hikâyesi
Leyla İle Mecnun Hikâyesi
Mahiri İle Mahitaban Hikâyesi
Mahmut İle Nigar Hikâyesi
Migumi Han Hikâyesi
Öksüz Vezir Hikâyesi
Salman Bey İle Turnatel Hanım Hikâyesi
Sefil Baykuş Hikâyesi
Sevdakar Hikâyesi
Seyfet Çavuş Hikâyesi
Şifai İle Selvi Han Hikâyesi
Tahir İle Zühre Hikâyesi
Tahir Mirza Hikâyesi
Tufarganlı Abbas Hikâyesi
Ülker Sultan Hikâyesi

Yaralı Mahmut Hikâyesi
Yılan Bey Hikâyesi
Yusuf İle Züleyha Hikâyesi
Zaloğlu Rüstem Hikâyesi
Zaloğlu Rüstem Hikâyesi

KAYNAKLAR

ALPTEKİN, Ali Berat (1997), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ALPTEKİN, Ali Berat (1999), *Kirmanşah Hikâyesi Hikâye Araştırmaları I*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ALPTEKİN, Ali Berat, Nizameddin Coşkun (2006), *Çıldırılı Âşık Şenlik Divanı (Hayatı-Şiirleri Atışmaları ve Hikâyeleri)*, Ankara: Çıldır Belediyesi Yayınları Kültür Eserleri I.

ASLAN, Ensar (2001), “Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Kompleksi”, *Milli Folklor Uluslararası Halk Bilimi Dergisi* Ankara: Sayı 51, s. 5-15.

BALİ, Muhan (1973), *Ercişli Emrah İle Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: Baylan Matbaası.

BORATAV, Pertev Naili (1988), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Adam Yayınları.

DİLÇİN, Dehri (2002), *Çankırı Masalları*, Ankara: Okuyan Adam Yayınları.

DUYMAZ, Ali (1996), *Nevruz Bey Hikâyesi (İnceleme-Metinler)*, Aydın: Milli Folklor Yayınları.

DUYMAZ, Ali (2001), *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

EKİCİ, Metin (2004), *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara: Akçağ Yayınları.

EKİCİ, Metin (2008), “Araştırma Yöntemleri”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (Editör M. Öcal Oğuz), Ankara: Grafiker Yayıncılık.

ELÇİN, Şükrü (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ELÇİN, Şükrü (2000), *Kerem İle Aslı Hikâyesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2009), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÖRKEM, İsmail (2000), *Halk Hikâyeleri Araştırmaları, Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜNEY, Eflatun Cem (1971), *Folklor ve Halk Edebiyatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İÇEL, Hatice (2010), *Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme*, Konya: Kömen Yayınları.

KAFTANCIOĞLU, Ümit (1979), *Köroğlu Kol Destanları*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi.

KARADAVUT, Zekeriya (2002), *Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı*, Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.

KAYA, Doğan (1993), *Mahmut ile Nigar Hikâyesi Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KAYA, Doğan (2010), *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KAYA, Doğan, Sabri Koz (2000), *Halk Hikâyeleri I*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1986), *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KÖSE, Nerin (1997), “Türk Halk Hikâyelerinin Tasnifi Hakkında”, *Beşinci Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II*, 97-104, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

OĞUZ, M. Öcal, *Halk Hikâyeleri*, Ankara 2008, (Çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-127924/h/giris-editorden.pdf>, 13 Aralık 2012.

OZANOĞLU (1964), *Emrah ile Selvi Hikâyesi (Çankırı Rivayeti)*, İstanbul: Bozkurt Kitabevi.

ÖZÖN, Mustafa Nihat (1985), *Türkçe'de Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZTURAN, Hacı Ali (2009), *Maraş Ağzı Köroğlu*, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı.

POYRAZOĞLU, Ozan Ahmet (2006), *Ercişli Emrah İle Selbi Han Hikâyesi*, İstanbul: Erguvan Yayınevi.

RAYMAN, Hayrettin (1998), *Ardanuçlu Âşık Efkarı*, Erzincan: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim (1999), *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim, Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu, Esma Şimşek (1997), *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim, Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu, Esma Şimşek (1999), *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim, Ali Duymaz (1996), *Hurşit ile Mahmihri Hikâyesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SEYİDOĞLU, Bilge (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

ŞENESEN, Refiye Okuşluk (2009), *Adana Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adana: Altınkoza Yayınları.

THOMPSON, Stith (1955), *Motif Index of Folk Literature*, Bloomington-London: Indiana University Press.

TULU, Sultan (2009), *Şehzade Kerem İle Aslı Han, Horasan Türkçesi Varyantı*, Konya: Kömen Yayınları.

Türk Dünyası Edebiyat Tarihi (2002), Cilt II, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret (1998), *Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret, Mete Taşlıova, Nail Tan (2008), *Âşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret, Mustafa Cemiloğlu (2009a), *Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret, Mustafa Cemiloğlu(2009b), *Âşık Mevlüt İhsani'den Derlenen Halk Hikâyeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.